

ИГРАТА НА ДИПЛОМАЦИЯ

ОТ ЕДИН ЕВРОПЕЙСКИ ДИПЛОМАТ

автор Евгений Де Шелкинг

ЛОНДОН, издателство „ХЪЧИНСЪН И КО. ПАТЪРНОСТЪР РОУ“ 1918 г.
Книгата е издадена първо в Торонто, Канада същата година под името „Самоубийството на Монархията. Спомените на един дипломат“, но е известна повече с второто си заглавие „Играта на дипломация“.

THE GAME OF DIPLOMACY. By a European Diplomat.
LONDON: HUTCHINSON & CO.
PATERNOSTER ROW, 1918.

SUICIDE OF MONARCHY. RECOLLECTIONS OF A DIPLOMAT
by EUGENE DE SCHELKING
THE MACMILLAN CO. OF CANADA, LTD.
TORONTO, 1918.

превод на български Живко Войников

„Играта на дипломацията“ предлага интересен поглед към сложния свят на европейската дипломация в края на XIX и началото на XX век. Написана от Евгени де Шелкинг, руски дипломат, участник в политическите игри на епохата. Книга предоставя подробен разказ за ключовите фигури и събития, оформили международните отношения, довели до Руската революция и Първата световна война.

Разказът на Шелкинг се задълбочава около личностите и политиките на императорите Александър III, Николай II и кайзер Вилхелм II, както и на други влиятелни държавници и дипломати. Чрез своя опит от първа ръка и познания „от кухнята“ Шелкинг разкрива сложното взаимодействие на съюзите, съперничествата и стратегически решения, определили хода на събитията през този период.

Книгата изследва и въздействието на тези дипломатически усилия върху поширокия геополитически пейзаж, включително поведението на Германия, Русия, Франция и Балканските държави. Тази добре написана книга е задължително четиво за любителите на историята и учениите, които се интересуват от отношенията между силите, довели до катаклизмите в Европа в началото на XX век. С богатата си детайлност и увлекателен разказ, „Играта на дипломацията“ хвърля светлина върху скрития свят на международната дипломация и ключовите моменти, които завинаги са променили хода на историята.

Доп. пр.: От съвр. гледна точка, книгата съдържа много тенденциозни твърдения, очевидни лъжи и е пропита от пропагандните клишета на Антантата. Авторът изпитва силна германофобия и българофобия, като типичен руснак.

СЪДЪРЖАНИЕ

ЗА АВТОРА – 3
БЕЛЕЖКИ ОТ АВТОРА – 3
ГЛАВА I. АЛЕКСАНДЪР III – 4
ГЛАВА II. БАВАРИЯ, ПРУСИЯ И ВИЛХЕЛМ II – 11
ГЛАВА III. ВИЛХЕМ II – 19
ГЛАВА IV. ГЕРМАНСКИТЕ МИНИСТРИ – 31
ГЛАВА V. НИКОЛАЙ II – 40
ГЛАВА VI. ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА НИКОЛАЙ II – 49
ГЛАВА VII. АРИВИСТИТЕ – 57
ГЛАВА VIII. ВОДОВЪРТЕЖЪТ – 69
ГЛАВА IX. ЛИСИЦАТА НА БАЛКАНИТЕ – 79
ГЛАВА X. В НАВЕЧЕРИЕТО НА РЕВОЛЮЦИЯТА – 82
ГЛАВА XI. БИТИЕ – 90
ГЛАВА XII. ПОТОПЪТЪТ – 101
ПРИЛОЖЕНИЕ I. КРАЛИЦАТА НА РУМЪНИЯ, МАРИЯ – 110
ПРИЛОЖЕНИЕ II. РЕЗУЛТАТЪТ ОТ УЧАСТИЕТО НА РУМЪНИЯ В ПЪРВАТА ВОЙНА – 113

ЗА АВТОРА

Евгени Де Шелкинг е роден в Петербург през 1858 г. Родът му по бащина линия води началото си от рицар от Тевтонския Орден, който се установява в Курландия, идвайки от Австрия и там става полски поданик, получавайки титлата барон от краля на Полша, Сигизмунд III.

Когато Курландия, става руска провинция през втората половина на XVIII век, при управлението на императрица Анна Йоановна херцогиня на Курландия, семейството на г-н де Шелкинг се мести в Петербург, запазвайки титлата барон от Курландия, но не представя съответните документи, за да бъде приравнена към руската титулна система.

Баща му Николай Георг Готлиб Шелкинг е руски генерал отличил се в Унгарската кампания от 1848 г. и в потушаването на въстанието в Полша през 1864 г.

Майка му е баронеса Ферзен и една от нейните прабаби е придворна дама при Луи XVI и кралица Мария Антоанета и ти придружава до бягството им от Варен.

Г-н де Шелкинг завършва обучението си в Императорския юридически колеж в Петербург и постъпва в дипломатическата служба през 1883 г., като заема следните дипломатически длъжности: секретар в посолствата в Гърция, Франция, Испания и Германия, в Берлин и Мюнхен, и за известно време е съветник в руската легация в Хага. Напуска дипломатическата работа през 1903 г., и се отдава на политическа журналистика. Кореспондент е в Париж на добре познатия либерален орган - „Русь“, а по-късно и на „Новое Время“.

След това той шест години работи във външнополитическия отдел на „Биржевые Ведомости“ – най-големият от всички вестници в руската столица. Докато е на тази позиция, той е официално помолен няколко пъти да изпълнява деликатни мисии за своето правителство и пътува много в Европа и на Балканите. За известно време е петербургски кореспондент на парижкия вестник „Le Temps“.

По време на същинската си дипломатическа кариера г-н де Шелкинг прекарва 14 години в Германия, с граф Остен-Сакен за негов началник. През последните 4-5 години г-н де Шелкинг е член на почти всички славянски дружества в Русия, и на техните съвети. Той е особено популярен в славянофилските среди, а представителите на чешкия народ в Русия го удостояват с благодарствен адрес за работата, която е извършил за освобождението на чехите от австрийската власт.

БЕЛЕЖКИ ОТ АВТОРА

Трудно е да бъдат изяснени събитията, които доведоха до Руската революция и голямата трагедия на Европейската война. Стотици книги са написани за политиките на различните правителства. Историята разглежда Германия, Русия, Франция, Италия и Балканските страни, както и техните отношения с Британската империя. Много от тези книги са написани от хора, тясно свързани с правителствата на т. нар. Континентална Европа. Те разглеждат опасностите от милитаризма, и т. нар. опасност от британската мощ. За изследователя на историята тези книги са високо ценени, не могат да убедят света в неизбежния резултат от техните политики.

Трагедията на Европейската война се обяснява с много различни причини. Естествено тя е естествен резултат от умишлено провежданата политика, но трябва да признаем, че зад политиката се крият личности в чиито ръце са били съдбите на народите.

На следващите страници се постарях да разкажа за много от тези личности, които познавах, и по-специално с онези, чиято личностна политика ръководи съдбата на Русия и Германия. За да се разберат задълбочено въпроси, изглеждащи на пръв поглед

напълно тривиални, но на практика много по-важни от широко представените, публикувани договори, с които се занимава историята, е необходимо да се запознаме с характера на Александър III, предшественика на Николай II, и за позицията на Бавария във федерална Германия.

Затова започвам книгата си с кратка глава, разглеждаща царуването на Александър III. След смъртта му, император Вилхелм II става доминиращата фигура, около която се разгръща водовъртежът. Дадох на тази книга името „Самоубийството на монархиите“, защото това е резултат от слабостта на Николай II, която донесе бедствие на Русия и свали Романови от трона, точно както безразсъдната, егоистична и династична политика на Вилхелм неизбежно ще елиминира Хохенцолерните между европейските монархии, когато народът на Германия осъзнае ролята, която той е изиграл в умишленото планиране на трагедията.

Ръкописът на тази книга е оригинално написан от мен на френски език и даден на г-н Лорънс Мот, кореспондент на „Ню Йорк Хералд“ в Йокохама, Япония, където след като напуснах Петроград, 19 дни след избухването на последната революция, прекарах около година, преди да дойда в Канада. Книгата е практически пренаписана във Ванкувър, Британска Колумбия, от мен в сътрудничество с г-н Л. У. Маковски от „Vancouver Daily Province“, чиито познания за европейската ситуация, довела до войната, се оказваха от безценна стойност за мен, за което изразявам благодарност за помощта, която получих от двамата господа Мот и Маковски. Последният предаде ръкописа в ръцете на издателите.

Е. ДЕ ШЕЛКИНГ.

ГЛАВА I. АЛЕКСАНДЪР III

Личен живот – вътрешна и външна политика. Величието на империята извън нейните предели

На 13 март 1881 г. Синът на Александър II, император Александър III, се възкачва на трона при най-трагични обстоятелства. Пред него са открити два пътя: Реформа или Реакция: Реформата по необходимост ще доведе до провъзгласяването на Конституция: Реакцията, потискането на стремежа към либерализъм, насърчавана от неговия генерал граф Лорис Меликов – всемогъщият министър на вътрешните работи през последните дни на царуването на Александър II, който беше смятан за либерал.

Реакцията има лидер и привърженик в лицето на господин Победоносев, прокурор на Светия синод, а за свой публичен изразител - господин Катков, известния московски журналист.

Императорът решава да се опре на реакцията и упорито следва този път през 14-те години от царуването си. Тогава бях младеж и заемах незначителни постове, затова ще се спра само на някои от по-известните характеристики на господаря, които бяха напълно противоположни на неговия наследник Николай II.

Ще се постарая също да дам ясна представа за неговата външна политика, която успях да получа от хора, които бяха близки до него.

Александър III несъмнено беше много популярен в цялата страна: сред масите той имаше репутацията на почетен, лоялен и твърд човек. Хората му вярваха и това му спечели всеобщото съчувствие и разбиране.

Освен това той създаде за Русия изключително блестящо положение извън пределите на собствените ѝ владения, което естествено силно ласкаеше *amour-propre* народа. Дори бурните либерали не успяха да избягат от това благоприятно влияние и народното

настроение, което направи управлението на Александър III, период на пълно политическо спокойствие. Фаворитизмът и дворцовите интриги, толкова силно присъстващи през последната година от царуването на Александър II, не съществуваха по време на сина му Александър III. Той също имаше своите фаворити; сред тях най-важни бяха граф Воронцов-Дачков, министър на двореца, генерал Черевин, княз В. Оболенски и семейство Шереметиеви. Но тези близки хора до господаря, нямаха никакво политическо влияние върху него. Императорът се занимаваше изключително със своите министри по държавни въпроси и ги избираше лично с най-голямо внимание. Императорът не харесваше никакви промени и затова имаше само един министър на външните работи – г-н Гирс, който наследи от баща си; и само един военен министър – генерал Вановски, който му беше началник-щаб по време на Турската кампания от 1877-78 г.

При избора на сътрудници той не разчиташе на стари фамилни имена и традиции. Г-н Победоносев, прокурор на Светия синод, беше син на беден селски свещеник; а г-н Вите – по-късно удостоен с титлата граф – и световноизвестен на 32 години, започва кариера си като началник гара. Когато навършва 41 години, почтеността и проникателността на последния привличат вниманието на императора и той е назначен за ръководител на финансовите дела на империята. Скоро след това срещу него започват политически интриги от съмнителен характер и той щеше да загуби както позицията си, така и обществения си престиж, ако не беше мощната защита и подкрепа на императора, който обяснява действието си, като заявява, че не само е уверен в своя министър, но и е твърдо убеден, че е действал единствено и по най-добрия възможен начин за доброто на страната си. Г-н Вите, след смъртта на императора, запазва най-голяма лоялност и благочестива привързаност към него. Когато ми говореше за починалия господар, той винаги го наричаше „Моят цар“.

Александър III беше строг, когато сметнеше за необходимо. Ако откриеше, че някой на когото имаше доверие, не го заслужаваше, той го гонеше незабавно. Това се случи с двамата влиятелни сановници, княз Ливен, министър на държавните имоти, и генерал Крияновски, генерал-губернатор на Оренбург. И двамата бяха лишени от постовете си с едновременно предизвестие, тъй като императорът лично разбра, че незаконно търгуват с държавни земи.

Като съпруг Александър III беше пример за подражание; също така щедър, мил и внимателен баща. Той се ожени за принцеса Дагмар Датска (която преди това беше годеница на по-големия му брат (Николай), починал много внезапно в Ница малко преди сватбата му). Навсякъде в салоните на Петроград се шепнеше, че младата императрица е първата жена, която императорът някога е познавал отблизо, и това вероятно беше съвсем вярно, тъй като не беше известно да е имал любовни интриги през целия си живот. Той обграждаше жена си с най-голяма нежност и грижа, но не ѝ позволяваше да се намесва в държавните дела. Нито пък ѝ позволяваше да се намесва в личните му навици на живот, които бяха донякъде строги.

Цитирам един анекдот, разказан ми по този въпрос от граф Голенищев Кутузов, министър в императорския двор: Императорът и императрицата споделяха голямо двойно легло. Като мъж с едро телосложение, той беше пълна противоположност на императрицата, която беше слаба и крехка. Поради огромното си тегло, матракът беше потънал от неговата страна на леглото и когато той отсъстваше, това правеше спането на императрицата неудобно. Един ден, докато той отсъстваше на инспекционна обиколка в отдалечена част на Русия, поради дискомфорта, императрицата изпрати министъра на двора, граф Кутузов, да сменят матрака незабавно. Това беше направено веднага. Когато императорът се върна късно вечерта, и отиде да си легне, се изненада от новия матрак. Въпреки късния час и в който императрицата вече си беше легнала, той изпрати по министъра на двора веднага да върне стария матрак. И ме каза „Ще прие-

мате заповедите само лично от мен, и от никой друг.“ След това, се обърна към разочарованата си съпруга с думите: „Разбирам напълно, Мария, нека сега си лягаме!“

Императрицата страстно обичаше танците и въпреки че всякакви празненства бяха досадни и отегчителни за императора, дворът провеждаше много весели събития от най-различен вид. Но тъй като Александър III работеше 12 часа от 24 и следователно беше много уморен след дневните си задължения, общото правило беше всички дворцови забавления да приключват не по-късно от 2 часа сутринта.

Понякога обаче императрицата, увлечена от танците, забравяше за часа и тогава императорът използваше различни начини за приключване на събитието. Например, при един бал в двореца Петерхоф, където тогава пребиваваше императорската двойка, той използва следния метод. След като приключи с играта си на карти, той даде знак на императрицата, която танцуваше, че е време да свършва, но тя твърде погълната в танците, не го забеляза. Тогава той тихо каза на княза Оболенски, който беше любимият му адютант, да каже на оркестъра да спрат музиката. Едва когато оркестърът замлъкна, императрицата напусна дансинга, а императорът се смя шумно на шегата си.

Тогава вкусовете на императора бяха много скромни. В Гачино, любимата му зимна резиденция, огромен дворец, построен от император Павел I, Александър III използваше само най-малкия от всички императорски апартаменти и царевича също трябваше да се задоволи с три много малки стаи.

Вдовстващата кралица на Гърция (бивша руска велика княгиня), към която императорът бил изключително привързан, ми разказа, че веднъж, докато посещавала императора и императрицата там, тя изразила желание да бъде настанена някъде близо до височайшите ѝ домакини, и ѝ дали походно легло в банята, съседна на спалнята на императрицата!

Както вече казах, Александър III беше образец глава на семейство; той се впускаше с ентузиазъм в най-незначителните детайли, свързани с образованието на децата му. Царевича (престолонаследника) беше особено негова грижа и обект на най-дълбоката му обич и внимание. След като свърши с обучението си като подрастващо, и беше усърден ученик, младия царевич Николай постъпил във флота за обучение, а по-късно и в армията. Но баща му държеше, израстването му в армейските чинове да не е бързо, и когато Александър III Царевич почина неочаквано, Николай беше достигнал само чин полковник.

Когато Николай навърши пълнолетие, императорът извика великият княз Алексей; Той беше грандадмирал и княз, но известен с разпуснатия си морал. Императорът му казал откровенно: „Алексей, а намериш някоя очарователна млада жена за Ники. Ти ги разбираш тези неща. Но в никакъв случай не казвай и дума на жена ми!“

Великият княз побързал с изпълнението на заповедта и изборът му паднал върху млада танцьорка на име Лабунская.

Николай обаче скоро я заменил с друга танцьорка, този път от Императорския балет, вече известната Кшешинская, чиято великолепно резиденция наскоро беше завзета от болшевиките; и след брака на Николай, стана любовница на чичо му, великия княз Сергей.

Що се отнася до външната политика на Александър III, неговото мото винаги е било опазване на мира в Европа. Руският народ му даде прякора „Миротворец“ заради добре познатата му антипатия към войната и той напълно заслужи това обично име, тъй като управляваше външните работи така, че нито едно малко нещо не нарушаваше дипломатическия мир на неговото царуване.

Отношенията му с Германия, не бяха толкова близки, колкото по време на управлението на Александър II, но бяха точни и коректни и Съюзът на тримата императори беше подновен за срок от три години на срещата в Скерневице през 1884 г.

През 1887 г. обаче той не беше подновен. Сближаването с Франция започна да се оформя, и по-късно беше завършено при Николай II. Министърът на външните работи Карл Н. Гирс, само да приеме заповедите на своя господар, който знаеше точно какво иска да се направи! Императорът, дори приятелски настроен към Франция, беше доста скептичен към възможността за трайно сближаване между монархията и републиката, защото не намираше почти нищо, което да ги свързва.

Всъщност, постепенното „сближаване“ на Русия и Франция се е осъществи без никаква намеса на императора. Двама мъже с неизвестен произход и ниски постове имаха много важна роля в сближаването на руско-френските отношения. Единият беше г-н Рачковски, началник на руската тайна агентура в чужбина, и г-н дьо Хансен, датчанин по рождение. Рачковски живеше в Париж и имаше много приятелски отношения с г-н Гюстав Флоранс, тогавашен министър на външните работи във френското правителство, който пък беше близък приятел на руския посланик в Париж, барон фон Моренхайм, бивш посланик в Копенхаген, където Александър III обичаше да прекарва „ваканциите си“. През лятото на 1880 г., по време на една такава ваканция, императорът, придружен от Рачковски, му доверил своите много приятелски чувства към Франция. Съвсем естествено, след завръщането си в Париж, Рачковски, който възприел с ентусиазъм въпроса, побърза да информира големия си приятел, г-н Флоренс, и барон Моренхайм, за този разговор.

Последните двамата веднага се заемат с такава добра работа, и императорът се съгласи да посети френски боен кораб в пристанището на Копенхаген и с това положи първия камък на бъдещия Френско-руски съюз.

Струва си да спомена един любопитен инцидент, разказан ми от барон Моренхайм: „Когато официалните церемонии по посрещането на императора приключиха, някой от свитата на Александър III напомни, за френския национален химн, който в Русия беше забранен! Да бъде изпълнена „Марсилезата“, в присъствието на Александър III, но изглеждаше изключително нетактично. Господаря беше внимателно подпитан, какво мисли за това.

— Какво искате да направя по въпроса? — засмя се императорът. — Не разбирам от музика, че да напиша още нов национален химн на Франция.

По този лесен начин въпросът беше уреден и „Марсилезата“ беше изпълнена, докато императорът отдаваше за почест през цялото време.

Г-н дьо Хансен участваше в датския дипломатически живот и си спечели неприязънта на Бисмарк, който настояваше за оставката му. Хансен се пенсионира, замина за Париж и ставайки френски поданик под името г-н дьо Хансен, скоро беше назначен за почетен съветник на посолството в Ке д'Орсе. Тъй като познаваше работата на германската канцлерска служба в Берлин отдолу нагоре, стана изключително полезен за френското външно министерство. Скоро той се сприятели с Рачковски и стана почти негово алтер его (другото аз) и благодарение на любезността на барон Моренхайм изпрати няколко меморандума до Копенхаген, които датският двор не пропусна да доведе до знанието на руския император. Тези меморандуми бяха много харесани от Александър, поради което на г-н дьо Хансен е отпусната рента от 12 000 рубли от личната хазна на императора. При провъзгласяването на Руско-френския съюз Николай II не забрави възрастния датски дипломат и му връчил Ордена на Света Анна с голямо огърлие.

Познавах дьо Хансен много добре и той беше изключително интересна личност. По време на престоя ми в Париж през годините 1905-08. Въпреки напредналата си възраст, тогава той беше поне на 80 години, дьо Хансен беше запазил цялата си яснота на ума и яснота на мисълта и работеше по-усърдно от всякога върху нова политическа комбинация, мечтата му беше съюз между Русия, Франция и Германия.

След като неговият стар и най-заклет враг, Железният канцлер, слезе от сцената, омразата му към Германия изчезна. Хансен имаше голям и успешен опит и освен това не му липсваха поддръжници на идеите му, дори спечели такива френски държавници като г-н дьо Констан, посланик в Константинопол, и г-н Етиен, заместник-председател на Камарата на депутатите.

По-късно обаче събитията в Танжер помрачиха завинаги надеждите му и разочарованието беше истинската причина за смъртта му.

Въпреки сближаването ни с Франция, отношенията ни с Германия запазиха добрия си характер до смъртта на германския император Вилхелм I, който на смъртния си одър, завеща на внука си Вилхелм II да продължи отношенията с Русия, каквито бяха тогава.

В тази връзка, един свидетел ми разказа интересен инцидент при смъртта на германския император. Синът му, бъдещият император Фридрих, беше в Сан Ремо и не успя да се върне навреме, така че принц Вилхелм застана на мястото на баща си до леглото на дядо си. Възрастният император беше загубил проникателността си и говореше сериозно на принц Вилхелм, вярвайки, че той е престолонаследникът Фридрих. Той няколко пъти каза: „Фриц, сине мой, преди всичко поддържай добри отношения с Русия.“ Веднага щом се възкачи на трона през 1888 г., Вилхелм II започна посещенията си в съюзнически и приятелски дворове и първо дойде в Петербург, въпреки много близките отношения между Хохенцолерните и Хабсбурги.

В руския двор Вилхелм II, беше топло и приятелски настроен и почти сервилен, докато Александър, напротив, беше студен и много сдържан, никога не прекращвайки границата, изисквана от строго официалния етикет.

Причината беше, че Александър III изпитваше неприязън и враждебно отношение към младият император.

Адмирал Ломен, отговарящ за императорския павилион, където се е състояла срещата на двамата императори, ми разказа за този инцидент: Когато германската ескадра пристигна в Кронщат, Вилхелм очакваше да приеме руския монарх на борда на яхтата си; но Александър също беше на яхтата си и внимателно наблюдаваше германските кораби през бинокъла си. До него на мостика стояха великият княз Алексей и адмирал Ломен.

„Е, добре“, каза Александър, обръщайки се към адмирала, „защо не предприема нищо?“

„Изглежда чака Ваше Величество“, отговори адмиралът.

„Тогава ще трябва да чака дълго време. Алексей, ти иди там и ми доведи малкия германец.“

Заповедите на императора бяха изпълнени незабавно и Вилхелм II пристигна на руската императорска яхта с намръщено лице. Обратното посещение на руския господар в двора на Берлин беше отложено с много месеци, при гордостта и доброто отношение на Бисмарк бяха накърнени.

Като отмъщение, в първия ден в който Александър III пристигна в германската столица, започна спад на всички котировки на руски акции и облигации на германската фондова борса. Съответно Александър не беше в най-добро настроение, въпреки цялото внимание и помпозност, с които Вилхелм II го обграждаше, и личното му ентусиазирано посрещане на руския монарх.

Но подобна сложна ситуация беше възможност за Бисмарк да покаже големите си дипломатически умения и в последвалите разговори той спечели всяка точка, която искаше да изложи! Александър го прие в нашето посолство в Берлин и разговорът им продължи повече от час. В началото на този разговор (както ми каза след това граф Шувалов, тогавашният наш дипломатически представител в Берлин) нещата започнаха

много зле. Нашият господар не се опита да прикрие лошото си настроение и счупи сребърна поставка от цирконий. Но малко по малко той се поддаде на чара на известния си и всеотдаен противник казвайки „Добре дошъл“ на принц Бисмарк, подаде му ръка, казвайки: „Убедихте ме и аз ви вярвам.“ „Но можете ли да гарантирате, че Берлинският кабинет няма да претърпи внезапна промяна в обстановката и че няма да бъде оставен в неведение за евентуални промени в условията?“

„Ваше Величество“, отговори сериозно Бисмарк, „за да се случи това, трябва да съм на оня свят.“

На гала вечерята след това Александър вдигна чашата си за здравето на канцлера на Германската империя, който се искрено се радваше, след като се измъкна победоносно от ситуацията, триумфирайки над опонентите си, които го обвиниха в че хазартно отношение към изключително важните политически и дипломатически въпроси, съществуващи между Германия и Русия.

След падането на Бисмарк двамата императори поддържаха взаимни отношения на уважение, неприязънта на Александър към младия германски император.

Политическият свят на Русия обаче непрекословно вярваше в добре познатите миротворчески идеали на своята монета и бързо се разпространява убеждението, че френско-италианското сближаване, далеч не е заплаха за мира в Европа, а по-скоро ще действа като съдържащ механизъм за Франция, ако тя прояви желание да предизвика раздори.

Отношенията ни с Великобритания претърпяват сериозно напрежение през 1885 г. Афганистанците стават непокорни и заплашват границите ни в Средна Азия. Генерал Комаров, който командваше силите ни в Туркестан, ги прогони, но използвайки предимството си, премина афганистанската граница и британското правителство се разтревожи силно.

Последва размяна на дипломатически ноти и езикът на британското външно министерство ставаше все по-рязък, като лорд Солсбъри настояваше за отзоваването на генерал Комаров и уволнението му от нашата армия. Действията на британския кабинет бяха подкрепени от частична мобилизация на флота, а войната витаеше във въздуха. Господин Гирс беше силно развълнуван и разтревожен. Възрастният държавник беше избрал за свой политически ход херцогинята на Офенбах: „Преди всичко, никакъв скандал в моя замък“. Естествено, той пледира за помирение, но не се срични с господаря, а изпрати за свой личен представител барон дьо Томини, първи съветник в министерството на външните работи, и един от своите помощници, човек, на когото имаше най-голямо доверие. Баронът се опита да изпълни мисията си, но след като напразно използва всичките си аргументи, възрастният дипломат завърши разговора си с думите: „Ваше Величество, побелях във вашата дипломатическа служба. Говоря от гледна точка на възрастта ми и дългия опит.“

Това не разстрои императора, който отговори любезно: „Наистина виждам, че сте остарял много, бароне.“ И вместо да критикува действията на генерал Комаров, той му връчи почетна сабя! Значението на тази награда беше добре разбрано в Лондон.

Незабавно бяха предприети стъпки, за да се избегне умело насоченото предизвикателство на царя, инцидентът приключи и Русия спечели значителна дипломатическа победа.

На Балканите Александър III следваше същата достойна и твърда политика, въпреки че това бяха най-опасните дипломатически моменти. Той причини падането на княз Александър Български, защото последният беше абсолютно глух за съветите му, и не призна неговия наследник, княз Фердинанд, който се установи в София против волята му. Неговият авторитет в Европа беше толкова голям, че Германия се принуди да се

подчини на неговите желания, въпреки съюза си с Австро-Унгария, чийто кандидат за монархия на България беше принц Фердинанд.

През пролетта на 1894 г. Александър III се разболява от грип, който скоро след това се развива в бъбречно заболяване. Придворните лекари настояват, че е необходима пълна промяна на климата и за известно време Корфу се смята за най-доброто място, но императорът отказва да отиде там. Чувствайки, че е не му остава много живот, той каза, че а „скоро ще умре“ и дворът се премества в Крим, където климатичните условия са малко по-добри. Но болестта се влоши бързо и на 2 ноември Александър III издъхна.

Чувствайки, че краят му приближава, император Александър изрази желанието си да види сина си женен и ако това е невъзможно, да знае поне, че е сгоден. Отдавна беше обсъждан брака на Николай. Споменавах се една от дъщерите на херцога на Конаут, също една от принцесите на Вюртемберг, дъщерята на принцеса Вера (също велика руска княгиня и сестра на вдовстващата кралица на Гърция) и накрая принцеса Алиса от Хесен-Дармшат. Великият херцог на Хесен посети Петерхоф три години преди смъртта на Александър III с дъщеря си Алиса, но не постигна успех, тъй като вдовстващата кралица знаеше тайната история на хесенския двор – накратко, тя познаваше характера на родителите на принцеса Алиса. Майката на младата принцеса Алиса (Хесен-Дармшат), принцеса Алиса от Великобритания, беше дъщеря на кралица Виктория, и почина, когато дъщеря ѝ била само на 11 години от заразяване с дифтерия, докато кърмела сина си по време на заболяването. Тя беше много добра жена, но за съжаление имаше силна склонност към мистицизма и несъмнено това беше предала на дъщеря си, склонност, която по-късно щеше да се окаже толкова сериозно и трагично предзнаменование в живота на последната.

Граф Остен-Сакен ми каза, след като окончателно се реши бракът на Николай II и принцеса Алиса, че не вижда нищо добро за този съюз. „Запомнете, приятелю, тези мои думи“, каза той: „Принцеса Алиса ще бъде нещастieto и неволята на Русия.“

Знаейки тези неща, изглежда съвсем естествено, че вдовстващата императрица тогава енергично се е противопостави на този съюз; но младата принцеса беше направила силно впечатление на Николай. Адмирал Ломен, който придружаваше императорския наследник (Николай) по време на пътуването му до Далечния изток, ми каза, че снимката на принцеса Алиса, подписана от нея, винаги е стояла на бюрото на Николай до тези на неговото собствено семейство.

След като получил благословията на баща си за предстоящата сватба, с картбланш свободата на избора му, Николай веднага отишъл да види леля си, великата херцогиня Мария Сакс-Кобургска, където принцеса Алиса се намирала по това време. Николай много искаше да се ожени за германка, а не за британска принцеса.

Император Вилхелм побърза колкото се може по-бързо и за Кобург. Много плах по природа, Николай не можеше да събере смелост да предложи брак на принцеса Алиса и именно германският император го подтикна да се ожени. Когато годежът най-накрая беше официално обявен, германският император, сияещ във възторг от успеха на надеждите и плановите си, се среща с британския военен аташе в Дармшат и му каза: „Можете да ме поздравите! Много съм спокоен! Ники най-накрая ѝ предложи брак. Но беше трудна работа да го убедя да го направи и трябваше да изпие цяла бутилка шампанско, за да събере смелост!“

Очевидно германският монарх беше обмислил плановите си добре и те бързо се развиваха. Знаейки слабостта на характера на Николай, той се надяваше и очакваше да получи голямо влияние в Русия чрез принцеса Алиса, която стана императрица на Русия. След като беше оказал толкова голяма помощ при сключването на брака, той несъмнено вярваше, че е напълно способен да разчита на благодарността на принцеса Алиса.

Император Александър III почина така, както беше живял, просто и с голямо достойнство, и се занимаваше с държавните дела почти до последната минута от съществуването си, а в сутринта на смъртта си подписа важни документи. Желязната му воля го поддържаше до края, както през целия му живот. В последната част от болестта си той получаваше отоци на краката му и той почти не можеше да се движи.¹

В деня на пристигането му в Крим се случи следният инцидент (разказан ми лично от доктор Хирш): Царят бавно обличаше униформата си и така го завари любимия му лекар, д-р Хирш, с намерението си да се срещне лично с принцеса Алис на гарата. „Ваше Величество“, възкликна лекарят, „как мислите да го направите?“ „Позволете ми да направя както искам“, отговори царят. „Изпълнявам дълга си на баща, а вие се подчинявате на заповедите на вашия господар.“

Бях на поста си в нашата легация в Мюнхен, когато Александър III почина; Впечатлението, направено както в Австро-Унгария, така и в Германия, беше дълбоко и общото мнение, свободно изразено, че светът е загубил твърд и справедлив приятел, а Европа е загубила своя главен защитник на мира.

Николай наследи бяла страница в политическата история на страната ни и изключително добро състояние на делата в собствените си владения.

Но външно нещата не изглеждаха толкова светли. Хабсбургската империя се намесваше в Балканските държави и създаваше ситуация на непрекъснато вълнение.

Френско-руският съюз едва беше започнал; а руско-германските отношения бяха донякъде несигурни. След смъртта на Александър III, Вилхелм II изрази своята трогателна (?) скръб. Той побърза лично към нашето посолство в Берлин, за да изрази съболезнованията и съчувствието си, и присъства на погребалната служба в параклиса на посолството. Но неговите близки много добре знаеха, че цялата тази скръб е умело престорена. В дъното на сърцето си настоящият германски император беше щастлив да се отърве от бремето, което сериозно го потискаше и противопоставяше на гордостта му, прекалено силна дори в онези ранни дни на кариерата му.

Освен това, той беше напълно наясно със слабия характер на Николай II и горещо се надява, че той (Вилхелм II) ще използва влиянието си върху младия цар, че да управлява Русия от Берлин!²

Александър III е остави на сина си империя, която беше самодостатъчна сама по себе си и в отлично състояние, мощна по влияние извън границите си. През 20-те години на своето царуване Николай II унищожил абсолютно всичко, което баща му толкова старателно му осигурил, и пропилял безразсъдно великолепното си наследство.

ГЛАВА II. БАВАРИЯ, ПРУСИЯ И ВИЛХЕЛМ II

Регентът, крал Лудвиг III. Кралска трагедия. Ролята на Бавария в Германската империя

През пролетта на 1890 г. бях назначен за втори секретар на Руската императорска легация в Мюнхен. Прекосих руско-германската граница в същия ден, когато вестникарски статии съобщиха за падането на принц Бисмарк и назначаването за германски канцлер на граф фон Каприви. В резултат на това Бавария беше в смут. Младият император Вилхелм беше абсолютно непозната личност и всички осъзнаваха, че Железният канцлер беше вдъхновението и движещата сила на просперитета и мощта на Германия. Навсякъде се говореше с най-голямо опасение за младия император.

¹ Императорът развива остра бъбречна недостатъчност и умира от това. (б. пр.)

² Пресилени е неверни разсъждения. Вилхелм единствено иска да възстанови старото приятелство с Русия и да я откъсне от ухажванията на Франция. (б. пр.)

В Мюнхенските кафенета непрекъснато се говореше за него. Той беше открито наричан неблагодарник и глупак, а името на Бисмарк беше на всяка уста. Лично са мен, падането на императорския канцлер не беше нито изненада, нито новина.

Бях изключително приятелски настроен към светските кръгове около графиня Ранцау, дъщерята на Бисмарк, и там се водеха много разговори относно разногласията и различията в мненията между баща ѝ и монарха. Затова ми беше съвсем ясно, че тези двама мъже, с доста различни характери, въпреки външно да имаха много общи черти, никога не можеха да се споразумеят за нищо. И двамата бяха автократи *par excellence*. Вилхелм II вярваше и все още вярва, че е пряко предопределен от Провидението да бъде единственият пазител не само на Германия, но и на целия свят. От друга страна, принц Бисмарк, уверен в себе си и воден от опита си, не толерираше никаква опозиция, смятайки германския император за ученик, когото е необходимо да обучава и води, с помощта на пръчка като учител. Говореше се, че Железният канцлер е изпращал на императора всякакви държавни документи за подпис, без дори да си направи труда да го информира предварително за съдържанието им или да се консултира с него за тях.

Малко преди пристигането ми в Мюнхен, Бисмарк отиде в Абация, Австрия, за сватбената церемония на сина си, граф Херберт, с графиня Хойос. Граф Павел Шувалов, тогавашният руски посланик в Берлин и личен приятел на Железния канцлер, трябваше да участва в церемонията като свидетел. Положението му беше много деликатно, защото беше и голям любимец на нашия император. Накрая реши да хване бика за рогата и уведоми императора за поканата си за сватбата, питайки го какво би направил, ако беше на негово място. Естествено, на императора не му оставаше нищо друго, освен да даде разрешението си, дори неохотно. Посланикът направи всичко възможно да съкрати посещението си в Абация, защото, познавайки избухливостта на Бисмарк, се страхуваше от изненади. Това, от което графът се страхуваше, се случи. Интервюиран в Абация от виенски журналист, Бисмарк му разказал за предстоящата си оставка и се изразил твърде открито, като засегнал достойнството на нашия императорът бил бесен, когато това достигнало до него.

За свой късмет, Шувалов беше напуснал Абация преди интервюто на Бисмарк. Връщайки се в Германия от Австрия, Бисмарк премина през Мюнхен и спря за няколко дни при своя приятел, известния професор Ленбах, прочутия баварски портретист. Той беше посрещнат бурно. Всеки ден хиляди баварци идваха да го поздравят във вилата на Ленбах. Одобрителните викове на огромните тълпи не стихваха и канцлерът беше принуден да се появява отново и отново на балкона пред прозореца, за да задоволи народа. Той се възползва от случая и произнесе патриотични речи, като внимателно избягваше в тях всякакви директни забележки към младия император.

Принц-регентът на Бавария и всички членове на кралското семейство напуснаха Мюнхен ден преди пристигането на Бисмарк, желаейки да избегнат трудностите да бъдат между такава Сцила и Харибда. Но принц-регентът хитро беше дал свобода на общинските власти и така забележителното приемане на Бисмарк можеше да се нарече официално. Той посети кметството и записа името си в Златната книга. Спомням си добре сравнението на приема за Бисмарк с този, оказан на императора от гражданите на Мюнхен по повод първото му посещение в баварската столица през 1892 г.

Естествено, принцът-регент, заобиколен от кралското семейство, министрите и висши сановници от двора, беше на гарата. Войските бяха разположени по маршрута на императорското шествие. Нетърпеливи да видят представлението, улиците бяха пълни с хора, но овациите бяха много слаби и си спомням, че когато Вилхелм II напусна Мюнхен, от всички страни се чуваха пронизителни освирквания и викове. По-късно се разбра, че когато е написал името си в Златната книга, Вилхелм е добавил следното: „*Sic volo, sic jubeo.*“ (Така искам, така заповядвам.)

Гражданите на Мюнхен са разбрали смисъла. Те са го интерпретирали като директно предизвикателство към стария си идол, Бисмарк. Освен това, императорът умишлено закъснял с един час за официалния прием, организиран за него в кметството, а причината за закъснението му била, че бил сниман в многобройните си униформи, една след друга. По това време гражданите на Мюнхен се преструваха, че гордостта им, градът им и Бавария са били обидени. Но тъй като всичко на този свят се променя, чувствата на баварците не бяха изключение от правилото и когато социализмът напреднал толкова бързо в Прусия и императорът загуби голяма част от популярността си, именно в Бавария той я намери отново. По време на престоя ми там (1890-1896 г.) дворът беше много тих. Принц-регентът беше почти 80-годишен и вече не намираше никакво забавление в светските удоволствия, празненствата и т.н.

Той беше запален спортист и въпреки напредналата си възраст беше винаги готов да изкачи баварските планини за лов на диви кози. На тези ловни срещи обикновено канеше литератури, артисти, както и няколко известни лекари и хирурзи. Винаги ставаше в 5 ч. сутринта, вечеряше в 16 ч. следобед и си лягаше до 20 ч. вечерта.

Храната му беше най-скромна, и добрата кухня не означаваше нищо за него. Той беше голям ценител на картините и след като се занимаваше с държавните дела, винаги посещаваше ателиетата на художниците и скулпторите и постоянно правеше покупки оттам. Така събра наистина хубава колекция от образци на модерно изкуство.

Нищо не му доставяше по-голямо удоволствие от разглеждането за някаква картина, стига, да е добре нарисувана. Веднъж, когато руския велик княз Владимир беше в Мюнхен, принцът-регент му сподели желанието си, да се сдобие с фотографиите на три картини, които се намираха в Царско село, близо до Петербург, представящи 28 епизода от посещението на император Николай I в Мюнхен по време на управлението на неговия баща крал Лудвиг I Баварски.

Великият княз спомена това на Николай II, който веднага нареди трите оригинала да бъдат изпратени на принц-регента. Аз бях избран да му ги предам.

Принцът-регент беше извънредно щастлив. При пристигането ми на гарата неговият адютант ми връчи, от името на принца-регента, Ордена на Баварската корона и покана да вечерям в кралския дворец същата вечер. Бях помолен да бъда в двореца половин час преди вечеря.

Намерих принца-регента да разглежда внимателно трите картини, които бях донесъл. „Никога няма да забравя толкова милото внимание на император Николай“, каза той. „Телеграфирах му най-искрените си благодарности. Но признавам, че вие проведохте необходимите разговори, за да ги получа, и това е повод“, добави той, посочвайки ордена, който получих, „защо исках да се отблагодаря за вашите заслуги.“

От политическа гледна точка за разлика от своя предшественик, крал Лудвиг II, принцът-регент, беше пламенен поддръжник на имперската федерация. Но когато Берлин се опита да наруши баварските права, той знаеше как да ги защити. От религиозна гледна точка, въпреки че беше твърд католик, той проявяваше изключителна толерантност. Неговият министър на външните работи, граф фон Крайлсхайм, и неговият главен ловец, граф Папенхайм, бяха протестанти.

В началото на регентството си принцът не бил популярен сред народа. Носеха се слухове, че той принудил Лудвиг II да абдикира, който беше идол на своя народ. Но малко по малко той спечелил привързаността на масите чрез своята доброта и изключителна скромност. Така, когато отпразнува 90-ия си рожден ден, беше обграден от любовта и приятелството на своя народ. Той почина на 94 години, запазил до края яснота на ума и здравето си. Година преди смъртта си той сподели на приятелите си, че докато бил на лов, е пропуснал дива коза, защото „Зрението ми започва да ми изневерява“. Синът му, който сега царува в Бавария като Лудвиг III, приличаше на баща си

само по простотата на обноските. Той беше човек с много силен характер и много категоричен в религиозните си убеждения. Веднъж ми каза, че всеки ден благославя Небето, че се е родил католик. Затова изобщо не е учудващо, че се обграждаше със свещеници и стана почтен лидер на Центристката партия, или на католиците в Германия. Още като престолонаследник, той винаги парадираше с изключително баварските си чувства. На коронацията на Николай II в Москва, на която присъства като представител на баща си, той каза: „Ние, баварците, сме съюзници на Прусия, но не и нейни васали.“

Но когато стана регент, а по-късно и крал на Бавария, той дори надмина баща си в култа си към империализма. Ожени се за австрийска ерцхерцогиня от тоскански род. Имаше 15 деца, от които 11 са все още живи.

Тъй като не притежаваше голямо лично състояние, а баща му имаше много ограничен граждански статут като регент, той не беше богат, докато беше престолонаследник. Синовете му винаги се нуждаеха от пари.

Принц Рупрехт (най-големият), наследник на трона и командир на един участък от германския фронт във Франция по време на Първата световна война, не скри от мен, че много често е без 20 марки в джоба си! Кралят е изключително любезен, но деспот към семейството си. Той не е популярен в Бавария, но от друга страна се радва на голяма благосклонност пред императора.

Неговият брат, принц Леополд, който командва германските войски днес (януари 1918 г.) в Русия, е женен за ерцхерцогиня Гизела Австрийска, дъщеря на покойния император Франц Йосиф. От младостта си той е отдаден на военните дела и на военната си кариера. След като получава най-високия ранг, той става известен с изключително лошото си отношение към войниците си. Когато през 1892 г. социалистите получават представителство в Баварската камара на депутатите, първото им искане е да се разгледат лошото състояние на баварската армия. Въпреки че името на принц Леополд не се споменава, всички разбират за кого става дума. Принцът-регент също разбира отлично за кого говорят социалистите и за известно време принц Леополд е принуден да се скрие.

Неговата известност като много строг и държаш на дисциплината, и желанието му да ласкае баварците накараха император Вилхелм да му предложи това изключително важно командване в европейския конфликт.

От другите баварски принцове, е интересен принц Лудвиг Фердинанд се ожени за инфантата Тат от Испания и чиято майка също беше испанска принцеса. Той има интересен характер и е много популярен сред масите. По професия е бил лекар гинеколог и всеки ден прекарва много часове в частната си болница, отдаден на грижите за пациентките си и родилките. Освен това неговото хоби е музиката, той е добър музикант и голям почитател на Вагнер. На Вагнеровите фестивали в Мюнхен винаги може да бъде видян да свири с първите цигулки в оркестъра.

Друга интересна личност сред баварските принцове е херцог Карл Теодор, баща на настоящата кралица на Белгия, който е бил хирург-окулист (офталмолог) и ученик на известния руски офталмолог Иванов. Той лично се грижи за пациентите в болницата си, подпомаган от съпругата си, много красива принцеса от португалския род Браганца.

Както е известно, по-новата история на Бавария съдържа някои трагични страници. Двама от нейните крале, Ото I и Лудвиг II, са били луди. Крал Ото I е бил поразен от болестта, от която по-късно умира, по време на Френската кампания от 1870-71 г., в която участва като лейтенант. Много чувствителен и изтънчен, той не можал да понесе гледката на толкова много кръв и ужасите на войната, поради което загубил разсъдъка си. Когато съм върнал Мюнхен, го затворили в замъка Фюрстенрид, на няколко километра от столицата. Към него е бил прикрепен малък двор. Половин ескадрон от леката

конница, носеща неговото име, са били едновременно негова почетна гвардия и негови пазители.

Нешастиият принц тогава е задълбочил много лудостта си, достигнал до състояние на зверолудие.

В ранните етапи на болестта той е имал моменти на яснота. Когато му е съобщено за смъртта на брат му, той веднага е поискал празничната си униформа и отличията, и полуотваряйки вратата, извикал към хората: „Аз съм този, който сега е вашият крал.“

Барон фон Редвиц, министър на двора му, ми разказа следния епизод. Обикновено кралят се хранел сам, но в събота целият му двор се събирал на масата. Кралят бил голям пушач и пушил цигари по време на хранене. Един ден той бил по-мълчалив от обикновено и изобщо не пушил. На десерта барон фон Редвиц, свикнал да пуши на кралската маса, поискал разрешение от краля да пуши. Тъй като кралят не отговорил, той приел мълчанието за съгласие и запалил пурата си. И бил доста учуден, когато кралят, обръщайки се към камердинера, който стоял зад него, възкликнал: „Вижте Фриц! Този пуши.“ Моментите му на безсъние, които вече ставали все по-редки, престанали напълно през последните няколко години от живота му.

Неведнъж обкръжението на принц-регента го съветва да разгласи истината за състоянието на крал Ото и да сложи край на тази напълно необичайна ситуация. Регентът обаче винаги отказвал да го направи. Както споменах, носили се слухове сред народа, че е принудил Лудвиг II да абдикира, и не искал да понесе тежестта на друго подобно обвинение.

Синът му обаче имащ по-малко скрупули, приел короната, предложена му от представителите на неговия народ. Крал Лудвиг II, по-голям брат на Ото I и негов предшественик на трона на Бавария, бил наистина забележителен монарх. За съжаление, още от младостта си той бил необичаен и завършил дните си в състояние на абсолютна лудост.

Той е наречен „Кралят-девственник“, защото никога не бил известен с любовни интриги с жени. След като решил да се ожени, за да остави потомство, той се сгодил за братовчедка си, баварска принцеса³, която по-късно се омъжила за херцог д'Алансон и загинала трагично при ужасния пожар на благотворителен базар в Париж. В деня преди сватбата, когато всички покани за европейските дворове били приети, Лудвиг II внезапно отменил сватбата, въпреки че повечето от гостите му, кралски и други особи, се били събрали в Мюнхен, а други били на път.

Той винаги избягвал женското общество⁴ и единственото изключение, което направил, било в полза на руската императрица Мария, съпруга на Александър II, към която изпитвал много силно чувство на приятелство. Великият княз Владимир, неин син и брат на Александър III, ми е разказвал, че майка му, преди години пътувала към Рейн, ѝ било предписано от лекарите си да отиде в Италия за да се възстанови. Пътуването ѝ щяло да я отведе през Мюнхен. Научавайки това, Лудвиг II я помолил да се отбие, дори само за няколко часа. Поканата била формулирана с толкова пламенни думи, че тя не могла да откаже. Той обаче помолил краля да я приеме, ако е възможно в един от замъците си, за да избегне всякакви тълпи и церемонии.

Кралят ѝ предложил замъка Берг, на езерото Штаренберг, съвсем близо до Мюнхен, където по-късно завършил дните си по ужасно трагичен начин. Лудвиг II лично се погрижил за подготовката за настаняването на императрицата там. Всички чудеса на Глиптотеката (Известния музей на скулпторите) били разпръснати из парка около замъка. Всички покои били съвременно обзаведени. Императрицата, придружена от сина си, великия княз Владимир, пристигнали в замъка Берг точно преди вечеря. Алея-

³ София Шарлота, по-малка сестра на Елизабета Австрийска (императрица Сиси).

⁴ Заради хомосексуалните си наклонности.

та и пътищата на парка били осветени като красива приказна страна. След вечеря кралят предложил разходка по езерото с позлатена гондола, специално построена по негов проект. Цялото езеро било великолепно осветено от стотици факли, всяка от които се държала от селянин в национална носия. Селяните били в лодки и пеели своите местни и народни песни. Кралят поискал императрицата да го придружи сама на гондолата, но тя се страхувала, и помолила краля да вземе сина си, великия княз, да ги придружи. При заминаването си кралят помолил императрицата да му даде розата, която носела в роклята си. По-късно тази роза, вече избледняла и изсъхнала – била намерена внимателно пазена сред най-скъпите му вещи.

Баварският крал избягвал хората и през последните дни от живота си не се виждал абсолютно с никого. Тогава той вече бил обърнал нощта в ден, и си лягал през деня. Започвал деня си по залез слънце.

Моят началник в Мюнхен, граф Остен-Сакен, ми разказа следните подробности за първото си приемане от краля. В полунощ тържествена карета и почетен ескорт извикали граф Остен-Сакен и персонала на легацията, за да ги отведат до кралския дворец. Преди това граф Перглас, велик церемониалмайстор на двора, помоли моя началник, от името на краля, да направи официалното си поздравление на немски, което е в противоречие с дипломатическата практика, която предписва използването на френския език за тази цел. Руският посланик категорично отказа, заявявайки, че не владее достатъчно немския език.

Но граф Перглас настоял отново и граф Остен-Сакен неохотно се съгласил. Той реши официалният обмен на любезности да се проведе на френски, но да говори на немски в частните разговори.

Дворецът бил осветен отгоре до долу. Кралят прие графа в голямата тронна зала, заобиколен от високопоставените лица на Короната. Всички тези хора, Негово Величество отпратил веднага щом официалната част от представянето приключи. В последвалия разговор монархът показал изненадващи познания за политическия живот на Европа. Както било уговорено, разговорът се провел на немски. Изведнъж кралят цитирал френска поговорка. Граф Остен-Сакен веднага се възползвал от възможността и от този момент разговорът им продължил на френски. Накрая графът попитал краля защо е настоявал да го чуе на развален немския, особено след като кралят говори френски безупречно. Кралят се усмихнал и каза: „Това не беше просто каприз. Виждате ли, не съм говорил с никого от няколко години. Бях сигурен, че не съм забравил родния си език, но не бях толкова сигурен във френския си.“

Всъщност кралят дори не виждаше министрите си, които изпращаха всичките си доклади писмено. Живееше съвсем сам и по най-странен начин. Той покровителстваше Вагнер, чийто страстен почитател беше, но чието творчество слушаше в абсолютно празен и затъмнен театър, седнал далеч в кралската ложа. Обичаше да се облича във вагнеровите костюми и облечен като Лоенгрин, се носеше в много малка лодка подобна на лебед по езерото, принадлежащо на един от замъците. Именно в това облекло граф Вертерн, министър на Прусия в Бавария, изненада краля един ден и измъкна от него съгласието за наследяването на имперския трон на Германия от Хохенцолерните, за което той винаги е бил силно против.

Неговите карети бяха най-фантастичните творения. Шейната му, например, беше позлатена, а възглавниците бяха от синьо кадифе, обшити с хермелин.

Той обикалял през нощта в планините, придружен от телохранителите си, които носели фенери. Имаше много клюки за абдикацията му и последните дни от живота му.

Мога да дам автентичен и подробен разказ за трагедията, тъй като събитията ми бяха разказани от свидетели, всички от които изиграли важна роля в последната драма.

Лудвиг II бил изразходвал изцяло всички държавни средства за построяването на своите приказни замъци и финансовата подкрепа на Вагнер. Министрите му не криели от него лошото състояние на баварските финанси и накрая били принудени да му откажат кредитите, които поискал. Кралят вече напълно загубил разсъдъка си, писал на английската кралица Виктория, предлагайки да размени короната на Бавария за няколко милиона паунда стерлинги и пустинен остров в някой океан, където да може да си построи фантастичен замък. Това негово писмо било отворено и използвано като убедително доказателство за психическото състояние на нещастния монарх. Членовете на кралското семейство и държавните министри били свикани на съвет под председателството на принц Луитполд, бъдещия регент на Бавария, и решили да обявят пред народа лудостта на краля и намерението си да поискат от него абдикация, а след това да установят регентство над кралството.

Двамата министри, графовете Крайлсхайм и Файлич, от които получили всички тези подробности, бяха изпратени при краля, за да го запознаят с решението на Коронния съвет. Лудвиг II категорично отказал да ги приеме. Той им изпратил малко листче хартия, адресирано до граф Монтжела, водач на военния му ескорт, на което собствено-ръчно написал заповед да се ослепят двамата министри и да се затворят в една от подземните килии на замъка му. Естествено, заповедта му не била изпълнена и двамата господа стигнаха до Мюнхен благополучно. Но новината за поисканата абдикация, скоро се разпространила в околностите на кралския замък.

Кралят бил много популярен сред баварските планинци. Те се въоръжили и побързали да защитят любимия си крал. В Мюнхен всички очаквали много сериозни проблеми и положението станало изключително трудно.

Тогава д-р Гуден, директора на лудницата, предложил услугите си на принц Луитполд и министрите.

Той обеща да получи от краля всичко, което се изисква от него, без да прибегва до насилие, и да го премести в един от дворците близо до столицата, за да го откъсне от планинците, негови приятели и защитници. Предложението е прието и Гуден спази думата си. Когато се яви пред краля, въпреки нежеланието му да го приеме, Лудвиг II не само го прие приятелски, но и веднага подписа абдикацията си и позволи да бъде отведен в замък Берг, на езерото Щаренберг, близо до Мюнхен. Д-р Гуден също се установи там и през първите няколко дни нищо не се случи. Кралят сякаш харесваше компанията на лекаря. В края на седмицата обаче кралят помоли лекаря да го освободи от наблюдението на полицията, която беше разположена на около замък и в парковете. Тези мъже го дразнеха, по време на разходките му навън. Докторът бил достатъчно неблагоразумен да се съгласи с молбата на краля и на следващия ден две тела – на доктора и на краля, били извадени от езерото Щаренберг. Разследването установило, че между двамата мъже е имало борба. По гръдният кош на краля имало дълбоки следи от ноктите на лекаря, а гърлото на лекаря, показвало че е бил удушен. Но официално било обявено, че кралят е починал от сърдечна недостатъчност.

След като удушил жертвата си, Лудвиг II качил тялото в лодка за да го хвърли в езерото, за да скрие всички следи от престъплението си и вероятно лодката се е обърнала като го е изхвърлял. Тъй като водата била много студена по това време на годината, пролетта на 1886 г. а кралят бил много едър и превъзбуден от схватката завършила по толкова ужасен начин, отслабеното му сърце не могло да издържи на шока от ледената вода.

Лудвиг II е погребан в състоянието, в което бил живял. Облечен в живописните одежди на рицарите на Свети Георги, а в скръстените му ръце била поставена роза. Паметта му винаги е била популярна в Бавария. Трудно е да се намери дори най-малкото селце, което да не е издигнало някакъв паметник в негова памет.

Народът обичаше легенди, а животът на краля беше фантастичен. Но баварският народ възприемаше Лудвиг II като защитник на правата на Бавария срещу Прусия и пречка пред амбициите на Хохенцолерните.

Бях в Бавария четири години след смъртта на краля. Принцът-регент правеше всичко възможно, за да спечели симпатиите на народа, но въпреки четиригодишните усилия, не успя да го направи. Призракът на покойния крал се издигна между него и баварския народ. Старият принц знаеше и това го потискаше. След Прусия, Бавария е най-голямата държава в Германската федерация. Но политическият живот на империята е почти изцяло съсредоточен в Берлин. Пруските интриги бяха увенчани с успех. Граф Крайлсхайм, баварският министър на външните работи, беше просто послушен инструмент в ръцете на германския канцлер.

Разбира се, император Вилхелм II никога не е пропускал да бъде изключително учтив към баварския двор и внимателно избягва всичко, което можеше да доведе до недоразумение, дори и най-малкото. Той добре познаваше чувствителността на баварските принцове и никога не е забравял думите на принц Лудвиг в Москва – „Бавария е съюзник на Прусия, но не и васал.“

Както може да се предположи, чуждестранните легации в Мюнхен играеха много второстепенна роля в политиката на Германската империя. И все пак европейските кабинети смятаха баварския пост за място, от което могат да се правят отлични наблюдения, и са избирали внимателно своите представители там.

Така Мюнхен се превърна в училище за обучение на бъдещи посланици. Например, от руските посланици в Бавария, граф Остен-Сакен и г-н Изволски, единият стана посланик в Берлин, а другият министър на външните работи в Русия.

Посланиците на Франция в Мюнхен, граф дьо Муи, маркиз дьо Монтебело и г-н Барер, после станаха посланици в Петербург и Рим. Посланикът на Австро-Унгария, граф Дубски, стана посланик в Мадрид. Посланиците на Прусия, принц Ойленберг и граф Пурталес, стават посланици във Виена и Петербург.

По време на шестгодишния ми престой в Бавария (1890-1896) успях да придобия много определени впечатления, от които да преценя точните отношения между Германия и други европейски сили. Видях например, че Франция е била силно търсена от Германия по това време и нейните представители са били третираны с изключителна учтивост както в Мюнхен, така и в Берлин. Германската дипломатия силно се е опасявала от сближаване между Англия и Франция.

Що се отнася до френския съюз с Русия, хитростта на нашите представители в Германия е премахнала всяко безпокойство. Както графовете Шувалов, така и Остен-Сакен успяха малко по малко да внушат на германското външно министерство идеята, че този съюз служи като контрол срещу Франция в случай на войнствено отношение от нейна страна към Германия. Баварската аристокрация, бидейки като цяло обедняла, не е приемала и не е приемала много гости. Това обаче е било изцяло компенсирано от нейния литературен и художествен свят, който обичаше много празненствата и забавленията. Този художествен и литературен свят беше разделен на два лагера. Едните бяха поклонници на германския император се прекланяха пред Прусия; вторите, бяха почитатели на Бисмарк, и въпреки, че се страхуваха от Берлин, се преструваха, че го игнорират напълно.

Що се отнася до баварските селяни, те мразеха и презираха прусаците. Най-голямата обида беше да наречеш някого „пруска свиня“ и те винаги наричали прусаците „свине“. Обяснението за това е просто. Баварецът по характер е коренно противополо-

ложен на прусака, баварецът е скромен и добродушен като дете, прусакът е горд, властен и арогантен.⁵

Затова извън Германия се е разпространила идеята, че Прусия може да се сблъска заради своите политически концепции с Бавария. Но тази идея е напълно погрешна. Империализмът е здраво вкоренен в баварското съзнание и нищо друго освен пълно поражение на Прусия няма да промени баварската вяра в Прусия и пруската власт.

За да изясня напълно връзката, мога да използвам един тривиален пример. Нека предположим, че двама души живеят в една и съща къща. Те имат два отделни апартамента, но споделят една и съща кухня само с един готвач. Очевидно е, че ще възникнат постоянни кавги, но ако къщата се запали, и двамата жители ще направят всичко възможно, за да я потушат. Така е с Прусия и Бавария. През 1870-71 г., по време на Френската кампания, баварците допринесоха много за германските победи, спечелвайки особено тези при Вьорт и Базей. В настоящата голяма война баварците защитаваха и атакуваха най-откритите и опасни позиции и се бориха с ентусиазъм, който самата Прусия не е надминала. Ако Прусия бъде окончателно и напълно победена, Бавария може да се утвърди отново и да оглави голяма римокатолическа федерация в Централна Европа.

ГЛАВА III. ВИЛХЕМ II

Лични особености, неговият характер, качества и недостатъци, съпруг и баща, кайзер и политик.

ИМПЕРАТОР ВИЛХЕМ е човек с изключително сложен и труден характер. Според някои хора той е чудовище в човешки образ, особено след избухването на настоящата война – войната, която той предизвика. Неговите почитатели, му поставят ореол. Те го смятат за велик монарх, страстно желаещ най-доброто за своя народ, лоялен към приятелите си и дори изключително мил и приветлив. Тези две твърде преувеличени мнения изобщо не отразяват истинския човек. Необходимо е да се абстрахираме при разглеждането на Вилхелм II от позицията и властта му и да се гледа на него просто като на човек, да се осъзнаят неговите недостатъци и слабости и да му се отдаде заслуженото за добрите му качества, преди да е възможно да се нарисува истински портрет на човека, който подпали света.⁶

Познавах го отблизо през шестте години, в които бях прикрепен към руското посолство в Берлин, и през това време, имах безброй разговори с него, много от които бяха с поверителен характер. Затова ще го опиша такъв, какъвто го намерих, и ще се опитам да впечатля другите с впечатлението, което той ми е създал.

От всички черти в характера му, импулсивността е най-очевидна. Той страда от нея до степен, превръщаща се в болест. Под влияние на момента, под влиянието на обкръжението си, той може лесно да бъде воден както към добро, така и към зло. Също така, чрез умело използване на настроението му или на непосредствените обстоятелства е доста лесно да промени цялата си гледна точка. Следователно, той не трябва да бъде наречен упорит. Човекът, който е написал в „Златната книга“ в Мюнхен „*Sic volo, sic jubeo*“, когато е умело поласкаван и чрез ласкателството може да бъде манипулиран от всеки, който добре познава неговите особености и характер, и може да бъде накаран често да променя решенията си, или да ги отмени напълно.

⁵ А авторът е типичен руски панславист и германофоб, като почти цялата руска интелигенция по онова време.

⁶ Авторът пробутва фалшивата пропаганда на Антантата. Русия подпали войната, а не Германия.

Граф Остен-Сакен, руският посланик по мое време, повече от всеки друг дипломат в Берлин, знаеше как да разговаря с него и да му влияе силно. Може да се даде отличен пример за това. Корабостроителницата на Круп в Кил щеше да спусне на вода руски боен кораб и император Вилхелм внезапно обяви, че ще присъства на церемонията. Следователно нашият посланик и свитата му трябваше да побързат за Кил. Императорът пристигна в много лошо настроение, защото император Николай беше отишъл от Петербург директно в Дармщат, като съвсем целенасочено избегна срещата, която Вилхелм искрено искаше. Противно на навика си, той не се ръкува със служителите на нашето посолство, с изключение, на граф Остен-Сакен. Той просто поздрави останалите със сковано военно козируване, с много раздражено и мрачно изражение и гняв в очите, поза която знаеше много добре как да заеме. Той винаги може да промени ролята си и е отличен актьор. Ето го как влиза в палатката, запазена за него. След церемонията се обърна към нашия посланик и каза, че ще говори много сериозно с него същата вечер. Същата вечер брат му, принц Хайнрих, велик адмирал на Германския флот, даде вечеря. След това Вилхелм запали пура и покани граф Остен-Сакен да седне до него. И даде знак на канцлера фон Бюлов да седне до тях. Разговорът от самото начало беше изключително бурен. Императорът раздражително се оплака от начина, по който Николай II се отнася с него, и каза, че не е уважаван в Русия.

„Аз, съм толкова благосклонен към вас!“, възкликна той. След това се впусна в горчива тирада срещу нашия министър на външните работи, граф Муравъов, обвинявайки го, че води политика, противоречаща на общото разбирателство и отношения между Русия и Германия. Позволявайки си все повече и повече да се увлича от собствената си гняв, той стигна дотам и каза, че продължаването на подобна политика от страна на Русия със сигурност ще има най-тежки последици.“⁷

От нещата, които каза, стана съвсем ясно, че той заплашва с окончателен разрыв между нас и Германия. Принц фон Бюлов беше много разстроен. Граф Остен-Сакен обаче запази обичайното си хладнокръвие и достойнство; и когато Вилхелм го попита какво има да каже, той отговори с усмивка: „Много малко, ваше величество. Във всичко, което ми казахте, наистина ли вярвате искрено. Още по-малко можете да изпълните подобни заплахи. В края на краищата, вие имате толкова голяма нужда от нас, колкото и ние от вас. Дори ще стигна дотам, да кажа, че вие се нуждаете много повече от нашата подкрепа.“

Граф Остен-Сакен тогава му напомни, че големите успехи на дядо му Вилхелм I се дължат на близките отношения, които той винаги е поддържал с Руската империя. Той спомена за политическата „воля“ на стария суверен и последните думи за Русия, които Вилхелм I е изрекъл на смъртния си одър. Виждайки, че императорът постепенно се успокоява, граф Остен-Сакен се опита да отклони разговора от хлъзгавата почва, по която стъпваше императорът.

Той разказа няколко исторически анекдота, които винаги се харесваха на императора, и накрая разговорът завърши с взаимни шеги. Вилхелм избухна в смях от историите на нашия посланик и гневът му изчезна като мъгла пред слънцето! Когато компанията се разотиде, всеки член на нашето посолство беше любезно посрещнат от императора и той си тръгна много доволен от цялата вечер, изразявайки се като напълно удовлетворен от разговора си с граф Остен-Сакен.

Ще разкаже друг подобен инцидент. Вилхелм иска от Райхстага да приеме закон, увеличаващ плащанията за военна служба. Десницата се съпротивлява на тази мярка и се присъедини към Крайната левица. Императорът беше бесен от това. Той смяташе членовете на Десницата, които принадлежаха главно към пруската аристокрация извес-

⁷ Принципно е много прав, двуличната и враждебна политика на Русия спрямо Германия, накрая доведе до ПСВ.

тни като „юнкери“, за възвръщане между пръстите си. Той незабавно елиминира от списъка на двора 40 от най-високопоставените имена в пруската аристокрация и искаше да произнесе много рязка реч при откриването на Райхстага. Принц фон Хохенлое, тогавашният канцлер на империята и вуйчо на императрицата, направи всичко възможно, за да разубеди императора да произнесе тази реч.

Накрая Вилхелм обеща, че ще се ограничи до четене на тронното слово, подготвено от канцлера. Присъствах на откриването на Райхстага. Церемонията се проведе, според обичая, в Бялата зала на Кралския дворец в Берлин, тъй като императорът никога не стъпваше в Райхстага. Вилхелм се възкачи на трона, сложи си шлема и прочете речта. Знаех от самия принц фон Хохенлое какво му е обещал. Представете си тогава моето изумление и това на онези, които знаеха, когато Вилхелм, след като свали шлема си, показвайки че официалното откриване е приключило, започна най-бурното обръщение към членовете! Далеч не бях единственият присъстващ в препълнената зала, който беше изумен. Ниският императорски канцлер, който стоеше на стъпалата на трона, се обърна към Вилхелм с ужасена изненада. По-късно научих от фон Хохенлое, че при слизането си от трона императорът му казал: „Какво да правя, вуйчо Хлодвиг, не можах да се удържа!“

Най-важните политически и дипломатически решения много често са вземани от императора по най-безразсъден начин, поради внезапен и необясним импулс на момента. Известната телеграма до президента Крюгер в Южна Африка и експедицията до Китай, която спечели Киао-Чао (съвр. Циндао на п-в Шендун) за Германия, са вземани лично от императора по този типичен за него бърз начин. Поради убийството на германския посланик в Пекин, германското правителство, трябваше да предприеме сурови мерки, и германските дипломати планират предварително какво да се направи.

След като научил от адмирал Тирпиц, министър на императорския флот, че на времето принц Бисмарк е мислил за обширни операции в Китай и всъщност през 1868 г. е определил Киао-Чао като необходимата „отправна точка“, Вилхелм решил, че моментът е най-благоприятен за осъществяване на идеите на Железния канцлер. Сигнал до това заключение, той извикал принц Хохенлое и му наредил да проучи всички подробности по въпроса. Заповедта била изпълнена бързо, но в същото време канцлерът добавил към официалните архиви по въпроса някои свои собствени предложения. Те били, че се страхува от сериозни усложнения с Русия, ако Германия предприеме въоръжена намеса в Китай, тъй като Киао-Чао се смятал за намиращ се в зоната на руско влияние и защита.

Императорът изпратил обратно на принц Хохенлое с лаконичната бележка „Ochsen“ (Идиоти), написана върху тях със собствения му червен молив, и в рамките на десет минути изпратил лична телеграма до Николай II, с молба да му разреши да окупира Киао-Чао с ескадра като принудителна мярка, тъй като Русия била единствената чуждестранна сила, притежаваща права да вкарва свои военни кораби в пристанище и в тези води.

Николай получил това съобщение много късно същата нощ и веднага извикал министъра на външните работи, граф Муравъев, както обикновено е винаги небрежен и напълно несъзнаващ сериозността на ситуацията, напълно невеж за руските споразумения с Китай, казал на императора, че ние нямаме нищо общо с Киао-Чао.

След това Николай телеграфирал на германския император, както обикновено на английски: „За съжаление, не мога нито да ви разреша, нито да ви попреча да влезете в залива Киао-Чао, защото в момента съм информиран, че нямаме никакви права в тези води.“

Когато получил това съобщение, германският император бързо изпратил за принц фон Хохенлое, триумфално му показал съобщението от Николай и телеграфирал запо-

ведта си до германската ескадра в далекоизточните води да превземат Киао-Чао незабавно.

Междувременно в Петербург, на следващия ден след изпращането на тази телеграма до Вилхелм, Николай получил доклад по въпроса от адмирал Тирхоф, министър на руския флот, и след това му показал телеграфната си кореспонденция с Вилхелм. Адмиралът беше ужасен, защото всъщност нашите специални права във водите на Киао-Чао бяха неоспорими поради изричните условия на един от договорите ни с Китай.

Набързо беше изпратена заповед до граф Остен-Сакен в Берлин, за да обясни на германския император за неволно допуснатата грешка. Нашият посланик го направи, но напразно. Германският император, силно развълнуван, каза на нашия посланик: „Имам телеграмата на Ники и вече дадох заповедите си. Моята ескадра вече е в залива Киао-Чао – тя е там и там ще остане. Не мога да се изложа, да стана смешен и няма да го направя!“ Вилхелм беше спечелил играта, която започна изцяло по негова инициатива и против съвета на канцлера, но както е съвсем очевидно, той беше действал абсолютно импулсивно на момента, без да е обмислил внимателно плана или възможните му последици.

Телеграмата му до президента Крюгер беше още по-голям гаф, но изпратена по абсолютно същия начин, като резултат от моментен импулс. Съобщението беше изпратено без той да поиска и да получи съвет от министрите си. Бурите бяха силно насърчени и вярваха, че могат да получат подкрепа от Вилхелм, каквато той изобщо не беше в състояние да им даде. Така както руските, така и британските отношения с Германия бяха фатално нарушени за дълго време от суетата и импулсивността на германския император. Настроенията му бяха изключително променливи и реагираха на непосредствената обстановка с изключителна бързина. Спомням си, че веднъж той се самопогани на вечеря в нашето посолство. Пристигна точно на минутата и в изключително добро настроение. По време на вечерята той разказваше истории, анекдоти и вдигаше чашата си, за да се чукне с всеки от нас по ред.

Изведнъж неговият адютант му донесе телеграма. Вилхелм пребледня и се обърна към граф Остен-Сакен: „Току-що получих новината за опит за покушение, извършен в Белгия срещу вуйчо Едуард. За щастие той не е пострадал.“ (Ставаше дума за Едуард VII, покойния крал на Англия.) През останалата част от вечерята императорът загуби настроението си, беше унил и много сериозен и всички усилия на граф Остен-Сакен да го развесели бяха напразни. След като стана от масата, Вилхелм поиска телеграфен формуляр, писалка и мастило и изпрати съобщение до Едуард VII.

Беше обичайно, когато императорът вечеряше в посолството, да му се устройва някакъв вид забавление. По този повод бях посъветвал нашия посланик да покани баварския комедиант Дреер, когото императорът много харесваше.

Този човек, костюмиран като Принца на ада, очакваше края на вечерята в салоните на посолството. Граф Остен-Сакен беше много смутен от развитието на вечерта. Вилхелм изглеждаше че не в настроение да слуша шегите на Дреер.

Когато императорът написа телеграмата си и запали пурата си, посланикът, след известно колебание, реши да му спомене Дреер. Той му каза, усмихвайки се: „Ваше Величество, тук има един екзотичен принц, който желае честта да ви бъде представен.“ Императорът, сериозен както винаги, но духом другаде, отговори: „Сигурно е кавказки принц! Поканете го вътре!“ Но когато Дреер се появи с фантастичната си рокля и изкуствен нос, императорът извика: „А, това е моят приятел Дреер!“ Докато баварският комик продължаваше с историите и шегите си, много от които бяха отчетливо груби по характер, императора де промени напълно. Неговото мрачно настроение изчезна и Едуард VII беше напълно забравен!

Когато напусна посолството, Вилхелм стисна ръката ми сърдечно и каза: „Скъпи мой Шелкинг, дължа ти специални благодарности, защото научих, че по твое предложение Дреер е бил на разположение и бях безкрайно развеселен!“

Това е дребен въпрос, без съмнение, но показва състоянието на духа на Вилхелм – в един момент дълбоко разстроен от телеграмата и вероятно се чудещ колко скоро ще дойде редът му да бъде нападат от убиец, а в следващия момент весело и ентусиазирано наслаждаващ се на грубите и цинични шеги на един шут – и сле всичко това, сериозният въпрос е напълно забравено!

Следващият епизод е много интересен, тъй като илюстрира инстинктивното раздразнение, което Вилхелм изпитваше към Англия. Императорът посети една сутрин британския посланик – сър Франк Ласелс, за когото е необходимо да се спомене, че никога не ставаше преди обяд, тъй като работеше много късно през нощта. Вилхелм посети в 11 ч. преди обяд и отиде направо в спалнята на посланика. Последният се събуди и силно изумен виждайки императора пред себе си.

Вилхелм започна политически разговор, което никак не се хареса на сър Франк Ласелс, който учтиво му противоречи по определени точки. Императорът внезапно изгуби самообладание и се изказа с презрение към британския посланик: „Никога няма да промените мнението ми, защото сте само англичанин. Аз съм англичанин плюс германец. Това голямо предимство, което притежавам, вие никога не можете да получите по никакъв начин.“

Император Вилхелм говореше немски със силен английски акцент и кореспондирал на английски, а не на немски. Цялата му кореспонденция с Николай II се водеше на английски. Като всички прусаци, императорът по душа е жесток⁸, нека си спомним например обръщението му към германските войски, изпратени в Китай. Неговите лични заповеди бяха: „*Pardon wird nicht gegeben*“ (не бъдете милостиви).

Но в други случаи императорът се ръководеше от добри импулси. Например, когато по време на едно от ежедневните си пътувания в Берлин видя вдовицата на един от старите си професори в университета в Бон, той слезе от каретата си, втурна се към старата дама и възкликна развълнувано: „Идвате в Берлин, без да ме посетите? По императорска заповед ще обядвате с мен днес в двореца!“

Една моя сънародничка, графиня Клайнмихел, която присъстваше на този обяд, ми каза, че императорът е обърнал специално внимание на старата дама. Той си спомнил събитията от дните си в Бон, които разказа с голям ентусиазъм, обръщайки се към графинята и казвайки: „Ако само знаете какви хубави сандвичи ми правеше, когато бях студент!“

Да чуеш императора да говори по този начин, беше невероятно да си помислиш, че това е същият човек, който е дал подобни военни заповеди относно китайците и който накрая не се поколеба да започне най-голямата и най-ужасната война в цялата история.⁹

Друга характеристика на германския император е убеждението в собственото си всемогъщество. Когато написва в Мюнхен „*Sic volo, sic jubeo*“ това не е поза на момента. С тези няколко думи той изразява твърдото си убеждение за себе си. И все пак, след като назначава г-н фон Бюлов, за държавен секретар по външните работи, императорът казва на граф Остен-Закен, че е щастлив, че най-накрая е успял да има начело на неговия дипломат личен приятел.

И когато граф Остен-Закен, изразявайки учудването си, отбелязва, че той е имал всички възможности да направи подобно назначение и преди, Вилхелм отговаря: „А!

⁸ Твърде пресилено и тенденциозно! А предвид какво са правели т.нар. въстаници в Китай (Боксерското въстание), думите му са напълно адекватни!

⁹ Там е работата, че не той почна войната, а вие руснаците, по англо-френско внушение!

Но вярвайте ми, не беше толкова лесно, колкото си мислите.“ Това е нелепо твърдение казано от монарх, вярващ в своето всемогъщество.

По религиозните въпроси императорът вярваше по свой начин. Неговият Бог е преди всичко Богът на битките! Той вярваше, че е прекият пратеник на Бога към човечеството по целия свят. Той наистина се смята за посредник – между Бог и неговия народ, и е предопределен да бъде носител на щастие първо на Прусия, после на Германия и след това, като естествено следствие, на целия свят.

Лично съм го виждал няколко пъти да се моли в църква и впечатлението ми е, че се е молил пламенно и искрено, а не за поза, както е правил почти всичко свободно. В пътуванията си по суша и море той винаги е изнасял проповеди лично на персонала от свитата си. Свидетели са ми казвали, че императорът е отслужвал тези поводи като понтифекс или принц на Църквата и е показвал задълбочено познаване на Библията. Той знаеше много добре как и какво да цитира от нея, но по начин, че да изглежда библейски авторитет!

Императорът е империалист дори в лоното на семейството си. Когато императрицата се появява на приеми, императорът винаги се приближава до нея и се покланя дълбоко. Но може да се предположи, че той не прави това от уважение към майката на децата си. НЕ! — Той поздравява онази, която има божествената чест да споделя трона му и която действа като отличен отражател на божествените лъчи, излъчвани от него!¹⁰

Той е абсолютен автократор с децата си. Единствената му дъщеря, принцеса Виктория, е изключение. Към нея той изпитваше всякаква нежност и я глезеше по всякакъв възможен начин.

Образованието на синовете му е било много внимателно. Той сам избираше техните професори. След като изборът му беше направен, той им даваше пълна свобода върху обучението на августейшите им ученици.

Барон фон Прицелвиц, когото познавах отблизо в Мюнхен, като военен аташе на Прусия, а по-късно и любим адютант на Негово Превъзходителство, е определен за личен наставник на образованието на престолонаследника.

Той ми каза, че повече от година след назначаването си, императорът никога не е казвал нито дума за престолонаследника, въпреки че е имал многобройни възможности да го направи. Един ден обаче, по време на лов, Прицелвиц, който седнал до императора, последният му казал: „Несъмнено сте учуден, че никога не съм ви говорил за сина си? Много съм доволен от вас, но ако не съм говорил, то е било, за да не се намесвам в линията на образование, която следвате. Искан ми се престолонаследникът да бъде преди всичко човек със собствен характер. Не искам да бъда копие на Вилхелм II. Когато се възкачи на трона, ще види доброто което съм направил, а също и всички мои грешки, и ще действа според най-добрите си идеи и идеали.“

Това прекрасно признание на вярата в наставника, не попречи на императора, дори с течение на времето престолонаследникът да проявяваше признаци на „собствения си характер“, да го наказва сурово многократно, като го изпраща да командва полк в Данциг и му забранява да бъде виждан в Берлин без неговото специално разрешение.

Императорът се преструваше, че обича изкуствата всеотдайно. Той смята себе си за надарен музикант и много добър художник с четка и молив. Но любовта му към изкуствата е като всичко друго. Музиката, живописата, драмата и поезията му служат само дотолкова, доколкото могат да бъдат полезни за развитието на политическите му идеи. Известната песен „Егир“ е написана като пропаганда за императорския германски флот. Картините, които той поръчва, представят само блестящите и успешни сцени от германската история. Той особено предпочита шовинизма – или прекомерния патриоти-

¹⁰ Също пресилени и тенденциозни фантазии. Вилхелм II е обичал съпругата си, и не се е забърквал в любовни афери.

зъм, предпочитайки стихотворенията или драмите, които се занимават със славата на Прусия като цяло и на Хохенцолерните в частност. Той поръчва на Леонкавало да напише опера със заглавие „Роланд Берлинският“, която композиторът така и не успя да завърши.

От полския художник барон Косак той поръчал картина, изобразяваща град Мариенбург. Той забравил, или сякаш забравил, че именно в Мариенбург поляците са пострадали толкова ужасно, и когато барон Косак, ядосан от идеята, подал оставката си като художник в императорския двор, императорът все още не разбирал гафа, който допуснал, и нарекъл Косак като към „свиня и неблагодарник“.

В музикалния свят той стигнал дотам, че поправил Вебер. Когато се завърнал от пътуването си до Ориента, той лично съдействал за поставянето на операта „Оберон“ във Висбаден. Самият император проектирал декорациите, като повечето от тях били с ужасно лош вкус и вулгарни, и пренаписал финала на операта, въвеждайки никой не знае защо, император Фридрих Барбароса, за да възпява славата на своите предци.

Една от най-красивите алеи в парка в Берлин е напълно развалена от поредица паметници, всеки един от които ужасно грозен, представящи всички владетели от династията Хохенцолерни.

Накрая, зоологическата градина в Берлин (Тиргартен) е имала почти толкова статуи, колкото и дървета! Дори жителите на Берлин, които изобщо нямат вкус към изкуствата, са били ужасени от начина, по който императорът обезобразява града им с ужасните си и фантастични представи за красота. Но императорът не се е интересувал от мнението им. Напротив, не се задоволявайки с „украсяването“ на Берлин, той подарява на Ню Йорк статуя на Фридрих Велики и на Константинопол монументален фонтан.

В Петербург той построява посолство, което прилича повече на казарма, отколкото на нещо друго, и нарежда да бъдат поставени на покрива огромни статуи на двама тевтонци с войнствена осанка, предназначени да изобразят силата на Германия.

В началото на войната хората свалиха тези две ужасни статуи и ги хвърлиха в близкия канал!

Императорът се преструва, че знае и разбира всичко. Трябва обаче да се признае, че е много добре запознат с повечето въпроси и че паметта му е изумителна. Когато го посетих на прощалното си посещение, след като бях назначен за съветник в Хага, той ми разказа цялата история на холандската музика и църковните песнопения.

Той кореспондираше с Кунимберти, известния италиански военноморски конструктор, и му довери идеите и планове си за бойни кораби. Италианският инженер беше сигурен, че тези чертежи са направени от немски специалист и беше много изумен, когато му съобщиха, че чертожникът е самият император!

Семейният му живот беше образец, въпреки че често се казва, че е имал любовници. За известно време графиня Гьорц беше посочена като такава. Тя беше съпруга на един от високопоставените германски благородници, който беше голям личен приятел на императора.

Графът беше скулптор-любител и едно от произведенията му е в Тиргартен в Берлин. Що се отнася до мен, съмнявам се в тези намеци. Графиня Гьорц беше изключително красива, но страдаше от нелечима болест и макар императорът да беше много близък и често посещаващ в дома им, не мисля, че между нея и императора е имало нещо повече от приятелство. Тъй като императрицата беше остаряла значително, а императорът все още запазваше младежкия си вид и жизненост, масите винаги търсеха причина за неговата очевидна отчужденост към жените, що се отнася до страстите му.

Тогава избухна печално известния скандал с Ойленберг с който веднага свързаха името на императора. Принц Ойленберг, когото познавах много добре в Мюнхен, където беше пруски министър, а по-късно посланик във Виена, беше публично обвинен в

хомосексуалност. Той беше обвинен от своя главен ловец. Съдебното обръщение по делото установи изключително любопитни подробности.

Тогава се разбрало, че принц Ойленберг е лидер на общество, известно като „Рицарите на Кръглата маса“. Сред членовете на това общество имало мъже с най-високи имена в Германската империя; например... двамата принцове Хохенхау, синове на фелдмаршал принц Алберт Пруски от неговия морганатичен брак; барон фон Ведел, който бил аташе на император Фридрих, французина Ал. Льоконт, съветник на френското посолство в Берлин, и много други. Разбрало се също, че самият император, който е подкрепял принц Ойленберг с изключително интимно приятелство, често е участвал в заседанията на това общество. Всички негови членове били известни с прякори. Императорът бил известен като „Шери“. Вилхелм не се опита да потули въпроса, знаейки много добре, че ако не се е състояло съдебно производство, името му щеше да бъде още по-злепоставено. Затова се състоял процесът. Принц Ойленберг, съсипан и болен, бил доведен в съда на носилка.

Накрая, въпреки че разследването не можа да бъде приключено, тъй като принц Ойленберг не можеше да бъде допълнително разпитван поради здравословното си състояние, братята Хохенхау загубиха командните си постове в армията и бяха интернирани в провинциалните си имения; барон фон Ведел също беше интерниран; а господин Льоконт беше преместен в Персия, като френски посланик.

Всички подробности около тази афера останаха тайна дори и до днес. Принц Ойленберг, женен за шведска графиня, имаше шест деца от нея. Тези, които познаваха графинята, знаеха със сигурност, че децата ѝ са от Ойленберг.

Принцът имаше две слабости – приятелството на императора и музиката. Семейният му живот беше образцов. И все пак обвиненията на неговия главен ловец се смятаха за неоспорими факти.

Както и да е, цялата афера не допринесе за престижа и популярността на германския император. Тъй като всичко на този свят рано или късно се забравя, германският народ постепенно оставя този въпрос да потъне в забрава. От всички чуждестранни монарси, Вилхелм II ценеше над всички останали английската кралица Виктория (и негова баба) и изпитваше много дълбока привързаност към нея. Говорейки за нея на граф Остен-Сакен, той казваше: „Най-великият държавник на Европа днес е моята баба.“ Но изобщо не храни същите чувства към Едуард VII, защото осъзнава напълно, че в лицето на краля на Англия има много опасен противник на световната шахматната дъска. Вече споменах страхопочитанието, който Александър III му вдъхваше, както и отношенията му с Николай II.

Той уважаваше стария император Австро-Унгария на Франц-Йосиф. В началото не симпатизираше на убитият ерцхерцог на Австрия, но по-късно по политически причини завърза близки отношения с него. Твърди се, и не без основание, че малко преди убийството на ерцхерцога, в разговор, който провел с него в един от замъците му, германският монарх одобрил войнствената политика на Хабсбургската империя спрямо Сърбия. Следователно именно тук за първи път била определена датата на Европейската война.¹¹

Във външната си политика Вилхелм изпитва само към една нация абсолютно непримирима омраза – Англия!¹² Той среща нейната сила навсякъде по пътя си, пречейки му и блокирайки го по всеки път, който той се опитва да използва, търговски, колониален и политически. Цялата му дипломатия беше насочена към борба с този единствен враг.

¹¹ Днес знаем, че това е напълно невярно, това е нескопосана пропаганда на Антантата!

¹² И има пълното основание за това! Тя е главният подпалвач на войната!

Той преглъщаше всички проблеми, които Николай II му създаваше, за да привлече Русин в играта, която възнамерявал да играе. Винаги се надявал да успее да вкара Русин в сериозно усложнение с Великобритания. Веднъж например ние, руснаците, изпробвахме нов метод за обща мобилизация на бригада близо до афганистанската граница. Вилхелм веднага се втурна към нашето посолство за да разбере, надявайки се, че това е началото на мобилизация, която ще доведе до най-тежки резултати. Той увери граф Остен-Сакен, че още тогава е готов да изпрати на Русия два армейски корпуса за евентуална кампания срещу Великобритания в Индия.

Чувствата на императора към Англия диктуваха политиката му с Франция. Посланиците на Френската република бяха обект на неговото специално внимание. Всеки френски художник, музикант или писател, намираще изключително топло посрещане в двора на Берлин. При откриването на Килския канал, когато френски военни кораби хвърлиха котва за първи път в историята редом до германските, адмиралът и офицерите от френската ескадра са обградени с особено внимание.

Преди експедицията до Китай срещу боксьорите, в която Франция взе равнопоставено участие, императорът беше възхитен от заповедта на президента на Френската република, която постави френската военна експедиция под германско командване на граф фон Валдерзее. Императорът ценеше проекта за Съглашение между Франция и Русия, но ако е насочено директно срещу Англия. Но дори и в отношенията си с Франция, неговият импулсивен и вечно нахален характер беше фатална пречка. Когато правителството на Френската република не се съгласява с неговите желания и идеи, той забравя политическата си програма и създава на западните си съседи всякакви проблеми. Той напълно развали собствената си игра след Руско-японската война, като провокира инцидента в Танжер.¹³

Русия, съюзникът на Франция, е току-що излязла от войната, която беше изчерпала силите ѝ. Император Вилхелм смяташе, че моментът е благоприятен да изнудва Франция, която току-що беше сключила договор с Англия, който признаваше правото на Великобритания в Египет срещу отказа от изключителните си права за риболов в Нюфаундленд, първоначално предоставени от Утрехтския договор.

В замяна британският кабинет признаваше изключителните права на Франция в Мароко. Въпреки че Германия беше представена в Мароко само от четирима германци, братята Манесхайм, Вилхелм поиска своя дял от търговията в Мароко. Импулсивно, както обикновено, той реши да предяви правата си лично и отиде в Танжер на яхтата си „Хохенцолерн“, ескортиран от лека германска флотилия от бронирани крайцери и разрушители. По това време бях в Париж и всички политически кръгове бяха много нервни. Намесата на Германия в Мароко беше смятана от всички за пряка провокация към Франция, която по някакъв начин беше подготвена за война.

Предвиждаше се сериозен дипломатически обрат, много болезнен за *amour-propre* (самочувствие) на Франция. Спомням си един ден, когато бях в Камарата на депутати-те, някой попита председателя на Съвета (премиера), г-н Рувие, какво означава цялата афера. Рувие, със зачервено лице и дълбоко развълнуван, извика силно: „Какво да ви каже! Ако тези свине поискат, могат да влязат в Шампан, като в тях си.“ Неочаквано два или три дни преди слизането на император Вилхелм в Танжер, Едуард VII се появи инкогнито в Париж. Въпреки частния характер на посещението си, английският монарх естествено прие френските държавници и проведе дълги разговори с тях.

Вечерта президентът на републиката му даде гала вечеря, последвана от прием, на който бяха поканени, всички членове на Дипломатическия корпус в Париж. Крал Едуард даде малък прием след вечерята и аз знам подробности за казаното от един от при-

¹³ Груба лъжа, Франция провокира Мароканската криза!

състващите мъже. Приближавайки се до принц Радолин, германски посланик във Франция, Едуард VII започнал разговор с него по маловажни въпроси. Той попитал за здравето на принцеса Радолин и обсъдили прелестите на парижкия живот и т.н. ... Внезапно и рязко гласът му се промени и казал на принца доста емоционално: „Племенникът ми прави кратко пътуване до Танжер. Не бих искал да се случат усложнения в Европа. И освен това, да знаете, аз ще застана зад Франция. Един предупреден човек, струва колкото двама души.“

Казаха ми, че след тези няколко думи от крал Едуард, принц Радолин изглеждал като поразен от мълния и се втурнал от Елисейския дворец, за да уведоми господаря си за думите на краля.

Вилхелм се въздържа много внимателно дори да не стъпва на мароканска земя и приел представителите на мароканските власти на борда на „Хохенцолерн“ в близост до пристанището на Танжер.

Последвала Алхесирската конференция и Франция се оттеглила от нея без никакво унижение. Следователно може да се запитаме, дали както през 1904 г. Вилхелм е променил политическия си план срещу Франция единствено заради намесата на Едуард VII, въпреки че по това време Русия беше напълно изтощена, и дали императорът щеше да се осмели да насърчи австроунгарския ултиматум към Сърбия и да започне Европейската война, ако е знаел, че Англия ще се присъедини към Франция и Русия?

Може да добавим, че поради внезапното напускане на германския император поради дипломатическия му, той загуби и малкото силни привърженици, които имаше.

Вилхелм показва зъби твърде рано. Оттогава нататък Франция напълно разбираше неговите заговори и подозираше всичките му участия! Следователно окончателният призив за война беше единствено резултат от прекалено фините заговори и интриги на германския император.¹⁴

Във вътрешната си политика, Вилхелм е авторитетът „*rag excellence*“ с правомощията на абсолютен автократор. Към идеята за национално представителство той е инстинктивно антипатичен. Той не признава правото на депутатите да имат свои собствени идеи. Както беше казано, той не се занимаваше с Десницата. Той анатемосваше социалдемократите с прозвището: „*Vaterland losen Schurken*“ (негодници без държава¹⁵). Когато трябваше да отстъпи място на Райхстага, а това се случваше често, той беше бесен и критикуваше откровено и двете партии пред своите близки. Той почти винаги беше в трудно положение, във вътрешната политика, в двойното си качество на крал на Прусия и император на Германия.

Като крал на Прусия, той трябваше да може да разчита на земевладелците (Юнкерската партия), която винаги е била опора на кралете на Прусия и е осигурявала най-добрите елементи за пруската армия. Те по същество бяха реакционери. Но като император на Германия, Вилхелм намира за много трудно да следва реакционна политика. Германската империя беше създадена, както казаще Бисмарк, от учителите („*Das Deutsches Reich ist von Schuhlenrer geschaffen worden*“ / Германският райх е създаден от учителите). Неговата мощ и разширяване се дължаха на търговските и индустриалните класи. Естествено, тези елементи, които са установиха Германия допринесоха значително за нейната огромна мощ, принадлежаха към либералната партия. Но Вилхелм трябва да провежда аграрна политика, което дразни либералите, но когато провежда политика в полза на либералите, земевладелците незабавно надигат бурни протести.

¹⁴ Изключително глупав извод, показващ че авторът изобщо не е схванал смисъла на Мароканската криза, провокирана изцяло от Франция с подстрекателството на Англия и доста мъдро избегната от Вилхелм, за да не се стигне до задълбочаване на конфликта. Основната сила която се стреми към война е Англия, а не Германия!

¹⁵ Кое то е самата истина!

Тази ситуация често поставя императора в най-неудобни позиции, особено когато е под въпрос отпускането на кредити, жизнено необходимо за разширяването на въоръжените сили и особено за флота. Тогава той прибегва до ласкателства към либералите и разбира се към промишлениците. Той използвал мъдра и хитра пропаганда в цялата страна чрез печата. След като провъзгласил принципа: „Бъдещето на Германия е в моретата“ („Die Zukunft Deutschlands ist auf dem Wasser“), той покрива страната с мрежа от военноморски дружества („Flotten Vereine“). Той дори определи членовете, награди ги с високи отличия и осигури всички необходими средства за работата им по негови преки заповеди. Също обсипва с благосклонност капиталистите, включително евреите. Еврейските банкери, „Фридландер“, „Фюрстенберг“ и други са негови редовни гости на „Хохенцолерн“ по време на годишното му пътуване из норвежки води.

Той казал на Балин, големия корабен магнат: „Балин, ти все пак ще бъдеш един от моите министри!“ И когато Балин отговорил: „Забравяте, Ваше Величество, че съм еврей“, императорът отговорил бързо... „Може да имам нужда и от тях“ („Die kann ich auch brauchen“).

Желаейки да защити търговията си и неспособен да следва откровено търговска политика поради юнкерите, той непременно се хвърли в колониалната си политика с голяма енергия, за да осигури нови пазари за германските промишлени стоки, и да избегне емиграцията към колониите на други нации, от които винаги се е страхувал и която бързо се е разраствала, особено към САЩ.

Когато вниманието му беше насочено към увеличаването на германския елемент в САЩ, той си помисли, че това може благоприятно да повлияе върху американската политика, дори до степен, да се намесва, и по този повод заяви: „Вие не познавате моите германци. Когато са в Америка, пият бира както обикновено и пеят „Die Wacht am Rhein“ (Стражата на Рейн). По стените на къщите си имат портрети на моя дядо, на Бисмарк и на Молтке. Но рядко ще намерите моя портрет, а по политически въпроси те са се превърнали в истински янки.“

Тъй като най-добрите възможности за колонизация в чужбина се държаха от британците и французите, той трябваше да се задоволи с второстепенни територии и за негово голямо разочарование, германските колонии далеч не бяха проспериращи. Германия, много силна в търговско отношение, не беше силна в изкуството на колонизацията. Граф фон Гьотцен, губернатор на Дар-ес-Салам, ми каза лично: „Тази колония е наводнена с чиновници. В града може да се видят множество добре униформени полицаи, но на няколко километра от Дар-ес-Салам срещнах леопарди, а преди около седмица лъвове изядоха двама железопътни кондуктори, които бяха във влак, спрял на страничен коловоз, пред самите порти на града. Нашата администрация е перфектна, но за съжаление ни липсват работници. Местните предпочитат да работят в британските и португалските колонии, отколкото за нас.“

В Берлин се говореше, че императорът по едно време искал да купи Белгийско Конго, но се отказал от тази идея поради много силната англо-френска опозиция. При съствах, когато старият крал Леополд Белгийски посети германския император в Берлин. Императорът дълбоко в себе си не харесваше Леополд заради склонността му към любовни афери и съмнителния му морал, но се отнесе към него с изключителна учтивост и му обърна голямо внимание.

Германският император е военен монарх главата до петите си. Той обожава военните и военните дела и се впуска в най-малките подробности от военния живот. Едва ли минава ден, без да посети някой полк. Редовно е канен на вечери в офицерските столови и прекарва часове наред там. За да намали разходите на офицерите си в тези случаи, той специално забрани пиенето на френско шампанско от германски бутилки!

Бях информиран, че той е бил добре запознат с тази измама, която се практикувала заради него, и с радост се е съгласил с нея. Обичай е, когато императорът почете един или друг полк с присъствието си, полковникът да го посрещне с патриотична реч, на която монархът винаги отговаря подробно.

Няколко дни преди падането на принц фон Бюлов, в Райхстага се проведе необичайно бурно заседание заради писмото, което императорът беше написал до германския посланик в Париж. Всички партии се обединиха срещу личната и антиконституционна намеса на императора в сериозни държавни въпроси.

Критиката на депутатите беше насочена срещу импулсивните и недомислени речи на императора. Принц фон Бюлов тържествено обеща да сложи край на многословието на своя господар.

Малко след това императорът вечеря в офицерската столова в казармата на някакъв полк и полковникът произнесе обичайното си обръщение. Императорът отговори: „Скъпи ми полковник, искам да кажа няколко думи на всички вас...“ Там той спрял и показал невъзможността си да продължи, като сложил ръка на устата си. Този малък инцидент доказва как императорът е бил повлиян от Райхстага, въпреки голямата си власт и всеобщо могъщество.

Когато прави официалните си инспекции на войските, като несравним и виртуозен актьор, какъвто беше, той дори се гримира за да прилича много на Цезар.

Но трябва да признаем, че той знаеше как да говори с войниците си, а също и как да възбуди патриотизма им до най-висока степен. Той беше особено популярен в армията и беше идол на германските войници. Тяхната дисциплина и ентусиазъм в настоящата война дават пълно доказателство за това.

Такъв е човекът, който управлява съдбините на Германската империя. За да се опише напълно сложният му характер ще необходими цели томове. Дадох само лично впечатление за него, придобито чрез 14-годишния ми живот в Германия.

Безспорно, въпреки всичките си недостатъци, германският император е отличителна и рядка личност. Неговите проекти и идеи бяха обширни, обхващащи не само Германия, но и целия свят. Но при прилагането им в действие, неговият изключително непостоянен характер, навикът му да действа импулсивно, внезапните му решения, взети без обмисляне, и изключителната му суета, създадоха много сериозни пречки за успеха му. Плановите му се проваляха, защото не беше пресметнал ефекта им. Във външната си политика той искаше твърде много и винаги искаше да действа незабавно. Обсебен от идеята за германското величие, той се опита да експлоатира цялата вселена и естествено добави много към списъка на враговете си.

Той се втурна към турския Изток, насърчи Австрия в балканската ѝ политика и се противопостави на Русия, като сериозно наруши отношенията между Русия и Германия.

Следвайки колониалната си политика, той трескаво ускори строителството на военните кораби, провъзгласи се за велик адмирал на Атлантика и се озова лице в лице с огромната морска мощ на Великобритания.

Той усърдно ухажваше Франция с надеждата да я спечели за силната си антибританска политика и с импулсивните си действия в Танжер, а по-късно и в Агадир, отново припомни на французите кървавите страници от 1870 г.

Той направи всичко възможно, за да спечели приятелството на САЩ. Той посрещаше с най-голямо внимание и любезности американците, които идваха с яхтите си в Кил по време на състезателния сезон. Той подари на град Ню Йорк статуя на Фридрих II, като плати лично транспорта, и същевременно разпространи истинска мрежа от шпиони в САЩ, като направи самото име на Германия анатема, и с немислимото се

предизвикателство проправи пътя за намесата на тази огромна сила в Европейската война.

Неговите политически проекти са безспорно достойни за велик суверен, но когато става въпрос за привеждането му действия, недостатъците и слабостите са очевидни, като резултат от съмнителен и посредствен ум. Неограничената амбиция на кайзера и арогантното му желание да бъде център на внимание парализираха всичките му действия. Той не се задоволяваше със сеитбата на семената, но искаше и веднага да пожъне реколтата. Искаше да направи всичко сам и да не оставя нищо на своите наследници. Очевидно основната му цел в живота е била да напише собствения си епитаф като „Вилхелм Най-великият“ и това е била една от основните причини за настоящата война.¹⁶

ГЛАВА IV. ГЕРМАНСКИТЕ МИНИСТРИ

Не познавах лично граф Каприви де Монтекуколи, вторият имперски канцлер, който наследи Бисмарк. Той беше известен като добър войник, абсолютно честен, но малко подготвен за ролята, която му беше предопределена да играе. Говорейки за собственото си уволнение и назначаването на Каприви на негово място, Бисмарк каза: „Императорът направи един от най-видните си генерал, канцлер.“

Краткият мандат на граф Каприви на поста беше предвещан, когато той денонсира договора с Русия, сключен от Бисмарк по време на неговото управление, и започна политика насочена срещу земевладелците. И съответно падна под яростните атаки на юнкерската партия.

Принц Хохенлое, който го наследи, е малко познат в Европа и дори в Германия. Въпреки това заслужава известно внимание. Преди това той е бил председател на Министерския съвет в Бавария, където е много харесван и уважаван от всички партии без изключение. По-късно зае поста посланик в Париж и успя, въпреки многото сериозни трудности, с които трябва да се справи, да стане много популярен. Преди да бъде назначен за канцлер, той е личен представител на императора в Елзас-Лотарингия. След като става канцлер, той е принуден да приеме за външен министър г-н фон Бюлов, голям любимец на императора, който от момента на влизането си в политиката е смятан в Берлин за наследник на Хохенлое. Позицията на канцлера веднага става много неясна. За да угодят на новата звезда, която е във възход, ласкателите в двора побързаха да плетат интриги срещу канцлера. Но трябва да се признае, че принц Хохенлое е приел това неприятно положение с характерна за него княжеска дързост. Той даде пълна свобода на действие на враговете си.

Един ден той ми каза: „Когато бях първи министър в Бавария, посланик в Париж и представител на императора в Елзас-Лотарингия, за мен се говореше, че съм велик държавник. Аз бях единственият, който не вярваше в това! Сега, когато съм канцлер на империята, берлинският свят ме нарече невежа грубиян и аз съм единственият човек, който не вярва в това!“

Принц Хохенлое се беше оженил за руския, принцеса Витгенщайн, дъщеря на героя от Наполеоновите войни от 1812 г., и имаше големи имоти в Русия. И беше пламенен защитник на силно и обвързващо споразумение с Русия. Всъщност това беше неговото политическо кредо. В началото на канцлерството си се радваше на известно

¹⁶ Описанието на Вилхелм II изобщо не е задълбочено, а тенденциозно, с много лъжи и отговаря изцяло на британската пропагандна истерия срещу кайзера и Германия, които бушуват тогава. Все пак авторът е руснак, ограничен от антигерманските си предразсъдъци!

влияние. Като вуйчо на императрицата¹⁷ той имаше подкрепата на императорския двор, но много скоро това влияние трябваше да отстъпи пред влиянието на фон Бюлов, чиито фини и ласкателни маниери и характер бяха приятни за суверена.

Принц Хохенлое напусна поста си по същия начин, по който дойде на него, с цялото достойнство на голям благородник и маниери на джентълмен. Никога не се оплака от императора или се присмя на наследника си, както правеше Бисмарк.

Новият канцлер беше диаметрално негова противоположност. Фон Бюлов беше перфектният тип кариерист. Той беше много проникателен и макиавелист. Майстор на изкуството да ласкае онези, които му бяха полезни, притежаващ изключителна ерудиция, изключителна памет и превъзходен ораторски талант, фон Бюлов беше отличен събеседник и дипломат с голяма финес.

Няма да преувелича, ако кажа, че политиката му беше замислена или проведена в такъв мащаб, но неговата категорична политическа грешка беше, че твърде много се подчиняваше на капризите на императора. Фон Бюлов можеше да се издигне до наистина забележителен държавник, защото притежаваше всички необходими качества.

Речите му в Райхстага винаги бяха с добър вкус и много възхищавани, въпреки че понякога бяха много неискрени и звучаха фалшиво.

Първия път, когато се обърна към Райхстага, той предизвика единодушните аплодисменти на всички депутати. Аз присъствах по това време и си тръгнах с г-н Кардорф, един от лидерите на Десницата. Той беше много ентузиазизиран от фон Бюлов и неговата реч, но след като направи няколко крачки с мен, изведнъж каза: „Скъпи Шелкинг, като се замисля, какво всъщност каза Бюлов?“

Тази характеристика беше най-забележителната за четвъртия канцлер на империята. Няма нужда да се описват подробно политиките, следвани от принц фон Бюлов, докато е на власт. Той беше послушен инструмент в ръцете на императора. В личния си живот принцът беше изключително възхитителен и очарователен човек. Той пленяваше всички, които го познаваха, с интелигентността, задълбочените разговори и голямата си любезност. Но когато човек го опознаеше по-добре, откриваше фалш под всички тези качества. През целия си престой на поста той имаше само един истински патриотичен импулс. Това беше в деня, в който обеща на Райхстага да контролира навика на кайзера да изнася речи и да поеме отговорност за тях.

Но с това обещание той отхвърли своя защитник, на когото дължеше бързия си възход на власт, и рискува цялата си кариера, като за девет години се издигна от поста съветник в германското посолство в Санкт Петербург, до канцлер на Германската империя.

Принц фон Бюлов се ожени за италианка, принцеса Кампореале, която била графиня Дьонхоф в първия си брак. Тя винаги е била почитателка на музиката и поезията, и самата тя беше музикант, далеч надминаваща обикновените. Ученичка на Лист и приятелка на Вагнер, тя имаше салон, посещаван от най-висшето берлинско общество, и от целия артистичен и литературен свят.

Г-н Щайн, известният редактор на „Франкфуртер Цайтунг“, беше един от най-близките приятели на фон Бюлов. Тъй като принцът усърдно се интересуваше от печатата, той често приемаше Щайн, дори когато посланиците чакаха да го видят по държавни въпроси.

В салона на принцесата се водеха свободни и откровени разговори и по този начин принц фон Бюлов винаги беше във връзка със световните събития и идеите на всички класи от народа. Тъй като принцесата се беше сгодила за първия си съпруг в салона на граф Остен-Сакен във Флоренция, където последният беше шарже д'афер

¹⁷ Майката на императрица Августа Виктория, херцогиня Аделхайд фон Шлезвиг-Холщайн, беше неговата братовчедка. Затова императорът се обръщаше към него на „ти“ и го наричаше вуйчо Хлодвиг.

през 1865 г., отношенията между семейството на канцлера и нашия посланик бяха много близки. Но нашият посланик беше доста подозрителен към принц фон Бюлов. Той не беше сигурен в неговата искреност и ми казаше неведнъж, че предпочита да има работа с маршал барон фон Биберщайн, който беше груб по природа, но честна и откровена личност.

Принц Бюлов изпадна в немилост, след обещанието, което даде пред Райхстага да ограничава императора от навика му да държи речи. Вилхелм беше бесен на Бюлов, за това, и няколко месеца по-късно, канцлерът беше внезапно уволнен. Но, и това е странно, раздразнението на императора към него не продължи дълго и принц фон Бюлов продължава, дори и днес да се ползва с приятелство и благоразположение на господаря си.¹⁸ По време на настоящата война той заемаше поста посланик в Рим и е сигурно, че името му ще бъде видно сред тези на германските пълномощници на Мирната конференция.

Откриването на наследник на принц фон Бюлов се оказа изключително трудно. Необходимо беше да се намери държавник, не само дипломат, но и добре познаващ вътрешните условия, съществуващи тогава в Германия. За известно време се спрягаше името на граф фон Ведел. Тогава той беше имперски наместник в Елзас-Лотарингия и посланик във Виена в продължение на няколко години. В Берлин дори се говореше, че поста канцлер действително му е бил предложен, но той е отказал.

Накрая изборът на императора падна върху г-н фон Бетман Холвег. Тази номинация беше напълно неочаквана! Новият канцлер беше от неизвестен произход, предците му бяха евреи, от семейство банкери във Франкфурт. Фамилията беше Бетман, а благородническата фамилия Холвег дойде чрез брака.

Той никога не е заемал дипломатически пост, но е бил началник на полицията в Потсдам (*Polizeipresident*), губернатор на провинция Рейн и накрая генерал-губернатор на провинция Бранденбург, чиято столица е Берлин.

В Потсдам той е бил в тясна връзка с императора и е знаел как да спечели благоволенieto му. Не знаеше нищо за основните принципи на дипломатията. Нашият посланик в Берлин ми каза, че е абсолютно безполезен, и е загуба на време да се говори с него и че предпочита да обсъжда важни въпроси с един от държавните секретари.

Но постепенно фон Бетман Холвег се утвърди. По време на срещата между кайзера и Николай II в балтийско пристанище, Сазонов, тогавашният ни министър на външните работи, намекна, че е много приятно да обсъжда делата с него.

Тази забележка е характерна за Сазонов, тъй като именно фон Бетман Холвег е този, който е принудил Сазонов да се оттеглим от нашето споразумение с Германия относно Персия, което беше унижително за нас. Когато подаде оставка, г-н фон Бетман Холвег си беше спечелил репутацията на напълно честен във всичките си отношения, но иначе, лишен от всякаква лична инициатива и охотно съгласяващ се с най-малкото желание и прищявка на господаря си.

Не познавах д-р Михаелис, неговия наследник, толкова добре. Но в най-добрия случай той заемаше само второкласна позиция. Говореше се за него, че е прусакът до мозъка на костите си и е нетърпелив да копира Бисмарк, но му липсваше всякаква прилика с „Железния канцлер“, с изключение на известната му лична грубост.

В това отношение той наистина приличаше на великия германец. Така и не стана ясно, защо е бил избран от императора.

Следващия имперски канцлер, познавах изключително добре, докато бях в Мюнхен. Граф Хертлинг е баварец по рождение и по време на моята служба в баварската

¹⁸ Напълно фалшиво и двулично, след смъртта си Бюлов завещава да се издадат мемоарите му, които са изпълнени с лъжи и оплюване на кайзера и Бетман Холвег, и съответно са използвани от пропагандата на Антантата, за вменяване на вината за войната.

столица, той е беше неколkokратно депутат в Баварската камара и в Райхстага. Той принадлежеше към Центристката католическа партия, като един от нейните лидери до деня, в който беше определен за канцлер. Той беше твърд католик.

Повече очаквахме, да бъде назначен за министър-председател на Бавария. Но старият принц-регент, макар и с много либерално мислене по отношение на религията, се страхуваше от прекалено изразените католически възгледи и идеи на Хертлинг.

Лудвиг III, тогавашният крал на Бавария, самият ревностен католик, го направи председател на Министерския съвет и министър на външните работи. Смятам, че избирането му за канцлер на империята, не накърнява по никакъв начин неговите достойнства, и е направено, първо, за да поласкае *amour propre* (самочувствието) на баварците, и второ, за да може императорът да има за дясната си ръка, човек имащ доверието на папата, който може да се обърне към Светия отец, за подкрепата на Светия престол в бъдещите мирни преговори.

Предвид различните усложнения, които съществуват пред Германия и Австро-Унгария, знам, че това е причината.

Лично познавах много добре двама други важни министри. Барон маршал фон Биберщайн и настоящия (юни 1918 г.) министър на външните работи, г-н фон Ивюлман. Барон фон Биберщайн е предшественикът на принц с фон Бюлов на поста министър на външните работи. Той е баденец по рождение и адвокат по професия. Бисмарк забелязва речите му по онова време и му предлага да се заеме с дипломатическа кариера. Той направи това и достигна високия ранг на министър на външните работи, който заемаше по време на канцлерството на фон Каприви и в продължение на две години под ръководството на принц Хохенлое. Той беше човек със забележителна интелигентност и сила на характера, в противоположност с личната му грубост. Отнасяше се с чуждестранните дипломати с най-голяма небрежност, която можем да се представим, и понякога ги караше да чакат в преддверието му с часове. Затова всички чуждестранни представители се оплакваша от него. Той правеше изключение само с граф Остен-Сакен, след като се опита да се отнася с него, както с останалите.

Но нашият посланик му даде урок. Един ден, няколко минути преди вечеря, в 20 ч. вечерта, секретарят на министъра на външните работи дойде в нашето посолство и съобщи устно на граф Остен-Сакен желанието на барон Маршал да говори с него незабавно. Раздразнен от този безпardonен метод на работа, нашият посланик каза на пратеника: „Уведомете държавния секретар, че сега сядам да вечерям. След като се нахраня и изпуша пурата си на спокойствие, ако ми остане време тази вечер, ще дойда да го видя.“

Около 22,30 ч. граф Остен-Сакен отиде във външното министерство. Барон фон Биберщайн го чакаше на вратата, с много извинения и оправдания. „Прав сте да се извинявате, скъпи бароне“, каза нашият посланик, „защото наистина трябва да е нещо много спешно, което ви е накарало да безпокоите руския посланик в толкова неразумен час.“

Барон Биберщайн прие този урок без да се сърди и след това се стараеше да избягва подобно пренебрежение в отношенията си с нашия посланик. Оттогава нататък отношенията между нашето посолство и германското външно министерство бяха много добри. Баронът беше поддръжник на нашето споразумение с Германия, а с наша помощ и на такова с Франция. Неговият майсторски ход в дипломатията, който насърчи такова споразумение, беше договорът от Шимоносеки, който сложи край на китайско-японската война. Японците бяха окупирали Порт Артур и смятаха да останат там. Но Франция и Европа категорично протестираха срещу стъпването на „Империята на изгряващото слънце“ на Азиатския континент. Преговорите продължаваха и бяха към своя край, когато съвсем неочаквано барон Биберщайн направи предложението Германия да

действа като съюзник на Франция и Европа по въпроса за Порт Артур. Кабинетите на Петербург и Париж, неспособни да откажат това безвъзмездно германско сътрудничество, трябваше да го приемат и по този начин за първи път от 1870 г. насам Франция, Европа и Германия работеха за една и съща цел. Това беше мечтата на Вилхелм II, която сякаш се сбъдна. Барон Биберщайн я направи осъществима, а по-късно германският император провали всичко.

Министърът на външните работи се провали след известното съдебно дело Луцов-Лекард, което предизвика огромен скандал по онова време. Тези господа бяха фалшифицирали компрометиращи писма до правителството и бяха обвинени в държавна измяна. Съдържанието на тези писма се отнасяше до барон Биберщайн, и той беше атакуван най-ожесточено от определена част от германския печат за да предизвика неговото сваляне.

Предвид адвокатската си професия, министърът на външните работи, се яви пред адвокатската колегия, за да се защити. Той започна речта си, която имаше характера на пледоария срещу злоупотребите на пруското правителство, с думите: „Идвайки тук, търся убежище в общественото мнение“ (*Flucht in die Öffentlichkeit*). Защитата му беше майсторска. Луцоф и Лекард бяха осъдени, но цялата страна аплодира пледоария на барон Биберщайн. И все пак седмица по-късно императорът го освободи.

Вилхелм никога не му прости, че се е доверил на общественото мнение, вместо да се довери на него. Два или три дни след процеса граф Остен-Сакен отишъл да види Биберщайн, тъй като беше болен. Той го похвалил за големия му успех, но също така го попитал дали цялата работа няма да му донесе недоволството на монарха. Министърът на външните работи отговорил: „Уверен съм, че съм по-силен от всякога.“

Два дни по-късно той беше уволнен. Въпреки това, по настояване на принц фон Бюлов, императорът го назначил за посланик в Константинопол и именно там баронът даде пълни доказателства за изключителните си дипломатически способности. Именно той предложил пътуването на Вилхелм II до Ориента, оформил турско-германското сближаване и направил султана васал на германския император. На него се дължи заслугата за проекта за Багдадската железница и именно той подготвил всички детайли за изпълнението му. Отново той успя да вкара германски офицери на висши командни позиции в османската армия.

В интерес на истината, въпреки че Вилхелм II не обичаше барона, той го обсипа с почести. Изпрати го от Константинопол в Лондон като посланик, но там барон Биберщайн почина, след като малко преди това беше награден с ордена на Черния орел, най-висшият орден в Прусия.

Г-н фон Кюлман дойде на власт, изцяло с благоволенieto на императора. Няма никакво сравнение между него и такъв силен човек като барон Биберщайн. Познавах го отблизо в Мюнхен, когато беше момче. Майка му ме удостои с приятелството си. Тя беше превъзходна музикантка и талантива композиторка. Баща му, фон Кюлман старши, беше много богат човек, мюнхенски търговец, натрупал огромното си състояние в Константинопол от строителството на Анадолските железници.

Съпругата му, по рождение баронеса Редвиц, принадлежеше към висшата баварска аристокрация. Синът им, младият Кюлман, беше предопределен за кариера на баварски дипломат, но амбицията му беше по-висока от тази и той постъпи на дипломатическа служба в империята. Първите му назначения не бяха много окуражаващи за амбицията му. Трябваше да се задоволи с второстепенни постове в Южна Америка, Персия и др. Един ден той беше представен на императора и направи много благоприятно впечатление, но дължи крайния си успех на необичайни обстоятелства.

Сред членовете на руското посолство в Лондон по време на управлението на Едуард VII е г-н Поклевски-Козел, по-късно руски посланик в Румъния. Той беше първи

секретар, а по-късно съветник в лондонското посолство, ползваше се с доверието и близките отношения с британския монарх. Поради това господин Поклевски беше популярен в британския двор и желан гост за всички британски дами.

Той беше много богат и като човек с голяма интелигентност използваше богатството си, за да подобри още повече положението си. По време на едно от посещенията си в Лондон германският император се среща с Поклевски и научи изключителната позиция, която той заемаше. Вилхелм искаше да осигури точно такъв човек като Поклевски за германското посолство и с обичайната си импулсивност назначи барон Екхарт фон Екхардщайн за съветник.

Новият съветник държеше „два коза“ в ръцете си. Той се ожени за дъщерята на сър Джон Блъндел Мейпъл, а тя самата притежаваше голямо състояние. Но много скоро след назначаването му, императорът осъзна, че човекът назначен за съветник в Лондон, прилича на Поклевски само по богатството. Интелигентността на руския дипломат го извади напълно от играта. Императорът освободи фон Екхардщайн толкова внезапно, както го назначил, и спомняйки си за фон Кюлман, го назначи на лондонския пост.

Това беше началото на блестящата кариера на фон Кюлман. Без да е успее да достигне позицията, до която стигна Поклевски, Кюлман успя хитро да се промъкне в британското общество и да стане член на най-добрите клубове. Постепенно той получи привилегиите да изпраща лични доклади на императора. Вероятно е бил заблуден по за истинските намерения на британския кабинет, защото уверяваше суверена си, че Великобритания никога няма да се намеси в европейската война, която императорът предврително замислял.¹⁹ Въпреки това императорът не оттегли подкрепата си за Кюлман.

Когато стана въпрос за насърчаване на Турция към съюз с Германия, фон Кюлман беше изпратен в Константинопол. Г-н М. Н. Гирс (син на външния министър), руски посланик в Турция, а по-късно посланик в Италия, ми каза, че турците по негово време не са имали намерение да нарушават неутралитета си, ако се стигне до такава война. Тогава в Константинопол е имало две партии. Едната, водена от великия везир, е работила за строг неутралитет, другата водена от Енвер паша, решена на съюз с Германия.

След избухването на войната четири дни са били достатъчни на фон Кюлман да убеди турците да позволят на „Гьобен“ и „Бреслау“ да атакуват руското крайбрежие на Черно море. Вероятно на този си успех, по-късно Кюлман дължи назначението си на поста министър на външните работи.

Необходимо е да се добавят няколко думи за чуждестранните представители на Германия в различните страни, с важна роля на различните си постове, в навечерието на избухването на войната. Изборът на императора по тези въпроси не винаги е бил удачен. Той се ръководи, както обикновено, единствено от лични причини и предпочитания.

Така граф Пурталес беше изпратен в Петербург, като германски посланик, на един от най-трудните дипломатически постове. Психически той не беше достатъчно зрял за тази позиция. По същия начин граф дьо Монт, типичен прусак, скован и строг, беше назначен за посланик в Рим, където не го харесваха.

Граф Пурталес, женен за графиня Каниц, беше мой колега в Хага, където постигна забележителен успех. Оттам отиде като пруски посланик в Мюнхен и там си изгради завидна позиция. От Мюнхен беше назначен за посланик в Петербург. Трябва да се признае, че правеше всичко възможно, за да се хареса на хората. Лично много богат, неговите вечери и други светски забавления бяха чести и винаги с отличен вкус. Приемите му бяха известни с еуфорията си и многото видни гости. Дипломат от старата школа, той беше виждан само в най-аристократичните кръгове и салони. И сякаш не

¹⁹ Императорът нищо не е замислял, но със сигурност, британците които замислят войната са заблудили дипломата.

осъзнаваше, че времената са се променили и един чуждестранен дипломат, който искрено желае да узнае истинското състояние на общественото мнение в Русия, не бива да се ограничава единствено до висшето общество в Петербург.

Освен това граф Порталес не беше толкова добре запознат с всички въпроси, свързани с неговите задължения. По-късно стана известно, че е очаквал избухването на революцията в Русия, веднага след като Германия ни обяви война, и е изпратил шифрограма, в която се надява това да стане и да парализира Русия да воюва или да оказва помощ на съюзниците.

Както е известно на всички Русия воюва и направи всичко възможно от самото начало, въпреки големите трудности, наложени на страната и народа от некомпетентно правителство и коварните министри.

В политическите кръгове в Петербург граф Пурталес не беше приет много сериозно. Смятаха го за суетен и малко интелигентен. Това очевидно е вярно, защото не умееше да бъде проникателен и хитър, и винаги се издаваше. Така например, няколко месеца преди войната, в „Кьолнски вестник“ се появи остра статия, нападаща Русия. Доказа се, че идеята била на граф фон Дона, главен адютант на германския император, а след това прикрепен към руския император, по настояване на г-н Луциус, съветник в германското посолство в Петербург.

И двамата трябваше да напуснат руската столица и граф Пурталес беше сериозно компрометиран. Цялата политика на германското посолство в Русия се крепеше на твърдото убеждение на графа, че Русия никога няма да предприеме война с Германия.

Германците разчитаха на дипломатическия успех от 1909 г. с анексирането на Херцеговина от Австро-Унгария. През 1914 г., когато сръбския ултиматум, „пусна кучетата на войната“ в Европа, граф Пурталес твърде прибързано заключи, че ще сложи още едно дипломатическо перо в шапката на Германия, като постигне пълен успех в играта със заплахата за Русия с война.

Обявяването на войната го накара да загуби разсъдък си напълно. Добре си спомням ужасеният му вид граничещ с истерия, когато връчи на нашия външен министър, С. Д. Сазонов, нотата на неговото правителство, с която обявяваше война.²⁰ Той беше много блед, трепереше целия, и беше толкова разстроен, когато напусна руския министър, че забрави някои важни документи.

Германският посланик в Париж, барон фон Шьон, също не беше на ниво за задачата си. Той произхождаше от малко и неизвестно семейство с еврейски произход, баща му беше банкер в Дармщат. Барон фон Шьон далеч не беше сериозен дипломат и се ограничаваше, докато беше в Париж, да играе ролята на светски човек. Кариерата му беше изпълнена с постоянни промени и смени и колкото и да е любопитно, аз лично изиграх известна роля в неговото повишение.

След като прекара много години в Петербург и Париж като съветник в германските посолства, той беше назначен за министър в една от южноамериканските републики. С наранена суета, фон Шьон отказа поста. Принц фон Бюлов, който не го харесваше, му предложил още по-маловажен пост, този на посланик на Прусия в Олденбург, и уведоми барона, че ще счита втория отказ за незабавното му уволнение от дипломатическата служба. Фон Шьон подаде оставка, но беше назначен за главен церемониалмайстор в двора на Кобург, където не остана дълго, защото не беше харесван от херцогинята на Кобург (единствената сестра на император Александър III).

След това се оттеглил в малкото си имение, което притежаваше в Бавария, и се зае да критикува пруския двор. Един ден, докато пребиваваше за кратко в Берлин, вероятно защото го познавах много добре от Петербург и Бавария, той ми сподели разочаровани-

²⁰ Тенденциозно, Пурталес е разстроен защото си е давал сметка, какво означава руската игра с огъня с предварително започнатата мобилизация.

ето си, че е напуснал дипломатическата служба, и искреното си желание да се върне в нея. Добави, че е направил всичко възможно, за да види принц фон Бюлов, но последният внимателно го избягвал. Накрая той ме попита дали бих могъл да бъда негов посредник чрез граф Остен-Сакен и да се опитам да му осигуря покана за вечерята, която щеше да се проведе на следващата вечер в руското посолство и на която щеше да присъства имперският канцлер.

Тъй като поканите вече бяха изпратени, граф Остен-Сакен му предложи да дойде вечерта. Барон фон Шьон с радост прие и вечерта проведе дълъг разговор с канцлера. И след това беше назначен за посланик в Копенхаген, а по-късно се срещна с г-н Изволски, който по това време също представляваше руския император в датския двор. Тъй като и двамата бяха амбициозни мъже, те скоро се разбраха и сключиха сделка. Барон фон Шьон обеща, че ще направи всичко възможно, за да осигури за Изволски поста посланик в Берлин, а Изволски се съгласи да направи всичко възможно, за да осигури за барона поста посланик в Петербург. Както се оказа, Изволски успя. Фон Шьон стана германски посланик в Русия и оттам замина в за Париж.

Но действията на барон фон Шьон в полза на Изволски срещнаха съпротивата на моя началник, граф Остен-Сакен. Той отиде в Петербург и връчи оставката си на императора, без предупреждение, обяснявайки му пълната невъзможност да продължи работата си в Берлин, поради постоянните интриги, идващи от Копенхаген. Николай не обичаше внезапни смени. Той помоли граф Остен-Сакен да остане на поста си, обещавайки да сложи край на интригите на Изволски.

Последният остана в Копенхаген, и както изглежда много странно за онези, които не познаваха характера на Николай II, но най-естествено за тези, които го познаваха, Изволски след няколко месеца стана министър на външните работи в Петербург.

Необходимо е да се дадат тези подробности, за да обърне внимание на обстоятелството, че личните интереси на руските и германските дипломатически представители в чужбина, винаги стояха пред най-добрите интереси на двете държави, въпреки толкова важните времена непосредствено преди избухването на войната.

Личните интриги неизменно бяха на дневен ред и за съжаление, характеристиките както на Вилхелм, така и на Николай, въпреки толкова противоположни във всичко, се поддадоха на тази опасна тенденция.

Пурталес и фон Шьон знаеха как да ласкаят amour propre (сомачуствието) на съответните си суверени. Те превърнаха подлизурството в изкуство.

Г-н Сазонов, един от последните външни министри, назначени от Николай, който заемаше поста си много по-дълго от предшествениците си, разпределяше назначенията на министри и посланици не заради някакъв талант или качества на избраните от него мъже, а изключително поради личните си предпочитания към тях.

Това е добре илюстрирано от назначаването на господин Свербеев, нашия последен посланик в Берлин, който изобщо не беше подходящ да заеме поста на моя бивш началник граф Остен-Сакен.

Император Вилхелм имаше по-голям късмет при избора си на посланик в Лондон. Принц Лихновски беше по същество джентълмен във всяко отношение на думата. Той принадлежеше към старо и аристократично семейство от Силезия; Той беше много начетен, добър събеседник и притежаваше значителни финанси. В Лондон, изцяло чрез собствените си усилия, той си изгради изключително завидно положение, както в политическите кръгове, така и в салоните на британската столица. За съжаление, имам всички основания да вярвам, че дипломатическите му действия бяха донякъде парализирани от фон Кюлман, който по това време беше съветник на посолството.²¹

²¹ Това е написано преди публикуването на мемоарите на Лихновски. Те напълно оправдават убеждението на автора. Б. пр. Точно обратното, Лихновски е некадърен глупак, воден за носа от Грей,

Германският император повери посолството във Виена на г-н фон Чиршки, човек груб и простоват. Следващият епизод доказва липсата му на финес и неспособността му да се адаптира към обстоятелствата. На дворецов бал, даден в Петербург, г-н фон Чиршки, който присъстваше, като съветник на германското посолство там, се разхождаше с дама под ръка, когато в тълпата се блъсна във великия княз Владимир, чичото на императора. Великият княз, чиято любезност беше донякъде груба, каза на дамата му: „За какво можете да говорите с дипломат? Винаги са толкова ужасно скучни. Елате с мен вместо това“ и предложи ръката си на дамата. Пруската гордост на фон Чиршки беше наранена. Той се оплака на своя началник, принц Радолин, от случая, като представи версията си за инцидента много по-сериозна, отколкото беше в действителност.

Радолин отиде сам при външния министър (Ирволски) и настоя за извинение от Великия княз. Изволски докладва за инцидента лично на императора, който от своя страна разговарял с Великия княз. Последният бил изключително изумен, защото нямал и най-малко намерение да нарани чувствата на Чиршки, а още по-малко на Германия. Великият княз обяснил това на принц Радолин, но този инцидент злепостави германското посолство в дипломатическите и светски среди в Петербург.

След това по-важните постове бяха затворени за фон Чиршки, който вследствие на това беше преместен на друг пост.

Дори позицията на германския посланик беше сериозно компрометирана и малко след това княз Радолин внезапно беше преместен в Париж. Представете си колко адаптивност е притежавал Чиршки, когато е трявало да се справи с наистина сериозни дипломатически дела.

Оставам с убеждението, че Германия не е желала да се адаптира към обстоятелствата си, а е постоянно търсеше а оправдания.

Преди да бъде издигнат от императора титлата принц, новият посланик в Париж е бил известен като граф Радолински. Поляк по рождение, той притежаваше големи поземлени имения в провинция Позен. В младостта си е бил придворен и главен церемониалмайстор в двора на престолонаследника Фридрих, по-късно императора на Германия Фридрих III. Той е бил най-близкият приятел на престолонаследника и се е ползвал пълното доверие и приятелство с бъдещата императрица на Германия, дъщерята на кралица Виктория. Както е известно също, през последната година от управлението на Вилхелм I (1888 до 1890 г.) бъдещият император Фридрих умира в Сан Ремо от болест (рак), едва след стодневно управление.

През този период в Берлин е имало интрига, целяща абдикацията му, в полза на сина му, настоящия император. Принц Вилхелм, който тогава беше на 28 години и много нетърпелив да се възкачи на трона, беше напълно наясно с подробностите и не само участва в нея, но и действа енергично в нейното осъществяване, за да може по-бързо да постигне върховни правомощия. Бисмарк също беше замесен в тази интрига по собствена воля, но допусна грешката да бъде твърде сигурен в Уилям, от когото се надяваше и очакваше да стане послушен инструмент в неговите ръце. Страхуваше се от възкачането на престолонаследника, чиито политически идеи най-често не съвпадаха с неговите. Интригантите бяха почти сигурни, че престолонаследникът, колкото и болен да беше, ще се противопостави на желанията им, но също така знаеха, че ще срещнат сериозна пречка в лицето на принцеса Виктория, която от своя страна искаше да се възкачи на трона, макар и само за няколко дни! Причината за това беше главно финансова. Като принцеса на Великобритания, принцеса Виктория далеч не беше сигурна. Ако тя беше само престолонаследница след смъртта на съпруга си, нейният граждански статут естествено щеше да бъде много по-малък, отколкото ако станеше вдовица императрица.

а накрая стига до откровено предателство спрямо страната си и дори я обвинява че е подпалила войната. Мемоарите му са скандални и тенденциозни.

Решено беше да се опита да използва принцесата и за да направи това, принц Радолин беше хвърлен. Въпреки интимните си отношения и преданост към Фридрих, които той подчертаваше при всеки възможен повод, той обеща съдействието си за схемата. Както е известно, интригата се провали и престолонаследникът стана император за сто дни, но принц Уилям не забрави заслугите на Радолин. Веднага щом се възкачи на трона, той назначи граф Радолински за посланик в Константинопол и го направи принц под името Радолин. По-късно го премести в посолството в Петроград, а след това на същия пост в Париж.

Тази история показва интригите на настоящия германски император срещу собствения му баща и майка, а също показва до каква степен принц Радолин се е поддал на действия, насочени към онези, които са му били най-близки и от полза.

С принц Радолин завършвам краткото си описание на главните германски дипломати, които Вилхелм II е назначил по време на управлението си, за да му съдействат в изпълнението на европейската му политика. Трябва да се каже, че всички тези държавници, с редки изключения, са били хора с ограничена интелигентност и способности, но полезни за бързото и сляпо изпълнение на заповедите на своя господар. Затова е очевидно, че върху император Вилхелм II трябва да лежи цялата отговорност за цялата външна политика на Германия, която в крайна сметка доведе до настоящата световна война.²²

ГЛАВА V. НИКОЛАЙ II

Неговият характер. Бившият император като съпруг и баща. Императрицата и нейното влияние. Распутин, Великите князе

ИМПЕРАТОР НИКОЛАЙ II наследява трона на своите предци при обстоятелства, които малко напомнят за възкачването на баща му. Александър III заварва Русия кипяща от революционни движения и раздори от всякакъв вид; баща му е убит; армията е дезорганизирана, а флотът не съществува. Но оставя на сина си в наследство една империя, спокойна в своите граници, и нация, уважавана от целия свят.

Армията беше на високо ниво, а флотът достигна много респектиращи размери. Но император Александър водеше реакционна политика и скоро става ясно, че това не може да продължи. За либерални реформи се заговори от всички страни. Нацията нетърпеливо очакваше тези реформи и съсредоточаваше надеждите си върху младия суверен. Много скоро след като се възкачва на трона, Николай II получава от всички краища на огромната си империя адреси, изразяващи вяността и надеждите на неговия народ. Обръщението от народа на Тверската губерния (разположена между Петроград и Москва) е особено ясно. Най-фундаменталното предложение е необходимостта от национално представителство (парламент). Но монархът скоро се оказва разочарование за своя народ. На аудиенцията, дадена от него на представителите на Твер, той заявява, че ще продължи политическата политика на баща си и нарича „безсмислени“ предложенията им. Впечатлението, направено от императорската реч, е катастрофално и популярността на императора е подкопана. За безпристрастните наблюдатели е съвсем очевидно, че Николай II при никакви обстоятелства няма да може да продължи политиката на своя баща. Първо, времената се промениха драстично, а второ, младият император изобщо не притежава характеристиките на своя предшественик. Докато Александър III беше твърд и решителен в действията си, Николай II е нерешителен и слаб. От най-ранно детство той е напълно под властта на могъщия си баща и не е проявява никаква

²² Тенденциозен и смешен извод, „крадците викат дръжте крадеца“.

инициатива. Майка му е напълно лишена от силен характер и нейното влияние е безполезно за формирането на характера на сина ѝ.

Освен това, за нещастие негов наставник е генерал Данилович, който не беше достоен за голямата отговорност на поста и задълженията си. Той беше много тесногърд и подозрителен. И вечно повтаряше на младия си ученик: „Винаги трябва да помните, Ваше Височество, че всеки, който се приближава до вас, иска да получи нещо от вас.“ Това образование даде своите естествени плодове!

Николай стана хитър и подозира цялото си обкръжение, дори най-близките си приятели, в заговор срещу него. В младостта си Николай II работи усилено и бидейки способен по природа, обучението му трябваше да е на нива. Но единственото му удоволствие се състои в посещенията на офицерските клубове и казина и много често прекарвал цели нощи на такива места, пиейки много и слушайки песните на бохемски мекестрели.

Този начин на живот очевидно не беше добро обучение за бъдещия суверен. Във военните среди той, съвсем естествено, беше център на обожание и ласкателство. Малко по малко той стана много суетен, което заедно с естествената му слабост на характера, със сигурност ще причини проблеми в бъдеще.

Когато седна на престола Николай II не беше човек с много сложен характер. Със сигурност не му липсва интелигентност и беше естествено добър; но, от друга страна, авторитетът на баща му напълно го беше смазал. Слабата воля и генерал Данилович го пропиха с лицемерие и подозрение към хората; освен това от майка си той взе липсата на решителност във всяко действие, което се превърна в трагедия на целия му живот. Много често по време на царуването си той се опитваше да прилича на баща си, но напразно. Той беше негова пълна антитеза дори по физиката си и не можа да наложи личността си на масите.

В личните си отношения Николай II беше възхитителен; той притежаваше рядката дарба да улавя от пръв поглед най-симпатичния характер на хората, които се доближаваха до него, и никога не пропускаше да ги използва по най-успешен начин. Германският император Вилхелм II е преживял това неведнъж. Николай II притежаваше наистина необикновен метод почти да хипнотизира хората, с които разговаряше; той ставаше изключително учтив, сякаш се интересуваше нетърпеливо от това, което му се казваше, и винаги се съгласяваше с говорещия, независимо какви идеи бяха излагани. Освен това, бидейки надарен, както всички Романови, с изключителна памет, той отправяше към говорещия забележки относно подробности от личния му живот, които винаги го ласкаеха и развълнуваха. В изкуството на лъжата той беше автократ, но тъй като му липсваше воля и решителност, прибегваше до хитрост, за да запази авторитета си. Когато не беше доволен от някой министър, никога не е имал смелостта да му каже толкова откровено и още по-малко да го уволни лично. Той обграждаше вече осъдения министър с всякакви приятелски прояви и знаци на уважение. След такава аудиенция министърът естествено се връщаше у дома, възхитен от приема и вярвайки, че е по-благоклонен от всякога за своя господар. Много често обаче същата нощ пристигаше известие за освобождаването му от длъжност.

Веднъж граф Вите, тогавашният министър на финансите, проявявайки несъгласие с господаря, подаде оставка. Николай не искаше да чуе за това и увери граф Вите в голямото си уважение и доверие. Затова граф Вите оттегли оставката си и напусна аудиенцията триумфално. В преддверието той намери г-н дьо Плеске, главен директор на Държавната банка, и следователно негов подчинен, и го попита за причината за посещението му в двореца. Плеске отговори, че не знае нищо, но че е бил извикан от самия император. На следващия ден Плеске беше назначен за министър на финансите на мястото на Вите. Това беше точно в стила на Николай II.

Понякога, за да избегне болезнените сцени, той уволняваше министрите си с телеграма. Така например, през 1897 г. по-възрастният Горемикин, тогава министър на вътрешните работи, намиращ се в Европа на двуседмична почивка, научил за уволнението си чрез императорска телеграма, връчена му от началника на гарата на руската граница, докато се връщал към поста си.

В собствения си семеен кръг Николай беше верен само на себе си и на всичко от което имаше полза. Но дори и тук той винаги беше нерешителен. Брат му, великият княз Михаил, и чичо му, великият херцог Павел, сключиха морганатични бракове против волята му, той ги уволни от армията и ги лишил от титлите и доходите им като велики князе на императорското семейство. Но скоро след това ги възстанови на постовете им и даде титли на съпругите им.

По време на неговото управление разпадането на семейните връзки в императорските кръгове ставаше все по-изразено. Бившата любовница на императора, танцьорката Кшесинска, стана любовница на неговия чичо, великия княз Сергей, и едновременно с това имаше любовна връзка с братовчед на императора, великия княз Андрей.

В резиденцията на бившия фаворит се играеше покер и хазарт. Великите князе имаха компании от подмазвачи и негодници, жени с лоша репутация и съмнителни мошеници, представители на деловите среди.

Там се обсъждаха и договаряха поръчки за военни материали, железопътни концесии и много други подобни въпроси. Великите князе обикаляха кабарета и бяха виждани навсякъде публично с най-известните и разпуснати изцяло пропаднали жени.

Николай II толерираше тези откровени ексцесии, а на членовете на императорското семейство, които така се опозориха, той запази високите им военни командни постове.

Вярно е, че в края на неговото царуване великите князе загубиха влиянието си върху него, но това се дължеше на участието им в убийството на Разпутин.

С министрите си императорът използваше принципа: „Разделяй и владей“. Когато граф Вите, силен либерал, беше назначен за председател на Съвета в първия кабинет (т. нар. Конституционен), императорът му даде за министър на вътрешните работи М. Дурново, отявлени и заклет враг на либерализма.

Когато Столипин дойде на власт, той назначи за министър на финансите граф Ковцов, негова антитеза във всяко отношение. Дори Горемикин-старши, който повече от всеки друг министър се ползвал с императорското доверие повече от година, не успя да се отърве от няколко колеги, които му бяха най-дразнещи, като например известния генерал Сухомлинов, военния министър, който след революцията осъдиха на смърт за държавна измяна²³.

Когато Горемикин най-накрая успя да се отърве от тези хора, той трябваше да търпи министри в кабинета си, които не бяха негов избор. Резултатът беше непрекъснати раздори и кавги, в голяма вреда на правителството. Но успехът на принципа „Разделяй и владей“ сякаш много харесваше императорската двойка!

Императорът беше хитър, но понякога проявяваше инфантилност. Той настояваше да се пазят в тайна абсурдно очевидни неща. Тази черта той проявяваше за най-тривиални поводи от ежедневието. Адмирал Ломен, главен адютант на императора, ми разказа следния инцидент. Императорската двойка беше в резиденция в Ливадия, в Крим, след като напусна Петербург през септември за няколко седмици. Те обаче останаха до декември. Коледните празници наближаваха и тъй като императорът и императрицата бяха свикнали да дават малки подаръци на свитата си по Коледа, граф Фредерикс, министър на двора, искаше да знае дали императорската двойка възнамерява да

²³ Не на смърт а на доживотна каторга, но след октомврийската болшевишка революция е освободен. Емигрира във Финландия и оттам в Германия, където умира през 1926 г.

остане в Крим през Коледа, за да може да направи необходимите приготовления за получаване на подаръци и други необходими неща от столицата. Той се опита напразно да получи някакъв решителен отговор от императора и затова помоли адмирал Ломен да му помогне. Адмиралът спомена въпроса на императрицата, която обеща да говори с императора за това. Няколко дни по-късно императорът, срещнал адмирала, му казал: „Скъпи Ломен, станал си много любопитен. Искаш да знаеш кога тръгваме оттук, но няма да ти кажа.“

Вследствие на това, в последния момент, тъй като нямаше време да се получат подаръците от Петербург, трябваше да се направят бързи покупки в Крим. Естествено, единствените налични неща бяха предмети без стойност и с много съмнителен вкус.

Николай беше същият в държавните дела; никой от министрите му не можеше да се похвали, че наистина знае мнението му. Той го променяше с изключителна лекота и отменяше заповедите на следващия ден, за които беше настоял предния ден. Например, той обяви, че е в съгласие с граф Вите, който беше категорично против окупацията на Порт Артур, и същевременно даде заповед на граф Касини, нашия посланик в Пекин, да обсъди въпроса с Ли Хун Чан. През 1906 г. мнозинството от Тайния съвет се обяви против разпускането на Думата и императорът с готовност се съгласи. Веднага щом остана сам с Горемикин, привърженик на разпускането, след като напусна заседанието на Съвета, той веднага нареди Думата да бъде разпусната.

В отношенията си с народа Николай пропусна много възможности да стане популярен. Причината за това, поне на началото на царуването му, беше неговата скромност, сходна с плахост, но по-късно и с абсолютното му безразличие.

Спомням си, когато трябваше да бъде спуснат на вода нов крайцер близо до Петербург, императорът присъстваше на борда на яхтата на министъра на флота. Когато се върна, голяма тълпа го очакваше по доковете на Нева, сред които много млади момичета от близкия пансион, всички дъщери на офицери, и група ранени войници и моряци от съседните болници, дошли да поздравят императора. Когато Николай се появи, тълпите го поздравиха шумно. Императорът запали цигара и подмина всички с много небрежен поздрав, без да обърне никакво внимание на ранените мъже, които бяха страдали и все още страдаха заради него.

По време на обявяването на Първата световна война огромна тълпа от около 300 000 души коленичила пред двореца му в Петроград²⁴, пеейки Националния химн и скандирайки. Николай дори тогава не знаеше как да използва това забележително доказателство за патриотично чувство и едва три години по-късно абдикира, носейки със себе си само съжаленията на онези, му бяха полезни, и онези, които го използваха.

Ако Николай имаше късмета да се ожени за жена, която би видяла и разбрала неговите слабости и недостатъци и би се опитала поне да ги смекчи, съдбата която най-накрая го сполетяла, много вероятно щеше да бъде избегната. За негово нещастие, той не намерил такъв помощник в лицето на императрица Александра.

Разбира се, тя не била лишена от интелигентност, но скептицизмът ѝ към всички и всичко и недоверието към хората, беше много по-голямо от това на генерал Данилович, бившия настойник на императора.

Тя притежаваше особен дар да осмива всеки и така повлия много на съпруга си. Родена в малък германски двор, тя донесе със себе си в Русия нейните ограничени обичаи и задължения. Тя не разбираше изобщо ролята, която можеше да има в толкова огромна империя като Русия. Много автократична по природа, тя сякаш разбираше единствено, че е императрица на 180 милиона души; че съдбата ѝ беше избрала слаб, нерешителен по характер съпруг и затова тя можеше да управлява Русия както ѝ е угодно.

²⁴ Градът е преименуван на Петроград в началото на войната, да не звучи по немски.

Тя беше, груба и по същество автократична дори в собственото си семейство. Обожаваше единствения си син с яростна страст и постоянно се страхуваше за него. Поради пренебрегването от тях образование, младият принц, по природа много здрав и способен, достигна тринадесетгодишна възраст, без да има наставник.

Фройлайн Шнайдер, германската гувернантка и обикновения моряк Деревенко, се грижеха за него. Императорската двойка живееше в уединение, като не допускаше никого до себе си, освен няколко души, много близки от императрицата, която нямаше много с приятели. Сред тях ще спомена известната мадам Вирубова и генерал Воеиков. Мадам Вирубова беше дъщеря на г-н Ал. Танеев, началник на императорската канцелария, и беше разведена със съпруга си, който беше морски офицер.²⁵

Тя беше тесногръда, непочтена и много хитра и една от основните подстрекателки, които доведоха в двора скандалния Разпутин. Генерал Воеиков беше „привърженик“ и нищо повече! Той се стремеше да се облагодетелства от близостта си до императорската двойка. Беше се разделил със съпругата си, дъщеря на министъра на двора Фредерикс и имаше лоша репутация.

Мистичната природа, която императрицата беше наследила директно от майка си, беше много очевидна. Църква след църква се строеше и почти всяка година се откриваше някоя нова гледка. Императрицата, стана по-православна от православните, се молеше с часове, но молитвите ѝ сякаш не я задоволяваха. Тя силно се насочваше към свръхестественото и затова императорският двор беше заразен от всякакви авантюристи, измамници, шарлатани, знахари и други измамници.

Първо имаше някой си „Филип“, който твърдял, че разговаря с духове. Той призоваваше сянката на Александър III, който диктуваше желанията си чрез „Филип“. Знаейки как императорът е повлиян от баща си, „Филип“ прояви значителна проникателност и министрите губеха императорската благосклонност без видима причина. Един ден, виждайки, че нещата се отиват твърде далеч, генерал Хес, комендант на двореца, човек с безупречна почтеност и предан на императора, реши да сложи край. Той повикал господин Рачковски, началник на държавната полиция (който заемаше същата длъжност при Александър III) и го помоли да получи подробности за миналото и личната история на „Филип“. Тогава се доказва, че е обикновен дребен престъпник и измамник, излежал присъда във Франция.

Генерал Хес побърза да докладва това на императора и „Филип“ беше изгонен, но след това, вероятно за да запази авторитета си, императорът уволни Рачковски и генерал Хес изпадна в немилост. Щеше да е комично, ако краят не беше трагичен.

След „Филип“ имаше много други и накрая, като кулминация и подходящ завършек, се появи Распутин. Той беше селянин от Тоболск, в Сибир. Истинското му име беше Нович и имал много бурна младост. Оттук идва и името му „Распутин“, което означава „развратник“.²⁶ Говореше се, че е принадлежал към сектата, известна като „Хлисти“ (самобичуващи), добре позната със своите ужасно покварени обреди и обичаи. Внезапно в него настъпва промяна и той изоставя семейството и дома си, за да тръгне на поклонения до светите места Москва, Киев, Атон и Йерусалим. Когато се завръща в Русия, той започва да проповядва в селата, като неговото учение е задължение за лично самонаказание и поставяне над всички изкушения.

Имал много странен начин да прилага учението си. Събирал някои от своите ученички и след като ги събличал, сам се събличал и се къпел с тях. В банята им чел откъ-

²⁵ През април 1907 г. се омъжва за морския офицер Александър Вирубов в Царско Село, но бракът се оказва краткотраен и още на следващата година се разпада.

²⁶ Имал е огромен член – 28 см (при ерекция и повече), който е консервиран и се пази до днес. Това обяснява и големият успех който имал сред знатните дами на Петроград, както и изобието сред жените.

си от Писанието. Когато полицията научавала за тези обреди, те му забранили да провежда повече от тези „благочестиви упражнения“, както то ги наричал.

Докато пътувал из Русия, срещнал монах на име Илиодор, който съвсем неочаквано щял да се превърне в личност със сензационната си кариера. Илиодор имал известна репутация в Русия и се бил прочул в двора, поради антиреволюционните и процарски възгледи по време на изборите за Втората дума. Той беше подкрепен от епископ Хермоген. Илиодор заинтересува Распутин, който му помага да бъде представен на епископа. Последният го представя в императорския двор. Мадам Вирубова стана негов ентусиазирана последователка и направи много дълбоко впечатление на императрицата. Трябва да призная, че Распутин далеч не беше нищожество. Въпреки маниерите си на мужик (селянин), разпуснатия си вид и ярката си откровеност, той беше много умен, хитър и фин. Говори се, че е имал хипнотични способности.

Професор Сиротинин, лекар на императорския двор, ме увери, че Распутин в негово присъствие, с няколко манипулации, е спрял кръвоизлива на великия княз Алексей (престолонаследника) и в това се крие голямото благоразположение към Распутин в двора сред императора и императрицата. Той беше убедил императрицата, че докато е близък в двореца, младият престолонаследник няма да бъде в опасност от заболяването си поради злополуки. Съдбата сякаш придаваше истина на твърдението му.

Един ден граф Коковцов, тогавашният председател на съвета на министрите, най-накрая успя да убеди императора в необходимостта от изгонване на Распутин от двореца. Тогава на Распутин е наредено незабавно да напусне Петроград и да се върне в Тоболск. Императрицата е съкрушена, но учудващо Николай упорства. Распутин си тръгва, и малко след това царевича се подхлъзва във ваната си и се контузва сериозно, наранявайки крака си. Разиграва се ужасен семеен скандал и Николай отменя заповедите си. Распутин е върнат.

В Русия, както и в чужбина, се носят слухове, че между императрицата и Распутин са съществували интимни отношения, но това е абсолютно невярно. Императрицата обожаваше сина си и гледа на Распутин само като на свое спасение. Освен това, тя е привлечена от този странен селянин от привидната му откровеност, добродетел, която категорично отсъства при другите членове на нейния антураж. Императорът никога повече не се намесва.

Той казва следното: „Предпочитам един Распутин пред десет истерични пристъпа на жена ми.“

Познавах Распутин лично и той със сигурност не беше добър човек. В два различни случая разговарях насаме с него. Той винаги говореше възможно най-кратко, а очите му, подобни на рис, непрекъснато избягваха да ме гледат директно в очите. Обръщаше се към мен с познатото селско мърморене на „ти“. „Да, да“, каза ми той, „знам, че искаш да знаеш всичките ми дела в двора. Много истории се разказват за императрицата и мен. Знам това. То е позорно. Вчера отидох да я видя. Горката; и тя има нужда да говори откровено с някого. Тя много страда. Утешавам я. Говоря ѝ за Бог и за нас, селяните, и тя се успокоява. Ах! Но вчера тя заспа на рамото ми.“

И след няколко минути мълчание Распутин продължи: „Видях и Николай. Вчераш пих чай с него. Той ме почерпи с превъзходен сладкиш и лично ми напълни чашата.“ След това, намигвайки ми хитро, добави: „Признай, че много би искал да знаеш за какво говорихме? Не ставаше дума за политика. Той има достатъчно главоболия с нея, горкият човек, винаги говори за нея с другите.“

Распутин много се интересуваше дали ще публикувам разговора си с него във вестниците. Той ми каза: „Познавам журналисти. Те винаги пишат ужаси за мен. Не бива така.“

От разговора ми с Распутин останах с впечатлението, че той несъмнено е много хитър и изключително способен и далеч не е откровен, пряк и приветлив, както искаше да изглежда. Бях поразен и от това, че силата му се криеше в сервилността, практикувана към него от някои от висшите сановници, които му се подмазваха с надеждата за благоволение и да увеличат влиянието си в двора. Распутин не се опитваше да скрие презрението си към всички тях и се отнасяше с тях с пренебрежение. Той пишеше петиции до различните министри на малки парченца мръсна хартия, знаейки много добре, че те носят важността на императорските ордени и настояваше да го обслужват дами от най-висшето руско общество в Петроград.

Имаше репутацията на продажен човек, но лично аз не вярвам в това. Никой не може да докаже, че някога е приемал големи суми пари; той се задоволяваше с малки подаръци, като копринени ризи и няколко бутилки от най-добрите алкохолни напитки, които много обичаше, и бижута без голяма стойност.

По-скоро вярвам, че големите суми, за които се предполага, че са получени от него, всъщност са отивали в джобовете на приятелите му. Той водеше най-разпуснатия живот, който може да се представи, и беше пристрастен към прекомерното пиене в компания с леки жени и момичета от улицата и често прекарваше цели нощи в съмнителни ресторанти, слушайки „блатни“ песни, които много обичаше.

Когато беше пиян, което се случваше много често, ставаше безразсъдно приказлив за ролята, която имаше в двора. Един ден в ресторант в Москва той отиде дори подалеч от обикновено. Генерал Джунковски, губернатор на Москва, го арестува и направи официален доклад на самия император за причините за постъпката му. Единственият резултат беше уволнението за Джунковски.²⁷

Разбира се, императрицата научи за доклада на губернатора на Москва. Може да предположим, че императрицата, строга по всички морални въпроси, не само няма да повдигне възражения, а напротив, тя ще бъде първата, която ще пожелае да се отърве от Распутин. Естествено тя не го направи, заради твърдото си убеждение, че Распутин е абсолютно необходим за живота на сина ѝ, с което той запази позицията си в двора, независимо какво прави.

Старият покровител на Распутин, епископ Ермоген, след като научи за покварения му начин на живот, му нареди да напусне Петроград и да отиде в далечен манастир, за да изкупи греховете си. Този съвет не се хареса на Распутин, който отговори с интрига срещу стария си приятел епископа, и той загуби епархията си, оттегли се в манастир, който напуснал едва след революцията.

В същото време Распутин си спомни за монаха Илиодор и страхувайки се, че може да го разобличи, се погрижи да не го пренебрегне отново. Илиодор който беше преследван по фалшиво обвинение, сега внезапно е освободен, размонаши се, напуска Русия, установи се в Швеция, където стана журналист.

Распутин ставаше по-могъщ от всякога и не се колебаеше да продължи този начин на живот, правейки открито каквото си поиска.

Направени са няколко плана да се отърват от него, като министрите дори се осмеляват да говорят за това на императора. Но всичко е напразно. По-дръзките от тях загубиха обществените си кариери.

Накрая, един от безбройните министри на вътрешните работи през последните дни на Николай II, Ал. Хвостов, решава да отърве Русия от Распутин чрез насилие.

Организиран е заговор с помощта на бившия монах Илиодор, но той се проваля в последния момент. М. Белецки, помощник-министърът на вътрешните работи, издава

²⁷ На 19 август 1915 г. се опитва да разобличи пред император Николай II пагубното влияние на Григорий Распутин, но без успех: уволнен е от длъжността си и изпратен на фронта.

тайната. Хвостов се провали²⁸, а приятелите на Распутин се застъпиха за Белецки, който стана *persona gratissima* (желана персона) в двора.

Накрая някои от великите князе, виждайки мнението на всички класи, осъзнаха сериозната опасност от тези ненормалните условия. Те видяха бездната, зееща в краката им. Затова колективно отправиха подписано писмо до Николай, молейки го да се отърве от Распутин. Отговорът на императора беше лаконичен: „Абсолютно забранявам на всички заинтересовани да се намесват в личните ми дела.“

Отговорът беше последван от изгнанието на великия княз Николай Михайлович, в провинциалното му имение със забранено да го напуска.

Тогава се взе решението за убийството на Распутин като последна необходимост. Следните подробности за неговата „Екзекуция“ ми бяха дадени от човек, участвал в нея: Няколко млади хора, принадлежащи към най-аристократичните кръгове на Петроград, сред които двама членове на императорското семейство, братовчеди на императора, великият княз Димитрий и княз Игор, се срещнаха в двореца на княз Юсупов.

Распутин също беше поканен на приема. Но като получи поканата, той първоначално я отказа и прие едва когато младият княз Юсупов лично отиде да го вземе с личния си автомобил. Имаше отлична вечеря и на пръв поглед всичко беше много весело. Много от гостите, които не знаеха за заговора, вече бяха мъртво пияни.

Распутин, много пиян, започна да танцува, както беше неговия навик. В този момент първият изстрел беше произведен от княз Юсупов. Раненият Распутин се опита да избяга и понеже беше много силен човек, се разрази ужасна борба. Накрая той беше повален. В заговора имаше единадесет мъже и всички те се нахвърлиха върху падналия, многократно мушкайки го с ножове. Ужасно нарязаното и неузнаваемото тяло беше покрито с голямата пелерина на Распутин, трима от младите мъже го натовариха в кола и хвърлиха в един канал извън Петроград. Тялото беше открито на следващия ден.

Когато императрицата чу новината, изпадна в истерия; избухна в силен плач, крещейки: „Убиха единствения ни приятел.“ Облечена като сестра на милосърдието и придружена от мадам Вирубова, тя посети една от обществените болници на града, където в моргата, беше откаран трупа на Распутин. Тя коленичи до него и остана там дълго време, молейки се. На следващата сутрин останките на „единствения приятел“ бяха преместени в императорската резиденция Царско село и погребани в парцел, принадлежащ на г-жа Вирубова. Веднага беше наредено да се построи църква на мястото, като олтарът да бъде поставен точно над гроба на Распутин. Когато обаче избухнала революцията, тялото било ексхумирано и изпратено в Тоболск, и погребано в родното му село.

Императрицата поиска убийците на Распутин да бъдат наказани най-строго за наизидание; но предвид деликатността на ситуацията, императорът се задоволи да изпрати княз Димитрий в нашата армия в Персия, а княз Юсупов, женен за велика княгиня Ирина (племенница на императора), заточил в имението му, забранявайки да го напуска.

Така Русия най-накрая се освободи от една изключително опасна личност. Покъсно един от близките на Распутин ми разказа любопитен детайл. Изглежда, че Распутин е предвиждал трагичната си смърт и е казвал: „Когато умра, това ще бъде края на царизма завинаги.“

Влиянието на Распутин продължи повече от шест години и през това време назначенията на най-високите постове в империята зависеха и от него. Епископът на Петроградската епархия, Тетерем, чист авантюрист и човек с най-покварен морал, достигна най-високия сън единствено благодарение на приятелството си с Распутин. Монах на

²⁸ На 16 септември 1916 г. Хвостов е принуден да подаде оставка.

име Варнава, селянин без никакво образование по същата причина, беше назначен за архиепископ. Прокурорът на Светия синод, г-н Саблер, беше камерхер на Распутин.

Граф Коковцов, след като отказа да поиска услуги от Распутин и изигра важна роля за неговото заточение в Тоболск, загуби поста си на председател на Съвета единствено чрез интрига, организирана от Распутин.²⁹

Назначението на Щурмер за премиер също беше дело на Распутин, както и на скандалния Протопопов за министър на вътрешните работи. Последният в крайна сметка провокира революцията.

Във вътрешната политика Распутин винаги се преструвал, че защитава правата на селските класи, но в дъното на душата си симпатизираше на всички насилствени и реакционни принципи. Във външната политика Распутин, също се забърка, като се представяше че е против настоящата война и работеше за мир.

Както е видно от гореизложеното, властта на Распутин се дължеше единствено на императрицата. Именно тя го защити и го подкрепи против волята на руския народ, възползвайки се от характерната слабост на императора в това отношение, както и във всички останали. Следователно граф Остен-Сакен е бил напълно прав, когато е нарекъл императрицата „злата съдба на Русия“. Тя беше главната причина за падането на династията Романови.³⁰

В началото на царуването на Николай II великите князе все още имаха определени роли, като началници на отдели в някои от административните служби.

Но след силно критичната реч в Думата от г-н Гучков, който беше първият военен министър след революцията, великите князе, дори и да запазиха позициите си за кратко, на практика ги загубиха. Двама от тях обаче играеха видни роли до последните дни на царуването на Николай II.

Това бяха великите князе Михаил и Николай. Последният, Николай Николаевич младши, син на главнокомандващия от Турската война (1877-78), работи усилено във Военната академия и се е ползвал с репутацията на първокласен кавалерийски офицер. Грубиян и пиещ много, той не беше любимец на войските, когато командваше Императорската гвардия в Петроград. Когато избухна Първата световна война, общественото мнение го избра почти единодушно за главнокомандващ на армията и въпреки желанието на императора, той да бъде начело, трябваше да се съгласи с желанията на народа. Въпреки миналото си, великият княз скоро се превърна в идол на масите. Той притежаваше силен характер, което се харесваше, защото бяха уморени от слабостта и непрестанната нерешителност на императора.

Триумфалният му поход през Галиция срещу австроунгарците в началото на войната, допринесе за популярността му. Императорът му завидя и след голямото отстъпление на руската армия уволни великия княз и сам пое командването. Но великият княз не загуби популярността си в армията, защото неуспеха на руското оръжие не се дължи на великия княз, а на предателството на военния министър и неговите интриги.³¹

Великият княз Николай е може би единственият член на образцовото императорско семейство, с изключение на великия княз Михаил, който не загуби напълно известна популярност сред масите и армията. Великият княз Михаил, единствен брат на императора, се ожени морганатично за разведена дама на име Вулферт, чийто бивш съпруг

²⁹ Изобщо не е така, Коковцов е отстранен, тъй като е против въвличането на Русия във война с Германия. Тук основният интригант е Изволски!

³⁰ Категорично не е вярно, авторът излага смешни твърдения, плод на пропагандата и клюките от онова време. Императрицата ли вкара Русия в тази безумна война!?

³¹ Елементарно обяснение, истината е че руските войски са по-слаби от германските и много по-лошо командвани! На Източният фронт руснаците имат победи единствено срещу австроунгарците, чието представяне е под всякаква критика, и нито една срещу германците!

беше най-близкият му приятел в неговия полк.³² Михаил внимателно игнорираше всички държавни въпроси, но хората които го познаваха добре, го смятаха за уравновесен и честен човек, пълна противоположност на августейшия си брат.

По време на Първата световна война той командва Кавказка дивизия и тя постигна много успехи. Достойният начин, по който отказа да приеме трона без одобрението на народа, му спечелил най-голямото им уважение. Въпреки това е съмнително, дори ако се случи реставрация, изключително малко вероятно, дали той ще се възкачи на трона, тъй като морганатичният му брак е сериозна пречка за да стане император.³³

Непопулярността на другите велики князе сред народа е толкова известна, че съдбата им е предопределена. Изглежда сякаш династията Романови наистина е приключи в лицето на Александър III.

ГЛАВА VI. ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА НИКОЛАЙ II

Отношенията с Вилхелм II

За да разгледаме външната политика на Русия през управлението на Николай II, е необходимо да започнем с отношенията ни с Германия. Както вече обясних, смъртта на Александър III беше голямо предизвикателство за Вилхелм II. Чувствайки се освободен от тази пречка, Вилхелм се надяваше да си отмъсти за въображаеми унижения в миналото и да поеме ролята на защитник и наставник на неговия наследник. Той разчиташе на слабостта на Николай II, но забравяше за другите характеристики на неговата гъвкава власт. Освен това двете императрици, произхождащи от малки германски дворове, бяха в непрекъснато съперничество.

Първата среща на Николай и Вилхелм през 1896 г. в Бреслау беше пълен фарс. Няколко дни преди срещата, по заповед на император Вилхелм, в Германия беше разпространена снимка на двамата монарси, която изобразява германския суверен почти с еднакъв ръст до руския, те наистина са горе-долу с еднакъв ръст. Но Николай бил много недоволен и заповяда на руското посолство да закупи негатива и ако е възможно, всички разпечатки в обращение.

Това беше лошо начало. На военния преглед в Бреслау, Николай, следвайки обичая, носеше пруска униформа, с голямото огърлие на пруския орден Черен орел.

Вилхелм II, естествено, се появил в пуска униформа, но не носеше голямото огърлие на руския орден „Свети Андрей“; освен това Вилхелм непрекъснато пришпорваше коня си, за да не бъде случайно изпреварен от Николай II. Всички тези на пръв поглед тривиални подробности не убягнаха на руския император и „*raison d'être*“ (смисъла) на разговора между двамата монарси се провали напълно. Николай започна да се чувства силно пренебрегнат от германския си съсед и това чувство беше стимулирано от влиянието на майка му (датчанката мразеща Германия) и дори на съпругата му, която дори и германка, изпитваше изразена лична антипатия към Вилхелм II.

³² Поручик Вулферт, за да избегне скандала, който ще опетни офицерската му чест, е принуден да даде развод на жена си, влюбена в Михаил (той подписва документите, срещу 200 000 рубли), а великият княз иска от брат си, царя, да разреши брака им. Поради неприемливо ниския произход на „невестата“, но и защото 2-жа Вулферт е била развеждана вече два пъти (и двата пъти с църковни бракове и двата пъти по нейна инициатива), царят категорично отказва. Въпреки това, той тайно сключва морганатичен брак с разведената 2-жа Вулферт, във Виена на 17 (30) октомври 1912 г. в сръбската православна църква „Свети Сава“.

³³ Михаил Николаевич има глупостта, вместо да емигрира, да остане в Русия след октомврийската революция и да поиска от болшевиките, да стане обикновен гражданин на новата република. Първоначално му е разрешено, но е изпратен в Перм. Там по късно е отвлечен и убит в нощта на 12 срещу 13 юни 1918 г. от палачите на ЧК.

Година след срещата в Бреслау, Николай отиде в Дармщат и нарочно не мина през Берлин. Вилхелм, който очаква да се срещнат този път в столицата му, беше силно ядосан. Той протестира пред великия княз Михаил Николаевич, прачичо на руския император, който се намираше в Берлин по това време. Вилхелм беше още по-откровен с граф дьо Пален, шарже д'Афер, по време на отсъствието на граф Остен-Сакен. Той говори разгорещено и ядосано за отношенията си с руския суверен, обвинявайки го в грубост, че е дошъл в Германия, без да му отдаде почитта си, и увлечен от гнева си, каза: „Ники става невъзможен! Пуши цигари, играе тенис по цял ден в Дармщат и нарича това управление на своята нация.“

Граф Пален съобщи това дословно на граф Муравъов, тогавашен министър на външните работи, който придружаваше руския император до Дармщат. Той го съобщил на императора. Резултатът беше, че Пален подаде оставка от поста си изпадна в немилост и отношенията между двамата суверени станаха още по-несърдечни.

Германският император осъзна, че е прекалил. Той незабавно отиде в Дармщат и демонстрира дружелюбие не само към императора и императрицата, но и към граф Хесен, когото дотогава не можеше да понася.

От своя страна Николай се преструваше, че нищо не знае за случилото се в Берлин, и се държа изключително учтиво и приятно, но лошите чувства между двамата монарси бяха само прикрити и със сигурност щеше да се появят отново при първа възможност.

През есента на 1898 г. Николай отново посети Дармщат, следвайки същия маршрут както преди, за да избегне преминаването през Берлин. Този път германският император настояваше за официална среща и тъй като Николай му дължеше официално посещение, не можеше да я избегне. Затова беше решено императорът и императрицата да се върнат в Петербург през Потсдам близо до Берлин и да спрат за няколко часа. Тази среща се оказа дори по-лоша от предишната в Бреслау.

Този път най-голямата вина имаше на императрица Александра. Две седмици преди срещата на суверените, принцеса Голицина, съпруга на министъра на руския двор, писа до графиня Остен-Сакен, съпругата на руския посланик в Берлин, въпроса дали германският двор ще носи траур на предстоящата среща. Запитването беше странно. Руският двор всъщност беше в траур заради великия княз Георги³⁴, брат на императора, починал преди десет месеца, но траурът е чисто семеен въпрос и изобщо не е задължителен за германския двор. Графиня Остен-Сакен обаче споменала въпроса на графиня Брокдорф, съпруга на министъра на германския двор. Отговорът бил ясен: „За да посрещне руската императрица, германската императрица ще носи, някои от роклите си и бижулата си.“

Графиня Остен-Сакен получи от княгиня Голицина второ писмо казвайки, че „Императрица Александра настоява дамите от руското посолство да носят пълен траур на предстоящата среща“. Графинята отговори „позволявам си да обърне внимание, че заповед от този вид противоречи на дипломатическата практика, която по въпроси, свързани с официалния траур, изисква да се спазват обичаите на двора, към който е акредитирано посолството. Вярно е, че германският двор е наредил три седмици официален траур след смъртта на великия княз, но това беше преди много месеци. Графиня Остен-Сакен изрази опасението, че траур в руското посолство ще има лош ефект, но императрица Александра, упорита както обикновено, не искаше да слуша извинения или аргументи. В трето писмо княгиня Голицина издаде заповед от името на императрицата до дамите от посолството да бъдат облечени „не в траур, а в черно“. Въпреки това като отстъпка, бяха разрешени рокли с деколте и перли като украшения.

³⁴ Умира от туберкулоза, на 28 юни 1899 г. на 28-год. възраст.

Официалната вечеря беше интересна. Императрицата на Германия се появи в разкошна жълта рокля с известна рубинено-диамантена короната на Прусия. Руската императрица носеше строго семпла, изцяло черна рокля, обшити с креп, без никакъв контрастен цвят. Като украшение тя носеше само един перлен наниз.

Дамите от нашето посолство, също в черните си рокли изглеждаха като пръски мастило в сравнение с ослепително блестящите костюми на дамите, придружаващи германската императрица.

Вечерята беше мрачно събитие. Обикновено много приказлив и весел, император Вилхелм не каза нито дума, само вдигна чашата си накрая в мълчалив тост за своите императорски гости.

Отпътуването на руския император и императрица беше насрочено за 22,00 ч. същата вечер и се изля проливен дъжд. Според обичая двамата посланици предшествяха императорската свита до гарата, за да ги посрещнат. За мое голямо учудване, императрица Александра дойде на гарата, придружена от графиня Брокдорф; императрицата на Германия отсъстваше. Тя се беше извинила, че не е отишла на гарата, защото престолонаследникът на Швеция щял да я посети същата вечер и тя трябвало да се преоблече!

Двамата императори се появиха по-късно. Стоях близо до граф Остен-Сакен, когато Николай II се приближи и ясно подслуша разговора им. Той със сигурност беше доволен от фарса и не скри възмущението си. „Каква наглост!“, каза той на посланика. „Жена ми да бъде изпратена от някаква графиня не знам си коя! И да изтъкнеш такова извинение, че трябвало да смени тоалета си.“ И той отново повтори гневно: „Каква наглост.“

Всичко изглежда много глупаво, но показва как дребнавостите са повлияли на отношенията между двамата суверени и затова съвсем естествено разговорите, водени между германския канцлер принц фон Бюлов, и руският външен министър граф Муравьов, не можаха да компенсират нарастващата липса на сърдечност между двамата императори. Това състояние предопредели катастрофалните резултати. Смятайки, че честолюбието му е дълбоко наранено, Николай се е опитвал да дразни и да наранява германския си съсед с всички средства и по всякакъв повод, които са му по силите.

Друга привидно тривиална дреболия е отличен пример за характера на монарсите. След като се назначи за фелдмаршал на армията си, Вилхелм II, според традицията, беше удостоен със същия чин и в австроунгарската армия, от император Франц Йосиф, който му изпрати ерцхерцог да му връчи фелдмаршалския жезъл. Тъй като той също беше почтен шеф и на руската армия с чин генерал, беше естествено да бъде удостоен и с титлата фелдмаршал на руската армия, но чрез княз Енгаличев, военен аташе в Берлин, руският император му изпрати само чифт еполети с гравирани на тях неговият чин. Фелдмаршалския жезъл беше забравен от руския император и Вилхелм беше бесен.

Той веднага побърза към нашето посолство и се оплака на граф Остен-Сакен, който сякаш беше обречен да носи вината за капризите на господаря си: „Господин посланик! Бихте ми обяснили какъв ранг имам в руската армия? Аз съм генерал с еполети на фелдмаршал, без да притежавам отличителните знаци на този чин.“

Няколко месеца след това Николай му изпрати желания жезъл, украсен с особено великолепни диаманти. Но подаръкът не премахна неприятното впечатление, оставено в съзнанието на германския император.

Ето още един пример: Император Вилхелм беше почетен командир на два руски полка, и двата пехотни. Още по-късно той изрази желание да стане командир на кавалерийски полк, особено на хусарски. Граф Остен-Сакен, както и нашият военен аташе в Берлин, съобщиха това желание на съответните власти в Петроград и малко след това Николай назначи германския император за почетен командир на кавалерийски полк, но този полк, е взел важно участие, в превземането на Берлин по време на Седемгодишна-

та война, когато княз Солтиков, командващ армиите на императрица Елизавета, след като победи Фридрих Велики при Кунерсдорф, триумфално влезе в пруската столица. Тази подробност, колкото и малка да беше, имаше изключително неприятен ефект върху германския император, защото той веднага разбра, че руският император му нанася подигравателна обида.

От своя страна, в отношенията си с руския двор император Вилхелм постепенно възприе своя собствена система. Той не само удвои любезното си внимание към руските суверени и назначи както императора, така и императрицата за почетни командири на отличните полкове на Имперската пруска гвардия, но и си отмъсти в политическата област. В тези области, непрекъснато провокиран от германския император и непрестанно раздразнен, руският император почти всеки път отстъпваше на арогантния си съсед.

Русия губеше тежко в тези спорове. Ние следвахме напълно погрешна и невярна линия на разсъждение, що се отнася до Германия. Провидението ни беше раздало великолепни карти за игра срещу Германия, която беше в постоянен антагонизъм с Англия. Осъзнавайки това и разчитайки на съюза си с Франция, ние трябваше само да се възползваме от тази необичайно обещаваща дипломатическа ситуация и да се отклоняваме от едната страна на другата, точно както ни е удобно. Трябваше само да последваме примера на принц Бисмарк, който по онова време беше изградил политиката си върху руско-английски антагонизми.

Но Николай не беше достатъчно решен да следва последователна политика от какъвто и да е вид. През първите години от своето царуване, той дразнеше Вилхелм II, като непрекъснато го нападаше и засягаше неговото самочувствие, за да се реваншира по-късно в политическата сфера, като му правеше всякакви нелепи отстъпки при най-малката му молба. Придобил навика да вижда Никиолай винаги готов да отстъпи в полето на дипломатията, император Вилхелм естествено вярваше, че може да постигне всичко. Ясно е, че отношенията ни с Германия при такива условия в крайна сметка щяха да завършат с разрыв. Няколко руски държавници се опитаха да спрат Николай да следва такава фатална политика.

Граф Вите и граф Остен-Сакен направиха всичко възможно. Но усилията им бяха напразни. Граф Вите изпадна в немилост и дейността на граф Остен-Сакен се сведе до заглаждане, доколкото е възможно, на грешките, пряк резултат от личните чувства между двамата императори. Ако граф Вите беше останал на власт, е повече от вероятно разрывът да бъде избегнат без никакво унижение за Русия. Германия нямаше да посмее да планира преврата си толкова умишлено.

Един ден след обявяването на войната, Вите ме попита: „Вярвате ли, че ако бях останал начело на правителството и граф Остен-Сакен беше в Берлин, Германия щеше да се осмели да насърчава Австрия в нейните планове за Сърбия?“ Познавайки официалното мнение на Берлин и личното влияние, което Вите несъмнено имаше над германския император, можех да отговоря само отрицателно. За съжаление, граф Вите беше загубил влиянието си в руския двор и кабинетът в Петроград продължи изключително опасната си политика на непрекъснати отстъпки пред Германия.

При управлението на граф Вите ние успешно се съпротивлявахме на проекта за железопътна линия до Багдад, който беше предназначен да отвори ориенталски пристанища за Германия. Бяхме получили голямо финансово представителство за себе си и Франция в това начинание. Когато Вите изпадна в немилост, а граф Остен-Закен, болен и изтощен, беше само като сянка, г-н Сазонов, министър на външните работи, обеща на Берлин да свърже Техеран с Багдад чрез железопътна линия, която да бъде построена от Русия за нейна сметка! Нищо от страха от Русия, който съществуваше в Берлин по времето на Александър III, не остана. Германските държавници говореха за нас най-

подигравателно. Например, г-н фон Микел, известният революционер от 1848 г. и не по-малко известният министър на финансите в Прусия, ми каза лично: „Изобщо не съм съгласен с моя император по въпросите на нашата колониална политика. Нашата експанзия в тази насока се нуждае от голям търговски флот и това от своя страна би наложило да поддържа много голям военен флот, който да го защитава адекватно. Изразих опасенията си пред императора, че настоящата ни колониална политика много лесно ще ни вкара в сериозни и тежки усложнения с Англия. Защо, попитах императора, да търсим колонии отвъд моретата, когато имаме пред самите си врати, толкова хубава като Русия?“

Такива думи доказват колко много влияние бяхме загубили в Берлин за няколко години заради лошата ни и слаба политика и дипломация.

Експлоатацията на Русия от нашия близък съсед напредваше с бързи крачки. Германските фабрики поглъщаха по-голямата част от поръчките, дадени за нашите военни и военноморски нужди, в голям ущърб на Франция, нашия съюзник. При най-малката пречка за издаването на руски поръчки за Германия, император Вилхелм II побърза неофициално да се обърне към Русия, за да се погрижи за това. С други думи, той играеше ролята на търговски посредник, който иска да се разпорежи със стоките си.

По време на тези бързи пътувания до руския двор той пристигаше, натоварен с подаръци от играчки за императорските деца и комплименти за всеки. След това получаваше това, което искаше от Николай, и изчезваше толкова внезапно, какото беше дошъл. В същото време, докато нашите военни и военноморски сили бързо нарастваха ден след ден, благодарение на огромните заеми, дадени в Европа и особено в Германия, Вилхелм започна да търси начини да парализира бързото им нарастване. Най-накрая той намери такива средства в Далечния изток. В германofilските кръгове в Русия често се твърди, че войната ни с Япония се дължи на хитростта на британската дипломация. Това е голяма клевета. Войната ни с Япония се дължеше на глупостта на няколко наши държавници и авантюристи, като Безобразов, които се бяха групирани около тях. Но ако някакво чуждестранно влияние е виновно за Руско-японската война, това влияние, не мога да кажа, че е било основното, но се дължи на постоянно влияние на германския император.³⁵

Той много умело ласкаеше честолюбието и суетата на Николай II и говореше за руското напредване в Далечния изток. Около година преди началото на военните действия, докато Вилхелм посещаваше бившия ни суверен във Финския залив, при заминаването си той вдигна сигнала: „Адмиралът на Атлантика поздравява адмирала на Тихия океан.“

Разривът ни с Япония хвърля много светлина върху политиката и характера на Николай II. Когато отношенията ни с Империята на изгряващото слънце се обтегнаха, поради експлоатацията на горите по поречието на река Ялу (от кликата на Безобразов, нов любимец на Николай), принц Ито дойде в Петроград няколко месеца преди избухването на войната. Той беше силен защитник на споразумение с Русия, но наложи определени условия, особено по отношение на Корея. Той защити каузата си в нашите официални кръгове и намери поддръжници в граф Вите, и граф Ламсдорф, който тогава беше наш министър на външните работи. Принц Ито настояваше главно за прекратяване на дейността на Руската компания, която експлоатираше районите по река Ялу.

Той заяви, че пред Япония има два варианта на действие: (1) на споразумение с Русия и (2) на съюз с Англия. Той добави, че гарантира споразумение с Русия, при условие че корейските дела между неговата страна и нашата бъдат пренаредени, тъй като японските интереси в Корея са заплашена от Безобразов и неговата клика. Въпреки

³⁵ Наивно до безобразие, Великобритания въоръжава Япония, построявайки и модерен флот, какъвто Русия няма и я подстрекава да окупира Порт Артур.

усилията на Вите и Ламсдорф, кликата на Безобразов се оказа твърде силна. Принц Ито напусна Петроград, защото никой не искаше да го слуша, и веднага се отправи към Лондон. Минавайки покрай Берлин, той направи специално посещение при граф Остен-Сакен и му съобщи, изразявайки силно външение, за нерезултатността от посещението си в Петроград.

Тъй като принц Ито щеше да остане два дни в Берлин, нашият посланик предаде на граф Ламсдорф разговора си с японския държавник с надеждата, че имперското правителство ще може в последния момент да предотврати фаталния удар. Но телеграмата на граф Остен-Сакен дори не получи отговор! Императорът отказа да вземе решение. Заблуден от германския император, той вярваше, че Япония никога няма да посмее да се бие с Русия. Затова принц Ито продължи пътя си към Лондон, където беше сключен англо-японският съюз и там въпроса приключи.

Когато най-накрая отношенията ни с Япония се влошиха, германският император направи чудесна забележка и в голяма бързина да предупреди нашия посланик в Берлин, че макар да запази неутралитет в случай на руско-японска война, Русия може абсолютно да разчита на приятелската подкрепа на Германия във всяко едно отношение! Императорът каза: „С настоящето се обявявам за ваш пазител на Запада.“ Разказва се, че граф Вите попитал по това време: „Срещу кого ще ни пази на Запад?“ Когато най-накрая беше обявена война, германският император всъщност не спря да ни засипва с внимание; действията му дори имаха лош ефект в Токио. В същото време, следвайки поговорката „коси сеното, докато слънцето грее“, германският император потвърди чрез дипломатическия си представител в Петроград, че благодарение на личните му усилия Австро-Унгария не се е възползвала от възможността, създадена от нашите далекоизточни усложнения. Германският император беше внимателно изготвил плановете си и ни накара да платим скъпо за неговата платонична подкрепа чрез търговски договор, който беше пагубен за нас, защото след тази война нашето производство беше на милостта на германските фабрики, нашият флот беше унищожен, а военните ни сили парализирани за много години напред. Такава беше играта на германския император и трябва да се признае, че той я играеше добре. По-късно той използваше създадената ситуация в своята мароканска политика спрямо Франция, за която ще говоря подробно по-късно. След края на войната ни с Япония, както е добре известно, в Русия избухнаха сериозни проблеми. От тях император Вилхелм направи капитал, за да може отново да има тясно разбирателство с Николай.

Той дори предложи да използва германския флот, в случай че революцията в Русия приеме опасни размери и стигна дотам, че предложи германски боен кораб на Николай, ако пожелае да напусне Русия. Лично за мен тази идея за германски съюз с Русия не беше нищо ново.

Докато бях секретар в нашето посолство в Берлин, въпреки добрите отношения, които съществуваха между двамата монарси, император Вилхелм държеше идеята здраво запечатана в съзнанието му и беше убеден в нейната стойност. Това се доказва от следния инцидент: Един ден император Вилхелм пристигна в нашето посолство в състояние на силно външение. Той отново беше раздразнен от Николай. И се оплака от руския император, говорейки бързо и силно, както беше обичайно за него при такива обстоятелства, и все повече се объркваше в нещата, които казваше. Завърши, като отправя заплахи срещу Русия. Свикнал с подобни изблици, граф Остен-Сакен остана напълно спокоен и не отговори. Когато Вилхелм приключи с тирадата си, напълно задъхан, той извика: „Е, нямате ли какво да кажете?“ Тогава Остен-Сакен отговори: „Абсолютно нищо, ваше величество. Всичко, което казахте, не можете да направите и го знаете толкова добре, колкото и аз.“ „Но, Остен-Сакен“, сопна се императорът, „Вие забравяте, че аз имам свой съюз.“ (Визирайки съюза си с Австро-Унгария и Италия.) „Ами

вашият съюз“, отвърна Остен-Сакен, усмихвайки се, „Наистина ли не знаете, вашето величество, от какво се състои вашият съюз? Това е съюз на сила със слабост и незначителен недостатък.“

Стреснат от този отговор, Вилхелм крачеше напред-назад из стаята няколко пъти, без да отговаря, докато приближавайки се към Остен-Сакен, изведнъж се приближи много до него и каза: „Добре, искате ли съюз между нашите на две сили?“ Естествено, имайки предвид Русия и Германия, той също така, знаеше много добре, че интересите на неговия съюзник Австро-Унгария са против интересите на Русия³⁶, и беше готов да пожертва Австро-Унгария засега.

Вътрешно той беше убеден, че Англия, много повече от Франция, е най-големият му враг, с когото един ден ще трябва да се съобразява. Според убеждението на германския император, трябва да се търсят причините, с изключение на икономическите интереси, за усилията му да постигне много тесен съюз с Русия.³⁷

Сближаването ни с Англия беше огромен удар за него. Изволски, който беше отговорен за това сближаване, за Вилхелм се превърна „bete noire“ (черна овца). Но въпреки англо-руското съглашение, той все още се колебаеше да покаже откровено враждебност към Русия.

Сигурен съм, че с хитрост Николай трябваше да победи Вилхелм в собствената му игра, но за да направи това, руският суверен трябва да промени изцяло характера си. Външната ни политика се правеше и променяше ден след ден без определена програма и никой от министрите, избрани от Николай, не беше компетентен според голямата деликатесност на ситуацията и мащаба на своите задължения.³⁸ Същата глупава процедура съществуваше и във всички останали правителствени ведомства в Русия.

Най-сериозните въпроси получаваха отговор сутринта, а тези отговори се променяха отново през нощта. След Руско-японската война Русия се изправи пред проблема с възстановяването на разрушения си флот. Беше очевидно, че е важно да се направи бързо. Човек на име Васил Захаров, от гръкоруски произход, френски поданик, представител на голямата английска фирма „Викерс Максим“ във Франция, замисли проект за бързо възстановяване на руския флот. Той се състоеше в обединяване на всички наши военноморски работи във Франция и Англия, която ще бъде отговорна за изграждането на значителен военен флот за Русия в рамките на пет до осем години. Англо-френските банки заявиха, че ще предоставят необходимите средства с лихва от 4,5%, които ще бъдат изплатени след 50 години.

Господин Лубе, бивш президент на Франция, беше номиниран за президент на този двоен синдикат. Чрез посредничеството на г-н Горемикин, Захаров представи проекта си на император Николай. Последният го прие по принцип, топло благодари и му връчи висок орден. Решено беше, че при следващото си посещение във Франция, което предстоеше, императорът ще се срещне с Лубе и ще уреди последните детайли на съюза. Поради чувствителността на президента Фалберес, Лубе не беше приет от Николай, докато той беше в Компьен. Лубе беше уведомен, че ще бъде приет от руския император в Каус в Англия, където Николай отиваше след посещението си във Франция.

Но поради интригите, които се въртяха през цялото това време в Петроград сред онези, които искаха да видят новия флот построен в Русия, за да запазят огромното ко-

³⁶ Тук е основната грешка на Русия, че залага на сръбските ултрашовинисти. Реално тя няма противоречия с Виена, противоречията идват заради сръбските шовинистични мераци, които Русия протектира! Това е руската глупост!

³⁷ Оказва се че Вилхелм е много по-добре ориентиран в геополитиката, отколкото руските глупаци!

³⁸ И предходните императори положението е същото. Затова Русия стигна до конгреса в Берлин през 1878 г.

личество пари, изразходвани в страната, Николай, както обикновено, промени решението си, и срещата с Лубе в Каус така и не се състоя. Всички планове, направени от Захаров, бяха отхвърлени и се провалиха.

По време на цялото царуване на Николай, министрите се редуваха един след друг на отговорни постове с изумителна бързина. Руският император смени 9 министри на външните работи по време на своето царуване и 15 министри на вътрешните работи. Особено в последния период от царуването му, министерските постове се превърнаха в места за политическо убийство.

Министрите бяха поставяни на власт без известна на никого причина и уволнявани по същия начин. Например, господин Щюрмер, който никога беше имал нещо общо с външната политика на Русия, внезапно беше назначен за министър на външните работи, само за да бъде уволнен няколко месеца по-късно.

В Министерството на вътрешните работи имаше хора като Маклаков (да не се бърка с посланика, назначен в Париж през януари 1918 г.), който беше назначен единствено защото маниерите му се харесаха на императора, докато последният пътуваше с него, и който остана на поста си няколко години, против общественото мнение и откритата враждебност на Думата, защото забавляваше децата на императора и разсмиваше императрицата!

При номинациите на министри техните собствени политически идеи не играеха никаква роля! За съжаление, трябва да се признае, че по-голямата част от министрите на Николай бяха „привърженици“, тоест хора, които мислеха само за постигане на обществена кариера и за които последователната политика не означаваше нищо. Единствената им идея беше да следват капризите на ума на своя господар. При тези обстоятелства това може би беше естествено. Връзката между двора и Думата, или Парламента, не беше никак добра. Известният Конституционен манифест от октомври 1905 г., с който беше учредена Думата, беше неохотно изготвен от императора; изтръгнат от него, дори почти с принуда от граф Вите по време на първата революция. Това той никога не прости на граф Вите.

Оттогава Николай непрекъснато досаждаше на клаузите на този манифест. Когато Думата му се противопоставяше по някакъв начин, той беше отхвърлян веднага и с изключителна лекота. Преди разпускането на първата Дума, ситуацията беше внимателно обмислена, преди да бъдат предприети никакви стъпки. По-късно по време на настоящата война, разпускането на Думата беше просто детска игра. Накрая, от известния Манифест не остана нищо! Единственият член от Конституцията, който остана в сила, беше № 84, който даваше всички мита на Короната в случай на разногласия с Думата или по време на нейните ваканции и когато е разпусната; и позволяваше на Короната да управлява Империята съгласно т.нар. 12 разпоредби. Този член 84, се отнасяше до бюджета, за да се управлява нацията автократично.

Освен влиянието, което императрица Александра притежаваше върху Николай II и което се изроди във всемогъщество през последните 12 години от царуването му, руският император беше склонен да се вслушва в съветите на дворовете на Дармщат и Кобург, а в началото на царуването си – и на този на Дания. Влиянието на тези три двора изигра важна роля в отношенията ни с Германия. Николай II беше много привързан в отношенията си с роднините си в Дармщат и Кобург.

Тези роднини искрено ненавиждаха императора на Германия, който им отвръщаше със същото и ги гледаше със съмнение и подозрение. Представителите на тези два двора се забавляваха, като подчертаваха и изтъкваха нелепите страни на характера на Вилхелм. Тези дребни номера не се харесваха на Николай II, чийто характер беше нестабилен и самият той много обичаше да дразни и да досажда на другите. Влиянието му в Датския двор беше престанало след смъртта на неговата прабаба кралица Луиза. Тази

стара суверенка, „Майката на кралете“, както винаги е била наричана, имаше много силна личност и характер и искрено ненавиждаше Германия и нейния владетел с всяка частица от съществото си. Тя никога не прости на Прусия, че е отнела от Дания от Шлезвиг-Холщайн през 1864 г. Вилхем знаеше това, но не можеше да направи нищо, за да го поправи. Когато научи за смъртта на старата кралица, той дойде в нашето посолство в Берлин и каза на граф Остен-Сакен: „Господин посланик, изказвам най-дълбоките си съболезнования.“ След това той добави: „Сега, след като изпълних служебния си дълг, със сигурност не очаквате да плача за това, нали?“

В обобщение: Когато се възкачва на руския трон, Николай II притежава всички необходими дарби, за да стане велик монарх. Неговият слаб характер, небрежният му начин на справяне с делата, съчетани с пагубното влияние на императрица Александра, водят до пряк и фатален резултат от падането на династията Романови и до анархията, в което впоследствие изпадна Русия.

ГЛАВА VII. АРИВИСТИТЕ³⁹

Руски дипломати и външната политика на Руската империя

По време на Николай II през двадесетте години на управлението си той назначава следните външни министри:

1. Г-н Гирс 1894-1895
2. Княз Лобанов-Ростовски 1895-1897
3. Граф Муравьов 1897-1901
4. Граф Ламсдорф 1901-1906
5. Г-н Изволски 1906-1909
6. Г-н Сазонов 1909-1916
7. Г-н Щюрмер 20 януари - 10 ноември 1916
8. Г-н Покровски 30 ноември 1916 – 2 март 1917 г.

Към този списък трябва да се добавят двама дипломати, господин Чичкин и господин Нератов, които ръководят външните работи за определено време. първият, след смъртта на княз Лобанов, а вторият по време на управлението на Сазонов, докато министърът е бил болен в продължение на една година. Честите смени на министрите не са причинени от някаква промяна във външната политика на империята, защото по същество самият Николай II се е преструва, че е основата на руската дипломация. Промените се дължат или на смъртта на министъра, както в случая с княз Лобанов и граф Муравьов, или на интриги в двора.

Господин Гирс беше помощник-министър на известния княз Горчаков, последният, носил титлата канцлер в Руската империя, в последните години от управлението на император Александър II, починал през 1881 г.

След смъртта на Горчаков, през 1883 г. постъпих на дипломатическа служба, господин Гирс беше назначен за министър на външните работи от Александър III. Той заема този пост през цялото му управление, а Николай го наследява от баща си.

Гирс принадлежеше към старата дипломатическа школа на Европа от XIX век. Изтъкнат стилист, привърженик на старите методи, при които всички въпроси, свързани с външната политика, се разглеждаха изключително от дипломатическите канцеларии на Европа, чиято работа беше най-внимателно скрита в архивите на официалните резиденции. Той беше изцяло пропит с политическите идеи, преобладаващи през управлението на Александър II. Съюзът на тримата императори на Русия, Германия и Ав-

³⁹ Синоним на думата парвеню.

стро-Унгария формираха неговото политическо кредо. Той основаше политиката си върху похватите на Метерних и се възхищаваше на принц Бисмарк, гордеейки се с приятелството, което е съществувало между него и великия германски държавник.

Той посрещна руското споразумение с Франция с неодобрение⁴⁰, защото беше против неговите виждания, убеждения и вяра. Страхуваше се от бъдещите усложнения и цялата му дипломатическа дейност винаги се съсредоточаваше върху избягването на всякакви промени, които предизвикват усложненията, от които се страхува. Бях отбелязал, че цялата му политическа система се основава на мотото на херцогинята от операта на Офенбах – „Преди всичко никакъв скандал в моя красив замък“ (*Surtout, pas de scandale dans mon beau Chateau!*), но ще несправедливо да оставя впечатлението, че беше посредствен човек. Напротив, Гирс беше много фин и интелигентен. Докато бях в руското посолство в Берлин, успях да го изуча внимателно чрез кореспонденцията му с нашите посланици. В тази дипломатическа кореспонденция, цялата от много поверителен характер, господин Гирс много често се разкриваше като държавник. Неговите наследници щяха да направят добре, ако проучат внимателно писмата му, защото ще намерят в тях много полезни намеци и идеи, много дълбоки размисли, от които могат да се възползват.

Разбира се, по време на управлението на Александър III – автократор *par excellence*, господин Гирс се превърна в негов специално избран личен секретар. Той имаше известно влияние върху своя суверен, който го удостояваше с уважението си. Но по всички въпроси, свързани с външните работи, господин Гирс инструктираше по-младите колеги в дипломатическата служба по същите общи принципи, каквито бяха установени от княз Горчаков.

Подобно обучение естествено се оказва безполезно в условията на съвременните условия и съответно руската дипломация пострада. За съжаление, лошите последици от тази система не са премахнати и до днес. За да бъдеш добър дипломат, беше необходимо да владееш добре френския език и да знаеш как да го използваш, а за да се присъединиш към дипломатическата служба, трябваше да се преминат определени изпити. Те обаче бяха комедия. Изпитващите бяха ръководители на бюра в различни отдели на министерството и в по-голямата си част, след като побеляха в службата, в продължение на много години напълно бяха забравили подробностите от знанията, които се изискваха от по-младите мъже, например, като практически познания по история, география, статистика и политическа икономия. И винаги изборът на тези, които се явяваха на изпит, беше предварително решена, преди да попълнят отговорите си.

Човек можеше да бъде истински извор на знание и въпреки това да не бъде приет; или да бъде пълен невежа и въпреки това да постъпи в дипломатическата служба.

Интригите оказваха основното влияние върху избора на изпитващия, за някой „бъдещ Талейран“. Дума от този или онзи велик княз имаше голям ефект. Ядрото на дипломатическата служба беше Канцеларията на Министерството на външните работи. Г-н Гирс я наричаше своя „Гвардията“. Тъй като бях член на тази Канцелария, мога да обясня с какво се занимаваше. Там не се правеше нищо друго освен изчисления и преписване, и горко на младия служител, който се осмели да прояви желание да се образува допълнително, като изучава дипломатически документи! Един ден, през есента на 1885 г., си спомням, че исках да изуча по-внимателно българските дела, тъй като по това време те бяха в много хаотично състояние.

Бях възпрепятстван да го направя и си спечелих репутацията на човек, който се нуждае от наблюдение! При друг случай, началникът на канцеларията, княз Оболенски, на когото казах, че не разбирам същността на една депеша, която ми беше наредено да

⁴⁰ *И с право!*

преведа в секретния код, той отговори рязко: „Така е и трябва. Моля ви да запомните, че най-добрият секретар е този, който нищо не разбира. Ще успеете, ако се възползвате от този намек!“

Следователно не е учудващо, че подобно „училище“ изобщо не допринесло за формирането на успешен руски дипломатически корпус. Младите служители в тази професия пристигаха на чуждестранните постове без никакви знания. И всички назначения се извършваха чрез покровителство и с помощта на приятели в двора. Така нашите посолства бяха пълни с млади хора, които не знаеха нищо за основните принципи на дипломатията. Когато г-н Изволски става министър на външните работи, той се опита да промени това жалко състояние на нещата. Университетската диплома стана задължителна, за всеки кандидат за позиция в Министерството на външните работи. Но интригите процъфтяват още повече от преди, защото Изволски се поддаваше на интриги от всякакъв вид.

Княз Лобанов имаше много силен характер, но и той трябваше да се съобразява с дворцови интриги. Когато ме информира за решението си да ме изпрати в Берлин, той каза: „Преди всичко, не споменавайте за назначението си, преди да бъде официално публикувано. Ако го направите предварително, все някой може да се сложи лост в колелото ви.“

Тъй като здравето на г-н Гирс се влоши, той се обгради с хора, по-слаби от него, които не можеха да го заместят. Когато най-накрая подаде оставка, неговият наследник, княз Лобанов, намери само много посредствени личности в канцеларията. Княз Лобанов изобщо не приличаше на г-н Гирс; беше твърд, решителен, авторитетен и имаше зад гърба си дълга дипломатическа кариера. Бил е посланик в Константинопол, Лондон и Виена. На последното място остана 17 години. Беше в разцвета на кариерата си, но на 75-годишна възраст.

Имаше обаче междуцарствие в службата, когато бил на 32 години посланик в Константинопол (по това време Русия нямаше посланик в Турция). Там той се влюбил в съпругата на секретар на френската легация, и избягал с в Русия, без да поиска разрешение от министъра на външните работи. Веднага последвал голям скандал. Говорело се, че княз Горчаков, по това време канцлер, след като научил за аферата и като разбрал че избраницата на княз Лобанов, според него била грозновата, го смъмрил: „Не можа ли да намериш някоя по-хубава?“

Княз Лобанов трябвало да подаде оставка от службата. Благодарение на личните си връзки обаче бил назначен за помощник-министър на вътрешните работи и останал на този пост до назначаването си за посланик в Константинопол по време на управлението на Александър III.

Княз Лобанов беше отявляван враг на Германия и имаше изразена лична антипатия към германския император Вилхелм II. Мечтаеше да обгради Германия чрез съюз между Франция, Русия и Австро-Унгария. В тази схема имаш много поддръжници, всички те убедени в нейната осъществимост, както и той самият.

Преди да бъде назначен за министър на външните работи, той е назначен за посланик в Берлин. Германският политически свят беше стреснат от назначението му, защото чувствата му към Германия бяха добре известни в Берлин и беше публична тайна, че император Вилхелм е приел назначението на княза много неохотно. Оставката и смъртта на г-н Гирс обаче попречиха на принц Лобанов да стане посланик, защото след това беше назначен за министър на външните работи. Новината за това избухна като бомба в Германия. Германските политици споменаха името на Лобанов с шепот и наистина силата на нашия нов министър скоро стана видима. Цяла Германия се беше върнала към дните на Александър III, а император Вилхелм отново загуби значение.

В Константинопол германската политика се въртеше около тази на Русия. Във Виена, където бяха имали възможност да изучат характера на княз Лобанов, дипломатите мълчаха. В Париж князът беше пламенен почитател на Франция и получи всеобща признателност. Княз Лобанов първо се зае да възстанови реда в Балканските дела.

В България царуваше княз Фердинанд Кобургски, но не беше признат от силите с изключение на Австро-Унгария. Беше необходимо да се сложи край на това ненормално състояние. Самият Лобанов искаше Русия да признае Фердинанд, но той да направи първата крачка. Той получи помощта на известния руски журналист Татищев, автор на „Историите на Александър II и Александър III“, който по едно време беше секретар на нашето посолство във Виена. Татищев отишъл в Мариенбад в Бохемия, където се срещнал с княз Фердинанд, когото познавал отблизо, и постигнал успех отвъд всички очаквания. Фердинанд написал извинително писмо до император Николай, обвинявайки се за предишната си политика на бездействие и молейки за прошка. Той обещал, че синът му Борис ще приеме православието, а оттогава нататък ще следва и поддържа политика, приемлива и съответстваща на възгледите на Русия. След това Николай признал Фердинанд за княз на България и се съгласи да стане кръстник на княз Борис, когато бил кръстен в православна църква. Така Русия спечели дипломатическа победа от значително значение и тази победа беше поражение за Австро-Унгария, съюзникът на Германия, кабинетът в Берлин изрази съгласие с политиката на Петербург.

Това беше първият ефект от моралното господство, упражнявано от княз Лобанов над германската дипломация. Именно княз Лобанов, посъветва Николай II да започне посещенията си в съюзнически и приятелски страни, като премине през Австро-Унгария. Той все още не желаше да насърчава император Вилхелм със засвидетелстване на приятелство и Николай II не пожела да посети Берлин, а се срещнаха в Бреслау, откъдето продължи официалната си обиколка към Австро-Унгария.

Ако княз Лобанов беше жив, вече описаната среща със сигурност нямаше да приеме обрата, който получи, и последствията нямаше да бъдат толкова катастрофални.

Но, за съжаление за Русия, княз Лобанов почина много внезапно в императорския влак, докато се връщаше в Петроград от Австро-Унгария.

Императрица Александра, както ми каза е била свидетел на смъртта му, и миразказа за случилото се през сълзи. Тя имаше репутацията на истинска германка, и изглеждаше странно че изрази толкова дълбока емоция при смъртта на държавник, който през целия си живот беше абсолютно враждебен към родината ѝ.

Трябва да кажем, че императрицата по същество беше германка, но в никакъв случай прусачка, не обичаше Прусия и беше изцяло вярна на своя августейши съпруг. Смъртта на принц Лобанов постави Николай II в много неудобно положение. След няколко дни той трябваше да пристигне в Бреслау и познавайки много малко от дипломатическия си персонал, не знаеше какво да прави или кого да назначи за наследник на Лобанов.

Накрая помощник-министърът на външните работи, г-н Чичкин, трябваше да го придружи. При пристигането им в Бреслау и слизането ми от императорския влак, Чичкин се затича към мен и извика: „Моля, г-н дьо Шлилкинг, не ме изоставяйте. Не знам нищо, загубен съм!“ Бяха ли това смели и обещаващи думи от дипломат, поставен на толкова важна позиция! Естествено, германският император и свитата му обърнаха цялото си внимание на Чичкин. Това внимание така раздразни суетата му, и той веднага заключи, че ще стане министър на външните работи.

В разговор с граф Остен-Сакен той каза: „Знаете ли, скъпи графе, изглежда, че в Берлин искат аз да наследя Лобанов.“

Когато по-късно ми разказваше за този разговор, графът добави: „Очевидно, германците ще се зарадват много да видят такъв глупак начело на нашето външно министерство!“ За щастие обаче Чичкин не стана наш външен министър.

Граф Муравъов наследи Лобанов. Назначаването му беше напълно неочаквано. Новият министър заемаше в миналото в дипломатическата служба, много важни постове. Той беше прекарал пет години в Париж като първи секретар на посолството и беше съветник в посолството в Берлин в продължение на десет години, но като посланик, беше само в Дания. Този пост нямаше голямо значение, като второстепенен във висшата политика и по-сериозните дела на руската дипломация. Муравъов имаше репутацията на доста невеж, тъй като нямаше нито гимназиално, нито университетско образование. От архивите на посолството в Берлин с учудване открих, че през десетте си години като съветник там е написал само три писма със собствения си почерк на френски, но пълни с граматически и структурни грешки. От друга страна, той притежаваше доста здрав разум и изключителна самоувереност, като основна негова черта.

На път за да встъпи в длъжност в Петроград, той трябваше да мине през Берлин. Не си спомням да съм виждал по-щастлив човек от него по това време. Той сияеше. В радостта си беше нетърпелив да направи услуга на всички, срещна се си всеки един от нас секретарите, разпита ни за амбициите ни, казвайки, че ще се погрижи желанията ни да бъдат изпълнени. Нашият посланик даде официална вечеря в негова чест, на която дойдоха ръководителите на дипломатическите кръгове в Берлин, начело с имперския канцлер г-н Хохенлое, и принц фон Бюлов. Случи се така, че багажът на граф Муравъов се беше загубил и той трябваше да се яви на вечеря в пътния си костюм. Той никак не се смути и показа пълна увереност в себе си и в впечатлението, което ще направи на височайшите гости на нашия посланик.

В разговора си с Хохенлое и Бюлов той следваше много хитър курс, криейки собственото си невежество по въпросите и избягвайки всички опасни теми с безупречно майсторство. Дипломатическите кръгове в Берлин не бяха недоволни от назначението му. Неговите добри качества и слабости, които по-късно Берлин възнамеряваше да използва, бяха добре известни там. Император Вилхелм обаче изобщо не беше доволен. Граф Муравъов, бивш съветник в Берлин, винаги се представяше за голям почитател на германския император, а последният му беше показал особена благосклонност.

Той му беше подарил голям подписан портрет и добавил някои много ласкателни думи до подписа. Но Вилхелм по-късно научи, че Муравъов, докато е бил в Копенхаген, столица, която не се харесваше от германския император, му се е подигравал, за да угоди на обкръжението си. Оттогава той беше враждебно настроен към Муравъов.

Като министър на външните работи Муравъов беше верен само на себе си. Като характер беше много небрежен и забележително глупав. Напълно безразсъдно се отнаше към много сериозния проблем с Киао-Чао (Циндао на п-в Шендун), което вече споменахме. По много други и също толкова сериозни въпроси, той действаше по същия начин. Единствената му грижа беше да се вкопчи в поста си възможно за най-дълго. Той знаеше как да спечели симпатиите на императрица Александра с малки жестове, които имаха резултати. Играеше си на конче, като пълзеше на ръце и колене с императорските деца, което заедно с други подобни трикове, се харесваше на императорската двойка.

Тъй като напълно оценяваше слабия характер на Николай II, стана явен ласкател, за да постигне собствените си цели, и в политиката си най-много отгатваше намеренията на императора.

По това време личните отношения между руския и германския император бяха много обтегнати. Вместо да се стреми да изгладя нещата, Муравъов наливаше масло в огъня и в резултат на това руско-германските отношения непрекъснато се влошаваха. Осъзнавайки собственото си невежество в дипломацията, Муравъов избра за свой по-

мощник-министър граф Ламсдорф, който беше прекарал целия си живот в Министерството на външните работи, и се превърна в истински източник на информация.

Архивите не съдържаха нищо, което Ламсдорф да не го знае. Муравъов постоянно се консултираше с него и удивляваше императора с официалните си доклади, с толкова голямо разбиране и задълбочено познаване на съществуващите условия и обстоятелства, което демонстрираха. Разбира се, той много внимаваше да не се издаде пред императора, че цялата му информация е предоставена от Ламсдорф.

Руският император едва ли можеше да избере по-малко полезен външен министър он Муравъов. Неговата собствена нерешителност и слабост не намериха насочваща и спасителна ръка в личността на граф Муравъов, който по време на мандата си нямаше никаква стабилна политика и а цел. Политиката му се изроди в обикновена поредица от колебания. Враговете му работиха усилено, за да доведат до падането му и почти бяха успели, когато той почина много внезапно.

Камерриерът му го намерил в кабинета му да лежи на пода с рана в слепоочието, причинена от удара на главата му с острия ръб на нисък стол, когато се сринал. В Петербург се носеха слухове, че се е самоубил, неспособен да понесе позора от уволнението, за което е знаел, че скоро ще дойде. Лично аз не вярвам, в това.

На млада възраст, Муравъов бил известен с пристрастяването си към жените и виното. Въпреки напредналите си години, имаше любовница, която посещаваше всеки ден, и пиеше по една бутилка шампанско всяка вечер преди лягане. Подобни навици не обещават дълъг живот но показват голямото му самодоволство, а не неудовлетворение от себе си. (Умира на 8 (21) юни 1900 г., вероятно от сърдечен инфаркт)

Граф Ламсдорф, който го наследи, беше абсолютна противоположност по темперамент и характер. Ненадеждният Николай II, винаги назначаваше министри, които по характер и възгледи коренно се различаваха с предшествениците им. Така руската политика непрекъснато се променяше и претърпяваше изменения.

Въпреки че беше много по-образован от Муравъов и с дълбоки познания по държавните дела, Ламсдорф беше много тесногърд и дребнав и му липсваше здравия разум на Муравъов. Той беше религиозен фанатик. Жените никога не играеха никаква роля в живота му и се разпространяваха слухове че е изпратен (т.е. хомосексуалист). Той засилваше тези слухове, като проявяваше голяма привързаност към някои от мъжете около себе си, които бяха красиви млади мъже. По това време в канцеларията беше назначен един много красив млад мъж, на име Савински, който заемаше второстепенната длъжност на трети секретар. Ламсдорф го забеляза и го избра за свой спътник в Крим, когато императорът отиде в Ливадия. Савински се завърна от това кратко пътуване като камерхер и втори секретар.

Само няколко месеца по-късно той е назначен за първи секретар. Ламсдорф искаше да го направи церемониалмайстор в двора, но се сблъска със силна съпротива на граф Хендрикоф, тогава велик церемониалмайстор. Ламсдорф настояваше! Той стигна дотам, че заплаши да подаде оставката си на императора, ако неговият протеже не бъде назначен. Както обикновено, Николай отстъпи и се съгласил с назначаването на Савински.

Един ден, на гала представление в чест на посещението на германския император в Петербург, Савински изпълняваше задълженията на церемониалмайстор.

По време на един от антрактите император Николай, обръщайки се към своя адютант адмирал Ломен, който ми разказа тази история, му казал: „Посочете ми графиня Ламсдорф.“ Той имал предвид именно Савински!

Императорът показал, че усеща, че нещо не е наред в тази привързаност между двамата, но въпреки това назначи Савински за свой посланик в Стокхолм, а по-късно и в София, където той остана до обявяването на войната.⁴¹

Преди назначаването си за външен министър Ламсдорф никога не беше напускал Русия, дори за частно пътуване. Той посети Централна Европа за първи път, когато придружи императора в Компьен, Франция.

Ламсдорф беше известен като „гумена възглавница“, каквато инвалидите използват надута с въздух. Той беше секретар и заместник-директор на Императорската канцелария при княз Горчаков; по-късно главен директор на канцеларията; след това първи съветник Гирс и княз Лобанов, и накрая помощник-министър при Муравьов.

Режимът, който той въведе в министерството, придоби патриархален характер. Той беше заобиколен от безлични, но сигурни личности, защото и ги познаваше от много години. В политиката си граф Ламсдорф, като голям почитател на Гирс, използваше методите му, за да избегне усложненията. Докато внимателно поддържаше приятелските чувства и връзките, които съществуваха между Русия и Франция, той правеше всичко възможно да подобри отношенията ни с Германия. Резултатът от неговата политика беше очевиден по време на Руско-японската война. Берлинският кабинет по това време ни обгради с внимание, а император Вилхелм запечата това платоническо приятелство с нас чрез търговски договор, пагубен за нашите индустриални интереси.

По-късно той въввлече император Николай в необикновения таен договор, сключен в Бюркьо, който царят впоследствие отхвърли. Когато този договор беше публикуван от болшевиките след революцията, предизвика истинска сензация.

Граф Ламсдорф беше откровено враждебен към войната с Япония и действаше с голяма смелост и честност по този въпрос. Той представи на императора дълъг меморандум, публикуван по-късно от известния руски революционер, господин Бурцев.⁴² В този меморандум той насочи внимание към сериозните опасности от всяка политика, която ще провокира и раздразни Япония, което правеше добре познатата компания на г-н Безобразов на река Ялу, новия фаворит на император Николай по това време.

Граф Ламсдорф завърши меморандума, като заяви открито своето противопоставяне на антияпонската политика, с брутална откровеност и заплаши с оставка, ако тя продължи.

Николай II отказа да приеме оставката му и обеща да вземе под внимание становището му, но дейността на компанията на река Ялу не се промени и резултатът беше Руско-японската война.

На пръв поглед е странно, че граф Ламсдорф показва истинско държавническо майсторство. Отговорът е в кореспонденцията между граф Ламсдорф и граф Вите. Последният, чиято компетентност беше толкова малко оценена от Николай II, напътстваше политиката на Ламсдорф, с постоянните си консултации.

Ламсдорф притежаваше достатъчно проникателност, за да се превърне в рупор на Вите, а падението на последния беше катастрофално и за самия Ламсдорф. Императорът знаеше отлично за отношенията между двамата и кредитът, с който външният министър смяташе, че се е прикрил, пострада сериозно. Ламсдорф изпадна в немилост и почина скоро след това.

Изборът на императора за негов наследник падна върху господин Изволски. Изволски е бил секретар на консулството във Филипопол в България; секретар в посолствата в Румъния, Вашингтон и Копенхаген; и официален агент в Рим, за подновяване отношения между Русия и Светия престол, които бяха прекъснати в продължение на

⁴¹ Остава до влизането на България във войната.

⁴² Журналист и участник в Бялото движение.

много години. Впоследствие той беше наш първи представител във Ватикана, а след това беше посланик в Белград, Мюнхен, Токио и Копенхаген.

Завършва със златен императорския Александровски лицей, и още тогава другарите му предричат, че ще стане министър на външните работи. Винаги е мечтал да получи поста посланик в Берлин и използва всякакви интриги да го получи, но не успя. Въпреки това, той постигна най-високия пост, както му е било предсказано.

Безспорно много интелигентен, с много широк мироглед и гледна точка на истински държавник, той обаче имаше два големи недостатъка: безграничната амбиция и снобизмът, които при него се превърнаха в болест. За да осъществи амбициите и кариерата си, той не се колебаеше пред нищо. Когато беше първи секретар в Румъния, той се дуелира с румънски офицер на име Лаптев. „Дипломат, който се бие, е равен на войник, който не се бие“, беше казал веднъж на шега княз Горчаков.

Този принцип винаги е бил едно от правилата на руското външно министерство; но Изволски умело знаеше как да използва дуела, за да постигне своите интереси. Причината за дуела, естествено беше жена, но той го представи в Петербург, че всъщност е защитил честта на императора, и твърдеше, че противника му се изказал обидно за господаря. Версията му мина за достоверна и той беше удостоен с титлата камер-юнкер.

Тъй като вече не можеше да остане в Букурещ поради случилото се, беше преместен във Вашингтон. Изволски притежаваше малко собствено състояние и го похарчи изцяло в САЩ, за да направи добро впечатление във Вашингтонското, Нюпортското и Бар Харбърското общество. Всичките му приятели предполагаха, че ще се ожени за богата американска наследница, но Изволски предпочете да бъде преместен в Копенхаген, където се ожени за графиня Тол, дъщеря на нашия посланик в Дания, чиито родители бяха много близки с Александър III. Самият император беше присъства на сватбата, и в същия ден Изволски получи от императора титлата камерхер (следващата след камер-юнкер).

Избра да изкара медения си месец в Рим. Той добре познаваше съществуващото положение между Русия и папата и реши да проучи въпроса по чисто личен и спекулативен начин. От Рим изпрати дълъг меморандум до Министерството на външните работи, който беше много харесан и послужи за назначаването му първоначално за полуофициален представител на Русия в папския двор, а скоро след това за министър-резидент при Светия престол.

Това беше истинското началото на неговата бърза кариера. Неговият снобизъм се равняваше на амбициите му. Голямото имение, за него беше божествен дар. Въпреки некрасивия си външен вид, смяташе че е неустоим за жените.

И също вярваше, че след Бисмарк, той е най-великият дипломат в света! След като беше министър на външните работи, е назначен за посланик в Париж и там трябваше да приема различни членове на републиканско правителство, което за него е било мъчение.⁴³ Предпочиташе да общува с херцози и принцове; но позицията му на посланик, налага да отваря вратите си за влиятелните републиканци.

Г-н Бриан, който тогаваше министър на правосъдието, преди да стане председател на Съвета, е познавал много добре слабостта на Изволски по този въпрос. Затова избягваше всички покани в руското посолство. Но като председател на Съвета, той вече не можеше да откаже покана, която лично му е изпратена от руския посланик. Той отива и е приет от госпожа Изволска, която му казва: „Господин Бриан, изглежда, че не идвате с удоволствие при нас.“ Бриан отговори: „О, госпожо, със сигурност не от идването, а от това, че ме каните.“

⁴³ Абсолютно невярно, ролята на Изволски е съвсем друга – сплотяване на френско-руския съюз, Антантата и война с Германия.

При друг случай, когато давал прием, на което били поканени хора от всички класи и всички членове на френското правителство, руският посланик настоявал херцог Вандом, член на кралското семейство на Франция, да присъства. Това не било лесно да се постигне, тъй като членовете на френското кралско семейство старателно избягват всякакъв контакт с представителите на републиканското правителство. Затова Изволски отишъл при британския си колега, сър Ф. Бърти, и между двамата дипломати се състоял следният разговор:

„Много искам херцог Вандом да присъства на приема ми“, казва Изволски.

„Ами защо не го поканите?“, пита сър Франсис Бърти.

„Какво бихте направили, ако бяхте на мое място?“, отговаря Изволски.

„Изобщо не бих го поканил“, казва британският посланик.

„Но защо тогава ме съветвате да го правя?“,

„Защото това ви забавлява, докато мен отегчава“, отговоря британският посланик.

Много други анекдоти от подобен характер се носеха из Парижките салони и бяха изключително досадни за нашия посланик, защото го осмиваха. Снобизмът на Изволски беше много очевиден, когато беше министър на външните работи, и съчетан с огромна самоувереност, го подтикна да следва политика, много опасна за Русия.

Анексирането на Босна и Херцеговина (1908-1909) подкопа позицията му но беше ярък пример за неговата самоувереност. През септември 1908 г. Изволски е на почивка в чужбина и е поканен от граф Берхтолд, посланик на Австро-Унгария в Петербург, в замък му в Бухлау (Бохемия), да дойде на лов. Изволски приема поканата и там се среща с граф Ерентал, министър на външните работи на Австро-Унгария. Граф Ерентал е заемал в продължение на много години поста посланик в Русия и съвсем естествено, познава добре нашия министър на външните работи. Берхтолд прави нещата с размах. Изволски е приет царски в Бухлау. Познавайки вкусовете на госта си, присъства цяла плеяда от прекрасни жени и там е обсъждан въпросът за анексирането на Босна и Херцеговина, с което ще започнат усложненията на Балканския полуостров, в резултат на които са стигна до двете Балкански войни и косвено започнаа настоящата световна война.

Изволски пребивава в Бухлау от 19 до 22 септември. На 23 септември министърът беше на лов в Австрия, този път при приятеля си, принц Виндишгрец, а на 25-ти пристига в Тергензее, близо до Мюнхен, където притежава вила.

По това време аз бях в Тергензее, и също притежавах вила там, недалеч от неговата. На 26 септември Изволски, случайно ме срещна, докато се разхождахме, ме покани да го посетя, казвайки: „Имам много сериозен въпрос, който да обсъдя с вас.“

По това време бях кореспондент на „Новое время“ в Париж и естествено побързах да се отзова на поканата му. Изволски ми довери няколко важни въпроса, за които си водех подробни бележки. Той ми каза, че граф Ерентал се е обърнал към него относно въпроса с анексирането на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария. Австрийският министър го уверил, че лично е напълно против анексирането, което може да доведе до сериозни усложнения, за което и той е наясно. Но, добавил той, въпросът ще бъде обсъден от парламентарното събрание на делегатите в Будапеща след около 10-15 дни. Австроунгарският министър не скри от Изволски, че делегатите, „желаели да зарадват стария император, в последните години които му остават“, и ще гласуват за анексирането. Накрая Ерентал директно зададе на Изволски следния въпрос: „Какво ще каже Русия, ако анексирането стане свършен факт?“ Изволски отговори: „Това със сигурност ще създаде трудности. Естествено, ние няма да воюваме за това, но ще поискаме адекватни компенсации.“

След това нашият министър изброи компенсациите. Те биха включвали обявяването на независимостта на България; териториални отстъпки на Черна гора; излаз за

Сърбия на Адриатическо море и накрая уреждане на въпросите, свързани с Босфора и Дарданелите, по начин, угоден за Русия. Ерентал обещал подкрепата си и още веднъж подчертал, че лично е против анексирането и че ще му се противопостави на срещата на делегатите. След това Изволски внимателно ми обясни причините за отговорите си на Ерентал и ми каза, че не сме готови да отворим Балканския въпрос с всичките му последици, но ще възникне голяма опасност, ако покажем, че сме категорично против анексирането. „За да протестираме официално“, каза той, „ще трябва да сме достатъчно силни, за да защитим протеста си със сила, ако е необходимо. Един обикновен протест може лесно да се превърне в тежко дипломатическо поражение и аз искам да го избегна.“

Министърът завърши, като ме помоли да изпратя телеграма до моя вестник, „за да подготвя европейското обществено мнение за евентуалното анексиране на Босна и Херцеговина“.

Казах му, че това е невъзможно. „Ако“, казах аз, „изпратя информацията си под формата на разговор, който проведох в Тергензее с руски държавник, естествено веднага ще стане известно, че вие трябва да сте този човек и затова това няма да постигнете целите си. От друга страна, ако публикувам новина от толкова сериозен характер, без да посочвам източника си на информация, моите редактори ще откажат публикуването ѝ.“

Тогава предложих той да използва нашето официално телеграфно бюро и да изпрати телеграма, съдържаща новината, която току-що ми беше съобщил.

Той се съгласи и на следващия ден му представих телеграмата, която бях съставил през нощта. В началото той направи няколко промени, но по-късно пренаписа собственооръчно текста. Това съобщение лично изпратих в Берлин до моя наследник в руското посолство, господин Ван дер Влит, като го помолих едновременно да го предаде на господин Марков, представителя на нашите официални телеграфи в Германия.

В писмото си, което изпратих лично до Ван дер Влит, аз поверително му съобщих източника на тази много сериозна информация. Телеграмата, която изпратих, беше публикувана във всички руски вестници и възпроизведена във всички известни европейски вестници. Тя имаше ефекта на бомба и отприщи руската прес-кампания с най-насилствен и ожесточен характер.

На 27 септември имах още един дълъг разговор с Изволски. Попитах го дали може да отговори на съгласието на европейските кабинети по въпроса за планираните компенсации. Изволски изглеждаше абсолютно сигурен в кабинетите на Рим, Париж и Лондон. Що се отнася до Берлин, той смяташе, че ще последва дипломатическите действия на Австро-Унгария; и всичко това беше уредено между него и Ерентал. Естествено, той беше обсъдил с Ерентал тези преговори и представи собствените си идеи на император Николай. Той предложи на императора, да бъде изпратен на обиколка в Рим, Париж, Лондон и Берлин, за да проучи политическите настроения в тези столици.

Царят прие предложението му и на 29 септември Изволски тръгна на път. Кралят и кралицата на Италия и тяхната свита, се намираха по това време в Ракониджи, замък близо до Торино, и Изволски се отби първо там. Беше придружен от съпругата си. Кралят и кралицата го приеха топло. Беше му предоставен орден „Свети Морис и Лазар“ в голямо огърлие, а мадам Изволска получи забележително внимание от кралицата.

Много доволен от отношенията си с италианските държавници, Изволски напусна Италия и пристигна в Париж на 1 октомври 1908 г. Същия ден господин Пишон, тогавашен министър на външните работи, в разговора за анексирането, му каза, че според докладите, които е получил за Балканската ситуация от френските представители в София, анексирането по принцип е вече решено като свършен факт; то ще бъде предшествано от обявяването на българската независимост и княз Фердинанд ще приеме

титлата цар. Изволски не повярва, въпреки че и той имаше подобни доклади изпратени от господин Сементовски, нашия посланик в София.

Ако Изволски признаеше, че тези сведения са верни, това означаваше да признае поражението си от Ерентал! Голямото самочувствие на Изволски, винаги на преден план, не би позволило подобно нещо, затова той отрече истинността на докладите и се опита да се убеди, че всичко е наред. Но той отричаше неща, които бяха очевидни за всеки.

Вечерта на 1 октомври той получи телеграма от Сементовски в София, съобщаваща, че Прокламацията за българска независимост ще бъде издадена на следващия ден! Тази новина беше потвърдена от нашия посланик във Виена, на когото Изволски веднага телеграфира, а посланикът добави, че анексирането ще последва прокламацията, тоест в рамките на няколко дни.

И така се случи. На 2 октомври княз Фердинанд Кобургски провъзгласи независимостта на България и прие титлата цар, а на 4 октомври анексирането на Босна и Херцеговина беше вече свършен факт!

Очевидно е, че граф Ерентал напълно и успешно измами Изволски на срещата в Бухлау. Възможно е договорът между Двойната монархия и България да е сключен след посещението на Изволски при граф Берхтолд. Естествено, този договор е бил планиран много преди това, но граф Ерентал се е страхувал от разрыв с Русия, знаейки много добре, че Германия може да не подкрепи своя съюзник Австро-Унгария, защото тя изобщо не беше готова тогава да започне Европейската война (октомври 1908 г.).

Но Изволски неблагоприятно увери Берлин, че Русия няма да воюва и ще се задоволи с адекватни компенсации, и Ерентал получи пълна свобода на действие. Изволски му беше казал за компенсациите, които Русия би очаквала, Ерентал, желаейки да впрегне руския си колега възможно най-дълбоко, за да има възможно най-малък успех, спечели значителна победа, като побърза с българската прокламация със съгласието на своето правителство и направил така, че Австро-Унгария, а не Русия, е решила за българската независимост от Турция.

България играеше игра на Австро-Унгария, като не отнесе въпроса към Русия, която дотогава беше покровител на България в Европа.⁴⁴ А другите компенсации, поискани от Изволски, след като анексирането беше завършено, Ерентал, предложи да ги представи официално на другите чуждестранни кабинети и го направи.

Изволски беше съсипан и обзет от ужасен гняв. Въпреки това той реши да продължи преговорите си в Европа по въпроса за компенсациите, защото смяташе, че единственото, което му остава, е да се бори докрай.

Френският кабинет му обеща пълната си подкрепа, но големият проблем беше да спечели британския кабинет по много деликатните въпроси за Босфора и Дарданелите и Берлинския кабинет по въпроса за Сърбия и Черна гора, чиито дела бяха тясно свързани с интересите на Двойната монархия, съюзника на Германия. Затова Изволски побърза за Лондон, за да започне преговори. Той беше посрещнат в британската столица с голяма сърдечност, но когато засегна въпроса за Дарданелите, бързо му беше казано, че този въпрос не може да бъде решен прибързано. Увериха го, че по принцип британският кабинет няма нищо против приемането на резолюция по Сръбския въпрос, без да се дразни Берлин, и ще е необходимо да се установи какво е общественото мнение в Англия. Изглеждаше очевидно, че отговорът на британското правителство е любезен отказ, прикрит в учтиви тонове. От Лондон Изволски възнамеряваше да отиде в Берлин. Той изпрати телеграма до граф Остен-Сакен с молба да се консултира с германския импера-

⁴⁴ От 1903 г. Русия е покровител на Сърбия, най-големият враг на България, така че България трябваше да се откъсне трайно от Русия още в 1908 г., не го направи и фатално сгреши с Балканските войни.

тор за среща с него. Споменах, че Вилхелм не харесваше Изволски и реши, че сега е благоприятният момент да унижи руския държавник. Той знаеше много добре, че не е успял в Лондон, затова изпрати съобщение до Изволски, че е много зает с празненствата, съпътстващи сватбата на сина му Август Вилхелм, и го попита дали ще дойде в Берлин след края на церемониите. Намерението на германския император да нарани Изволски беше очевидно, защото при нормални обстоятелства той щеше да го покани като наш външен министър и на празненствата в Берлин. Изволски отиде в Баден-Баден и съобразявайки се с желанията на императора, отиде в Берлин седмица по-късно.

По това време бях в германската столица и успях да се уверя напълно и точно в настроенията както в официална, така и в обществена Германия. Знаех много добре колко много германските политически кръгове тогава се страхуваха от войната.

Потресаващо грубото действие на Ерентал беше строго осъдено от всички партии и облекчението настъпи, когато се разбра, че Русия също не желае война и няма да провокира такава. Тогава германското външно министерство реши да притисне Австро-Унгария по-дълбоко по въпроса и ако е възможно, да наложи дипломатическо поражение на Русия.

Познавах отблизо г-н Щайн, главен редактор на „Франкфуртер Цайтунг“, който беше *persona gratissima* при принц фон Бюлов. Той ми довери, че императорът ще избягва да обсъжда политиката с Изволски. Предадох тази информация веднага на нашия външен министър, който много се съмняваше в нейната вярност. Но се оказа вярна, защото в самия ден на пристигането на Изволски в Берлин той беше поканен на семеен обяд в двореца. Императорът повдигнал всякакви теми, с изключение на политическата ситуация на деня.

Принц фон Бюлов по-късно даде банкет в чест на руския си колега, но и той избягваше деликатните въпроси и отказваше разговорът да засяга политическите теми по най-малкия начин. Сред присъстващите на тази вечеря бяха най-висшите придворни служители и истинско множество от красиви жени. Едва в последния момент в деня на заминаването на Изволски германският канцлер дойде да се види с него, за да обсъдят политиката. Беше 19 ч. вечерта и влакът на Изволски тръгваше в 23 ч. За негово голямо разочарование, този разговор изобщо не задоволи нашия външен министър. Когато започна да говори за „обезщетенията“, принц фон Бюлов каза, че Германия няма нищо общо с въпроса и че не се интересува, като го посъветва да се обърне към кабинета във Виена. Поражението на нашия министър беше пълно!

При завръщането си в Русия той се сблъска с целия печат, който беше започнал много ожесточена кампания срещу него. Но той продължи борбата срещу Ерентал. Последваха безкрайни преговори между тях, до такава степен, че Берлин реши да ги прекрати. В началото на март 1909 г. граф Пурталес, германският посланик в Петербург, посети Изволски и му връчи нещо като ултиматум.

На Германия ѝ писна! Опасявайки се от усложнения, тя официално поиска анексирането на Босна и Херцеговина да бъде незабавно призната от Русия без никакви резерви. Изволски трябваше да се съгласи и смущението му беше пълно.

Снобизмът и невероятният му егоизъм го бяха съсипали. В салоните на Петербург подигравателно го наричаха „Князът на Босфора“. Но Изволски заслепен от своето местолюбие, не можеше да види, че му се подиграват, и прие прякора с доволна усмивка. Руският печат продължи язвителните си атаки срещу него, а многобройните му врагове направиха всичко възможно, да подкопаят позицията му. Провалът му се дължеше на скандала с анексирането на Босна и Херцеговина, въпреки че подаде оставка година по-късно. Ще е несправедливо да съдим Изволски единствено по лошата грешка, която допусна по Балканския въпрос. Въпреки недостатъците си, той несъмнено притежаваше качествата необходими на един държавник. Убеден, че отношенията ни с Германия са

претърпели сериозна промяна, той се опита да ги замени с други дипломатически споразумения. Той предприе преговори с Лондонския кабинет по Персийския въпрос, който винаги е бил опасната точка в отношенията ни с Великобритания.

През 1907 г. той сключи споразумение с Лондонския кабинет, чиято цел беше определянето на зоните на руското и английско влияние в Персия, и проправи пътя за пълното сближаване с Англия. След този договор той сключи съглашение с Япония, чиято стойност се доказва напълно при избухването на настоящата световна война.

Виконт Мотоно завърши това разбирателство с Договора си от 1916 г., публикуван през януари 1918 г. от болшевиките и предизвикал такъв фурор.

Външната политика на Руската империя се промени напълно. Отношенията ни с Германия все още бяха коректни, но светските традиции, които съществуваха между Петербург и Берлин, изчезнаха в миналото.

Сега плувахме открито в британски води. Англо-френско-руското съглашение зае мястото на стария Съюз на тримата императори. Изволски беше истинският основоположник на новата политика на Русия, която беше продължена от неговия наследник, г-н Сазонов.⁴⁵

ГЛАВА VIII. ВОДОВЪРТЕЖЪТ

Политиката на Сазонов: Руско влияние на Балканите. България, Сърбия и Румъния. Чуждестранно влияние върху руската външна политика

Атакуван от всички страни от печата и от враговете си, и виждайки как властта му се разпада под краката му, Изволски назначава Сазонов за заместник-министър с надеждата, че ще си осигури подкрепата и влиянието на Столипин. Но надеждата му се оказва напразна. Няколко месеца по-късно Изволски е назначен за посланик в Париж, а Сазонов става министър на външните работи.

Така господин Сазонов дължал кариерата си както на Изволски, чийто секретар е бил в Рим при Светия престол, така и на брака си със сестрата на г-жа Столипина, когато Столипин беше председател на съвета на министрите и всемогъщ държавник в империята. Познавах Сазонов отблизо. Той беше мой колега във външното министерство, където бюрата ни бяха едно срещу друго. И двамата получихме титлата камерхер през една и съща година и дебютирахме в двора през март 1898 г. в Москва по време на императорското посещение в старата столица.

Новият външен министър не беше толкова интелигентен, колкото предшественика си, но в никакъв случай не беше глупав. Липсваше му опит. Дипломатическата му кариера беше преминала в Лондон и при Светия престол и включваше само едно назначение като руски министър резидент в папския двор.

Като шеф на външното министерство, в началото той беше скромен и проявяваше желание да учи, ръководен от баджанака си Столипин. Но постепенно стана упорит и започна да демонстрира собствените си способности, особено след убийството на Столипин.

Успехите му в Думата напълно го разглешиха. Либералната партия му отдаде признание за прогресивността му, а когато избухна войната, депутатите, които с малки изключения, изобщо не бяха пристрастни към външната ни политика, му отдадоха заслуга и за разбирателството ни с Великобритания и с Италия.

Всеки път, когато Сазонов се появяваше в Думата, той беше посрещан с бурни аплодисменти. Това беше кулминацията, която напълно го главозамайва. Той се смя-

⁴⁵ *И която доведе Русия до пълна катастрофа!*

таше за втори Талейран. При вземането на решения отказваше да слуша каквито и да било съвети, предлагани от другите, и не приемаше критиката.

Зиновиев-старши, нашият бивш посланик в Константинопол и дипломат, добре познат във всички европейски столици с интелигентността си, ми каза: „Вече не виждам Сазонов. Той не говори за делата в днешно време! Той постановява.“

Но въпреки самоувереността си, Сазонов беше доста податлив на влиянието на чуждите посланици в Петербург.

Преди Първата световна война, Сазонов естествено се стремеше да продължи политиката на Изволски, особено по отношение на Англия. Но в същото време той внимателно наблюдаваше Берлин и малко преди войната сключи с Берлинския кабинет споразумение за Персия, и както вече обясних, според мен беше много унижително за Русия. Той обеща да свърже Техеран и Багдад с железопътна линия за наша сметка!

Така ние напълно губехме влиянието си в Персия. Според договора с Англия, британската сфера беше в южна Персия, а нашата в северна, и чрез тази железопътна връзка с Техеран, Сазонов позволяваше на германците да проникнат.

Но липсата на опит и зловещата му самоувереност бяха още по-очевидни в Балканската му политика. През месец април 1912 г. Сърбия и България сключиха нападателен и отбранителен съюз. Този договор беше представен за първи път и получи санкцията на Русия. Беше очевидно, че този съюз има предвид Турция и че ще последва война. По това време бях на Балканите като специален кореспондент на моя вестник („Биржевые ведомости“, най-големият всекидневник в Петербург) и прекарах няколко седмици в Белград. От разговорите ми със сръбския престолонаследник принц Александър, и г-н Пашич, председател на сръбското правителство, а също и с господин Хартовиг, нашия посланик в Сърбия, най-добре осведомените хора за балканската ситуация, придобих твърдото убеждение, че Сърбия в този момент е готов за война, че има пълно съгласие с Черна гора и София ще даде сигнала, който ще предизвика война.

По-късно, когато бях в България, убеждението ми се потвърди. Бях напълно сигурен, че войната ще избухне съвсем скоро. Нещо повече, на 24 юли 1912 г. изпратих телеграма до вестника си, в която предсказах, че военните действия ще започнат към края на септември. Тази телеграма беше цитирана навсякъде по това време и последвалите събития доказаха, че съм бил прав. На 2 октомври 1912 г. (нов стил) първият изстрел беше произведен от Черна гора.

Имах изключителни средства за информация, защото моят баджанак (Сементовски) беше посланик в София в продължение на много години (1907 – 1911). Той и съпругата му бяха много популярни там, ползваха се с изключително положение в политическите кръгове и бяха много приятелски настроени към цар Фердинанд.

Бях се срещал и с българския цар преди това и когато пристигнах в София, веднага се отбих официално в двореца. Два часа по-късно бях посетен от господин Добрович, началник на кабинета на царя и негова дясна ръка. Добрович ме приветства от името на господаря си и добави, че Фердинанд иска да ме види и да знае колко дълго възнамерявам да остана в София. Знаейки, че отговорът ми ще бъде съобщен устно на царя и имайки опит с неговите малки странности, отговорих: „За да избегна голямата радост да бъда приет от вашия суверен, реших да остана в София седмици, месеци, години и да умра тук, ако е необходимо.“

Малко след това Добрович ме посети втори път. Каза ми, че Фердинанд ще ме приеме на следващия ден, но помоли разговорът ни да не бъде публикуван във вестника ми. Настоях обаче и Добрович вечерта ми събщи, че царят е съгласен да публикува интервю, при условие че първо му бъде представено, за да го цензурира. Фердинанд ме прие насаме и царицата беше единствената, която присъстваше на разговора ни, който продължи два часа и половина. Царят беше много любезен и си припомни много обсто-

ятелства от предишните ни срещи, говори с добри спомени за княз Лобанов, за Николай II, за граф Остен-Сакен и с обичайния си ентусиазъм към науката, изкуството и музиката, накратко, засегна всички възможни теми за разговор, с изключение на тази, която ме интересуваше най-много – политическата ситуация в момента. Едва когато станах, за да се сбогувам, той ми каза: „Току-що дойдохте от Сърбия, какви са впечатленията ви?“

Отговорих, че погледите на сърбите са вперени в царския дворец в София, тъй като се очакваше заповед. Добавих, че е достатъчно да се разговаря с принц Александър, с Пашич и с Хартвиг, за да се формира общественото мнение в Белград. В София, продължих аз, не беше толкова лесно. Там бях разговарял с много държавници, всички от които несъмнено бяха интелигентни, но изглежда, че имаха различни гледни точки. Царят се усмихна и обръщайки се към царицата, ѝ каза: „Чухте какво ни каза баронът, госпожо! Вие и аз също знаем нещо по тези въпроси!“, жестикулира, сякаш носеше тежък товар на раменете си.

Разговорът ми с цар Фердинанд и с неговите министри потвърди информацията, която бях събрал в Белград, и аз докладвах съответно на вестника си. Когато докладът беше публикуван, г-н Сазонов обикаляше европейски столици. Той беше абсолютно сигурен, че война няма да има, твърдейки уверено в Париж и Лондон. Говорейки за новите балкански съюзници, той казваше: „Те никога няма да посмеят!“

Когато стигна до Берлин, научи че е обявена войната и каза на най-близките си: „Хрътките ми се изплъзнаха от каишката.“

При завръщането му в Петербург го срещнах на гарата в Царское село, резиденцията на императора, където и двамата бяхме на посещение. Сазонов ме покани във купето си, за да пътуваме заедно до Петербург.

„Откъде, по дяволите, взе тази информация?“, попита той рязко. Отговорът ми силно го изненада.

„От абсолютно същия източник, от който можеше да я получиш също толкова лесно. Още повече, разбира се, благодарение на Хартвиг. Ти обаче не повярва на Хартвиг и не предпочете да слушаш докладите на Неклюдов (който беше наследил покойния Сементовски като руски посланик в София). Естествено, тъй като не искаше война, слушаше само онези, които застъпваха твоето мнение и желания.“

Трябва да се признае, че при избухването на военните действия Сазонов знаеше как да се измъкне и да избегне неприятности. Разчитайки на разбирателството ни с Франция, той успя да принуди Австро-Унгария да се съгласи: 1. Безпристрастното отношение на великите европейски сили във войната и 2. Да не се пречи на театъра на военните действия на Балканите.

Тогава Австро-Унгария евакуира санджака Нови пазар, турска провинция, която тя беше окупирала военно след анексирането на Босна и Херцеговина, и така позволи на сърбите да се съединят с черногорците.

Сигурно е, че Германия, и особено Австро-Унгария, бяха убедени, че славянският балкански съюз ще бъде смазан от Турция, но когато победоносните сърби достигат бреговете на Адриатическо море, Виена претърпя тежък шок. Граф Берхтолд, по това време австроунгарски министър на външните работи, незабавно предлага Конференция на силите, за да се обсъдят Балканските проблеми, а Сазонов е достатъчно слаб, за да приеме това предложение.

Конференцията се провежда (в Лондон) и води до евакуацията на черногорците от град Скутари (Шкодра), който те са окупираха с оръжие; създаването на Албания като независима държава, но естествено зависима от Централните сили с германски принц (принц Вид) за суверен; и до оттеглянето на „нещастните сърби“⁴⁶ от Дурацо на Адриа-

⁴⁶ Нещастни ли, нагли ултрашовинисти и окупатори!

тическо море. Сърбите се оттеглят, и насочват амбициите си към цяла Македония. България крещи „Предателство“ и втората Балканска война, този път между бившите съюзници, избухва през 1913 г.

При едно от предишните ми посещения при бившия руски министър-председател, г-н Горемикин, старият държавник остро критикува политиката на Сазонов. Той ми каза: „Защо изобщо отиде в Лондон? Ако бях министър на външните работи и имах в джоба си договора с Австро-Унгария, който не ограничава театъра на военните действия, и бях поканен на конференция, щях просто да отговоря: Господа, нека славяните и турците се избиват колкото си искат! И когато им омръзне и сключат мирен договор, ще има достатъчно време да раздадат договора си на кабинетите в Европа.“

Граф Вите също не се поколеба да критикува остро работата на Сазонов. За съжаление, Горемикин, поради леност, и Вите, поради безсилие, не представиха съответните си гледни точки на вниманието на царя. Така Сазонов остана господар на ситуацията.

Страхувайки се от втора Балканска война и силно желаейки да я предотврати, той убеди императора да се намеси лично. Това беше голяма грешка. Телеграмата на руския император до монарсите на Сърбия и България не даде практически резултат и руският престиж на Балканите беше сериозно накърнен.

Втората Балканска война приключи с Букурещкия договор през 1914 г. Този договор не зарадва никого, въпреки че е в пълно противоречие с мнението на моя приятел, г-н Андре Шерадам, в забележителната му книга „Разкритият пангермански заговор“.⁴⁷ Победоносната Сърбия беше много недоволна, че не е получил излаз на Адриатическо море. Гърция не получи всичко, на което се надяваше в Македония. Румъния не беше доволна от това, което получи в Добруджа, и смяташе, че Русия ѝ попречи да настъпи към София. България загуби във всички отношения. Българите бяха бесни на Русия, защото смятаха, че Русия е подтикнала Румъния да се намеси.

Букурещкият договор беше дело на Сазонов. Очевидно това беше умисъл, който пося реколта, която със сигурност щеше да узрее за жътва, един ден. И все пак, когато реколтата дойде в настоящата световна война, що се отнася до Балканските държави, Сазонов продължи старата си политика, спяп за нейните последици.

Лично съм убеден, че Сазонов не вярваше във възможността за европейска война, която ще се превърне в световна война, и той внуши тази вяра на Франция и Англия. Те смятаха интересите си на Балканите за малки в сравнение с тези на Русия и естествено предпочитаха да следват примера на Сазонов.

На 1 юни 1914 г. император Николай проведе среща с крал Чарлз I. Румъния, в Констанца. Бях там по това време и научих от румънски държавници и близки приятели, че крал Карл е дал определени обещания на Русия. Например, военната конвенция, която беше в сила между Австро-Унгария и Румъния повече от 20 години, нямаше да бъде подновена. Така Австро-Унгария загуби много силна подкрепа на Балканите.

Освен това, когато ерцхерцог Франц Фердинанд, наследник на трона на Хабсбургите, беше убит в Сараево на 28 юни 1914 г., Сазонов несъмнено знаеше за военните споразумения, които ерцхерцогът беше сключил в замъка си в Конопище с германския император, но доколкото разбрах от разговора си с членове на неговото обкръжение, той беше убеден, че ако ерцхерцогът бъде отстранен, мирът в Европа няма да бъде застрашен. Що се отнася до мен, след като напуснах Констанца, прекарах десет дни в Букурещ, а след това отидох в Будапеща и Виена. И на двете места имах срещи с австро-унгарски държавници; Граф Тиса, председател на Унгарския съвет, и граф Форгач, заместник-министър на външните работи на Австро-Унгария. Някои от тези интервюта изпратих до моя вестник в Петербург и в тях, противно на мнението на Сазонов, твърдо

⁴⁷ Пълна пропагандна измислица.

поддържах мнението, че поради смъртта на ерцхерцога положението е станало безкрайно по-сериозно.

Граф Форгач, мой колега от Мюнхен, беше най-откровен. Той не се опита да скрие яростта си срещу сърбите. Каза, че Сърбия напълно заслужава най-драстичния урок и добави, че Австро-Унгария знае как да ѝ го нанесе! Идвайки от такъв източник, това беше достатъчно. Форгач беше известен като фалшификатор на процеса срещу Фрид-Юнг и човек, който би предприел всякакви стъпки, за да навреди на Сърбия. Той и германския посланик Чиршки, бяха много близки. Когато се върнах в Петроград на 2 юли 1914 г., докладвах впечатленията си на господин Нератов, заместник-министър на външните работи. Намерих го много скептичен относно моите предчувствия и тъй като знаех, че Нератов е „алтер егото“ (другото Аз) на Сазонов, осъзнах, че неговите възгледи са тези на самия външен министър и че за нищо няма да ги промени. След обявяването на войната Думата се събра на заседание. Всички министри и чуждестранните представители на приятелските съюзнически сили бяха посрещнати с голям ентузиазъм. Сазонов не можа да започне речта си в продължение на няколко минути заради овациите на депутатите и смяташе, че те са предназначени лично за него, като признание на неговата политика. Само с един поглед върху картата, която ясно показва южните и източните театри на военните действия на Първата световна война, става ясно, че ролята, която Сърбия трябваше да има в такава война, е изключително важна. Сърбия беше бариера между Константинопол и Централните сили, а нейната армия от около 400 000 души, вече победоносна в двете Балкански войни, е постоянна заплаха за Австро-Унгария.

Очевидно е, че усилията на нашите дипломати на Балканския полуостров трябва да се съсредоточат върху помощта и използването на сръбските сили колкото е възможно повече. Следователно беше необходимо:

- (1) Да се принуди Гърция да действа.
- (2) Да се привлече Румъния в Алианса.
- (3) Да се уверим, че България ще се присъедини към нас⁴⁸, или поне да остане неутрална, и
- (4) Да обединим италианската военна стратегия с тази на Сърбия.

За съжаление, руската дипломация не прояви инициатива и въввлече съюзниците в същото пагубно положение. Династическите съображения бяха допуснати да повлияят на дипломатическите и военните действия и това нездравословно състояние беше причината за сръбската катастрофа.

През 1913 г. Гърция сключи нападателен и отбранителен съюз със Сърбия, който беше насочен срещу България, но имаше за цел и възможността за европейска война. В този договор беше посочено, че ако Сърбия бъде нападната, Гърция ще ѝ се притече на помощ с всичките си военни и военноморски сили. Крал Константин от Гърция, който се ожени за сестра на германския император и получи военното си образование в Берлин, гледаше на генералския си чин в пруската армия почти, равностойно на позицията си на крал на Гърция. Той беше изцяло прогермански настроен. Той беше категорично против съюз на Гърция с каквито и да било сили, враждебни на Германия и германските интереси. Венизелос, единственият велик държавник и дипломат в Гърция, на когото Гърция дължеше възстановяването на бившата си територия⁴⁹ и който беше авторът на договора със Сърбия, трябваше да подаде оставка.

Той беше заменен от креатурите, назначени от краля, които погрешно тълкуваха договора със Сърбия и ограничиха Гърция до неутралитет, изцяло прогермански в своите настроения. Всички дипломатически действия на съюзниците е трябвало да се със-

⁴⁸ Невъзможно след всичко което Русия ни причини!

⁴⁹ Каква бивша територия е възстановила Гърция, тя заграби българските земи в Македония!

редоточат в опит да се предизвика антиконстантиновско движение или въстание в Атина. В Париж истинската ситуация беше осъзната. Но това не може да се каже за Лондон и Петроград. Кралят на Гърция изпрати един от братята си в Англия, а друг в Русия, за да се застъпят за неговата кауза. Принц Христофор работеше в Лондон, а принц Николай, женен за велика княгиня на Русия, направи всичко възможно в Петроград. И двамата използваха всеки възможен аргумент относно своите династични интереси и както сър Едуард Грей, така и Сазонов останаха слепи за истинската ситуация. После островите на Гръцкия архипелаг редовно служеха като бази за снабдяване с провизии и муниции на германските подводници.

Барон Шенк, германският посланик в Атина, се превърна в център на мрежа от шпиони, разпространена по целия Балкански полуостров. Венизелос, чийто живот беше в опасност, трябваше да напусне Атина и едва след избиването на френски офицери и моряци в Атина, вдъхновено и подстрекавано от самия кралски двор, съюзническата дипломация започна да показва известни признаци на енергия.

Крал Константин в крайна сметка беше принуден да напусне страната, а синът му Александър беше провъзгласен за крал. Венизелос отново стана министър-председател и Гърция най-накрая се обедини със съюзниците. Но беше твърде късно! Сърбия вече не съществуваше! Договорът, който свързваше Сърбия с Румъния, сключен през 1913 г., изтече автоматично след мира в Букурещ.

Но беше очевидно, че румънските интереси бяха повече на страната на съюзниците, отколкото на Централните сили. Сред провинциите на Унгария, Трансилвания е населена с 5-6 милиона румънци, и естествено Румъния, следвайки изцяло националистическата си политика, винаги ще се стреми към анексирането на Трансилвания. Но в началото на войната тронът на Румъния все още беше зает от крал Карл I, по рождение и с цялата си душа Хохенцолерн, който беше свързал съдбата на страната си с тази на Централните сили. Въпреки това, поради натиска, оказан върху него от мнозинството от народа му, той беше принуден да денонсира военната конвенция, която беше сключил с Австро-Унгария през 1884 г.

Когато войната избухна, той свика Короен съвет (2 август 1914 г.) и започна с декларация, че според неговите убеждения Румъния трябва да стане съюзник на Централните сили. Но, както каза, ако мнозинството от Съвета не е в съгласие с подобна политика, той ще следва политика на най-строг неутралитет. Той добави, че това е последната му отстъпка и че по-скоро ще абдикира, отколкото да действа срещу Централните сили. Срещата беше много бурна. Кралят намери известна подкрепа в лицето на г-н Карп, бившия председател на Съвета и силен привърженик на Германия, както и в лицето на г-н Маргиломан, също бивш председател на Съвета, който гласува за неутралитет. Истинските патриоти, като покойните Н. Филипеско и М. Таке Йонеску, поискаха незабавни действия от страна на Румъния в съюз с Антантата. Господин Братиану, лидерът на Либералната партия и най-влиятелният човек в страната, който беше председател на Съвета, играеше двойна игра. Той обяви неутралитет, тъй като не искаше да скъса с краля, но по таен начин даде да се разбере на привържениците на Антантата, че е напълно съгласен с техните стремежи и само чака благоприятна възможност да принуди краля да се намеси и да следва национална политика. Така в началото на войната Румъния запази неутралитет.

Но този неутралитет беше от доста любопитен характер! Румънското правителство не се противопостави на снабдяването на Сърбия с провизии и муниции от Русия. Бяхме създали в Рени на Дунав и на румънската граница, специална военна комисия, председателствана от адмирал Веселкин. Корабите ни доставяха боеприпаси, оборудване и провизии по Дунав на сърбите под самите погледи на румънските власти, но последните умишлено обръщаха поглед в друга посока! В същото време Централните

сили необезпокоявано прехвърляха цели батареи от оръдия с тежък калибър, оръдия и патрони с милиони, самолети на части, пушки с хиляди, през Румъния, всички предназначени за България и Турция!

Германските и австрийските офицери имаха пълната свобода да идват и да си отиват по желание от Берлин и Виена до София и Константинопол. Освен това Румъния снабдяваше Централните сили с пшеница и други зърнени храни и на всичкото отгоре най-накрая сключва търговски договор с тях. С този договор Румъния обеща да достави на Австро-Унгария и Германия определено количество пшеница, други зърнени култури и бензин в замяна на военни материали, необходими за водене на война.

Това беше „строг неутралитет“ с отмъщение! Русия няколко пъти се опита да протестира срещу действията на Румъния по този въпрос, но всеки път Братиану се извиняваше и уверяваше кабинета в Петроград, че не може да постъпи иначе. Той тържествено заяви, че само чака възможността да се присъедини открито към съюзниците, добавяйки, че Румъния все още не е готова от военна гледна точка. По-голямата част от тежките оръдия на Румъния са произведени от Круп, пушките от Маузер, а компанията Манлихер е съставена от германска и австрийска фирми. Следователно е необходимо, каза той, да отидем в Германия и Австрия за боеприпаси за тези оръжия; и е логично Централните сили да не му предоставят такива боеприпаси, освен ако не им предаде хранителни продукти!

Що се отнася до въпроса за разрешаване на превоза през Румъния на военни материали за България и Турция и за разрешаване на австрийски и германски офицери да идват и отиват, когато пожелаят, Братиану категорично отрече. Той обясни тези съобщения, като слухове разпространени от неговите врагове! Когато беше силно притиснат от дипломатическото настояване на Съюзниците и не искаше да посочи кога Румъния може да се присъедини към силите им, Братиану намекна, че ще се присъедини към съюзниците веднага щом и Италия се присъедини към тях.

За да потвърди това, той изпрати свой личен приятел, брата на румънския посланик в Петроград, М. Диаманди в Рим. Когато Италия най-накрая се присъедини към Антантата, Румъния продължи да пази неутралитета си! Братиану обясни това на Съюзниците, с отказа на Италия да обедини силите си и да синхронизира стратегията си с Румъния. Трябва да признаем, че това обяснение беше основателно.

Италия съсредоточи всичките си усилия върху Трентино и Триест като основна цел и нямаше да разширява операциите си повече. Отново бях в Букурещ през юли 1916 г. и след това прекарах една седмица в Рени с адмирал Веселкин, ръководител на нашата военна комисия, от когото исках да получа информация за румънските дела, тъй като той ги познаваше отблизо.

Този път останах в Румъния цели четири месеца и присъствах, когато тя най-накрая излезе на бойното поле. По това време сръбската катастрофа беше съвършен факт! Героичният сръбски народ⁵⁰ най-накрая се беше предал благодарение на неутралитета на Румъния и Гърция и лошата преценка на съюзниците.⁵¹

Съюзническите сили под командването на френския генерал Сарай, съсредоточени в Солун, нарастваха ден след ден и със сръбите достигнаха немалката численост от малко над 300 000 души. Венизелос беше създал в Солун отделно правителство от това в Атина и оттам направи всичко възможно, за да въвлече Гърция във войната на страната на Съюзниците. Румънският двор сега беше разделен на два лагера. Карл I почина от раздразнение, че не може да се присъедини към Централните сили.

Крал Фердинанд беше конституционен крал и доказа, че е такъв, казвайки, че ако мнозинството от народа му поиска съюз срещу Централните сили, той няма да се поко-

⁵⁰ Мръсни шовинисти, получиха си тогава заслуженото, но за кратко!

⁵¹ Не се е предал, а беше просто разгромен от българите!

лебае да го подпише незабавно. Тъй като правителството беше в ръцете на Братиану, контролиращ абсолютно мнозинство в страната, кралят му се довери напълно и следователно Братиану беше пълен господар на ситуацията.

Каузата на съюзниците обаче намери силна подкрепа в двора в лицето на кралица Мария. Чрез баща си, херцога на Единбург, а по-късно и на Кобург, тя е британка и внучка на кралица Виктория. Майка ѝ беше великата княгиня Мария, единствената дъщеря на Александър II.

Кралица Мария не се опита да покаже съчувствието си към Съюзниците и тъй като беше изключително популярна в Румъния, влиянието ѝ беше безценно за тяхната кауза.

Съюзниците имаха и няколко силни поддръжници сред консерваторите. Карп беше изоставил политиката след смъртта на Карл I и Консервативната партия, на която беше лидер, се разцепи. Маргиломан, проповядващ неутралитет, беше на единия край, а Таке Йонеску и Филипеску, привърженици на Съюзниците, бяха на другия край. Между двете фракции напрежение. Докато бях в Букурещ, успях да поддържам най-добри отношения с всички партии и известно време със съпругата ми бяхме гости на Филипеску в очарователната му вила. Бях и много близък с Таке Йонеску и обядвахме няколко пъти седмично с Маргиломан. Един ден последният ясно ми изложи убежденията си. Той каза: „Невъзможното никога не трябва да се опитва. Моите политически противници искат да погълнат Трансилвания и дори Банат! Стомасите ни не могат да смелят всичко това. Анексирайки Трансилвания, която е културно далеч по-напреднала от нас, с времето ще трябва да станем трансилванци, а не румънци. Освен това не сме готови за военни действия и нашето поражение от моя гледна точка е предрешено. Не можем да окажем сериозна военна подкрепа на съюзниците и съм убеден, че нашият неутралитет ще им бъде по-изгоден в дългосрочен план, отколкото ако се хванем активно на бойното поле.“

Братиану имаше само една цел: да принуди Съюзниците да платят възможно най-висока цена за румънската помощ. Той си беше осигурил териториално разширение, като сключи споразумение, което даде на Румъния Трансилвания, Банат и част от българската Добруджа, но не си беше осигурил достатъчно въоръжена помощ от страна на Съюзниците. Когато няколко месеца преди Румъния да обяви война, Филипеску, като военен министър знаеше много лошото състояние, в което се намира страната му, пристигна в Петроград, и настоя Русия да подкрепи Румъния с армия от поне 250 000 души. В самонадеяната си самоувереност Братиану се съгласи да приеме помощта само на 3 руски дивизии в района на Добруджа! Освен това не искаше да слуша никакви предложения от Съюзниците за военната стратегия на Румъния. Той предложи да остави малка сила в Добруджа и на Дунав, която според него ще бъде напълно достатъчна, за да държи България под контрол, и да прехвърли тежестта на румънската армия отвъд Карпатите, за да нахлуе в Трансилвания. Надяваше се също да осигури неутралитета на България чрез малки отстъпки. По скрит начин той работеше усилено за този проект и, за съжаление, беше добре подкрепен от дипломатическите действия на Съюзниците!

Разбира се, българите го насърчаваха в това убеждение, като му поставиха капан, чрез който щеше да плати много бързо за своите тежки егоистични грешки. За мен, който бях проучил ситуацията много внимателно от първа ръка, опасността от подобен план на кампания беше съвсем ясна!

Бях изпратил на вестника си таен доклад за истинското положение на нещата, не за публикуване, а за да може редактора да разбере нещата с това което според мен със сигурност щеше да последва. Едно копие от доклада си изпратих също, чрез адмирал Веселкин, на генерал Брусилов, който по това време командваше руските армии на юг, а друго копие отиде в щаба на императора.

В този доклад твърдах, че в рамките на два месеца или по-малко Румъния ще изпадне в криза за хранителни запаси и, което е още по-важно, няма да има никакви боеприпаси!

Посочих, че тя ще бъде тежко бреме за нас, тъй като другите съюзници не могат да ѝ осигурят никакви доставки от какъвто и да е вид. Заявих също, че ще бъде много трудно за Русия да направи много, тъй като разполагахме само с едно налично пристанище, Архангелск, което беше далеч на север, за получаване на нашите собствени военни боеприпаси, а нашите железопътни линии бяха толкова лоши, че едва стигаха за нашите собствени цели, да не говорим за екипирането и издържането на друга страна.

Следователно беше най-важно Румъния да си отвори път към Солун, за да влезе в директна връзка със съюзниците и техните доставки, и силата на румънските сили, подсилени от значителна руска армия, да действа съвместно със силите на генерал Сарай и да бъде незабавно прехвърлена през Дунав и насочена срещу България и Турция. На север всичко, което Румъния трябваше да направи, за да се предпази от австроунгарска атака, беше да използва Карпатския хребет, който можеше лесно да бъде защитен от сравнително малка армия. Не се поколебах да заявя същите неща в Букурещ, но когато Поклевски научи какво правя, вдигна огромен шум заради това! В присъствието на брата на Таке Йонеску той ме обвини, че „бъркам картите“.

Руският военен аташе, полковник Татаринов, взе страна и се съгласи с Поклевски срещу мен. Докладите на полковника бяха антитеза на моите и естествено ефектът им беше да неутрализират мнението ми, но това не помогна на неговите теории. Събитията, които скоро последваха, доказаха, че съм бил прав.

Докато румънската армия се спускаше през Карпатите и нахлуваше в Трансилвания, без да срещне сериозна съпротива, българите, с германска и турска⁵² помощ, атакуваха румънците на Дунав и слабите руско-румънски сили в Добруджа.

Две от най-добрите и най-добре екипирани румънски дивизии бяха практически унищожени при Туртукай (Тутракан на Дунав) и малката руско-румънска армия трябваше бързо да прекоси Дунав в пълно отстъпление. Два дни преди бедствието при Туртукай, генералът, командващ румънската Южна армия, тихо играеше карти в клуба в Букурещ. Той беше сигурен, че българите няма да атакуват, и в това глупаво предположение беше подкрепен от Братиану! На север пруският генерал фон Фалкенхайн, след като е назначен за главнокомандващ, събра австрогерманска армия и напълно разби румънските сили. Последните избягаха в безредие и в паника изоставиха всички най-силни проходи на Карпатската верига. Австро-германците проникнаха в Румъния от север, а едновременно с това турците и българите атакуваха от юг.

И румънската трагедия беше започнала! Очевидно, „бедната“ Румъния дължеше лошата си съдба и огромните си страдания главно на Братиану, но правилната дипломатия от страна на Съюзниците и техните военни съветници можеше да облекчи много ситуацията, ако бяха принудили Братиану или да обяви война, преди Сърбия да бъде напълно смазана, или да приеме план за кампания, който да съответства на военната ситуация в момента. От Съюзниците Русия трябва да носи главната вина за ужасната румънска катастрофа. Генералният щаб е трябвало да изпрати на Румъния армия от поне 250 000 души, както Филипеску е поискал. Генералният щаб нямаше никакво извинение да не го направи, тъй като скоро след това, в далеч по-неблагоприятен момент, той успя да съсредоточи върху румънските граници сила от 500 000 души.

Но Генералният щаб, както всички останали, се вслуша в Братиану и изпрати само трите дивизии, които той поиска. Сазонов със сигурност е трябвало да си постави за цел политиката да оказва натиск върху Братиану и да го убеждава да следва план, който

⁵² Турската помощ е символична и реално няма никакъв принос.

не само би съответствал на нашия, но и на този на сърбите. Той винаги се е страхувал, че Братиану може да премине на страната на врага, което всъщност е било абсолютно невъзможно! Братиану беше стигнал твърде далеч със Съюзниците, за да се оттегли.

Освен това огромното мнозинство от хората в страната бяха за война срещу Централните сили, а Братиану не беше нито достатъчно голям, нито достатъчно силен, за да осуети окончателно желанията на румънския народ.

В политиката си спрямо България Сазонов показва още по-голяма липса на далновидност и позволи да бъде напълно измамен от Фердинанд и неговите министри. Още от началото на войната беше толкова очевидно, че България постепенно, но сигурно преминава в лагера на врага! Германски офицери в цивилни дрехи заляха София. Оръдия с тежък калибър, самолети и др. постоянно се изпращаха от Германия на българска територия. Тъй като тя все още не беше военно подготвена, беше съвсем естествено нейните дипломати да уверяват Русия, че България ще запази твърд неутралитет. Но многобройните славянски общества, към които все още принадлежа и които са съставени главно от хора, които познават и разбират много добре нашите братя на Ориента, изобщо не бяха измамани от българския цар! Неведнъж, в резолюции, постоянно представяни на министъра на външните работи, те го предупреждаваха за сериозната опасност, която го заплашваше. Но г-н Сазонов продължи да следва собствената си политика! Той винаги се е ослянял на П. Н. Милюков, който става първият министър на външните работи след революцията. Г-н Милюков по едно време е бил професор по история в Петроградския университет. Но като участник в революционно движение е принуден да избяга в изгнание. Той е топло посрещнат в България и му е дадена катедрата по история в Софийския университет. Естествено, оттогава той винаги е бил много симпатичен към България. Освен това професионалният му темперамент му е затруднявал много да се отклони от курса, който някога е решил да следва. Той беше сигурен в България и си затваряше очите за всички доказателства за предателство, дори когато те бяха най-очевидни.

Можеше да бъде причислен към известната група немски професори на Франкфуртския парламент, за които германският народ възкликна: „Сто професори! Фатерланд, ти си загубена!“ („Сто професори! Моя страна, ти си загубена!“)

Две седмици преди България да обяви война на Сърбия, М. Т. Спалайкович, сръбски посланик в Петроград, се обърна към Сазонов с инструкции от Никола Пашич, председател на сръбския кабинет. Той каза на нашия министър на външните работи, че в Сърбия няма и най-малко съмнение, че България много скоро ще влезе във войната като съюзник на Централните сили! Сръбският министър поиска разрешение от руското правителство сръбските сили да атакуват България незабавно! Той заяви, че е сигурен, в сръбската армия, вече изтощена от боевете, но все още е в добро състояние, докато България все още не е имала време да мобилизира силите си, може лесно да превземе София. Затова Сърбия предложи да детронира цар Фердинанд Български, да арестува всички германски офицери, независимо дали в цивилни или в униформи, които успее да хване, и след това да сключи съюз с България, като отвори очите на българите за гнусната, изцяло антиславянска политика, която техният монарх кроеше.⁵³

Сазонов беше ужасно разстроен. Той заплаши, че ще поиска оставката на Спалайкович, ако продължи да поддържа подобно отношение. Последва бурна сцена между двамата дипломати, но на сръбския министър не му оставаше нищо друго, освен да телеграфира на Пашич всичко, което Сазонов беше казал. На следващия ден Спалайкович

⁵³ Жалка, смешна и нагла сърбо-русофилска пропаганда! Но тези глупости се пишеха в различни варианти и в нашите учебници по история през социалистическия период, за голямо съжаление, което доведе до много силна криза в българското национално съзнание в наши дни.

обядва с мен. „Нещастният“⁵⁴ човек, със сълзи, стичащи се по лицето му, ми разказа подробностите от разговора си със Сазонов.

Със сигурност не той би одобрил подобно прибързано действие, колкото и логично да е то. Инцидентът показва как дори в такива опасни времена руският кабинет е бил изцяло фокусиран върху най-важните политики.

Няколко дни след като България нападна Сърбия, бедната малка нация, хваната между тежкия кръстосан огън на българите и германците, преживя пълна и трагична катастрофа! Неописуемите страдания на сръбския народ продължиха дори след като политическото му съществуване изчезна да се надяваме, че не завинаги. Съюзниците се опитваха още от началото на войната да получат помощта на Италия и тук отново славяните, и особено сърбите, трябваше да понесат най-голямата тежест и да платят цената за италианското участие. Италианските шовинисти настояваха за компенсации на Балканите и Сазонов подписа договор с Италия, според който Италия, след енергична кампания трябваше да получи не само Истрия с Триест, но и част от Далматинското крайбрежие, което е почти изцяло населено със сърби (б. пр. с хървати, а не сърби, но авторът заблуден панславист не прави разлика). Сазонов освен това призна правата на Италия във Валона, албанското пристанище, и в Адана (Турция), в североизточния ъгъл на Средиземно море.

Когато жалките останки от тази смела малка сръбска армия, гладна, смазани от ужасните си страдания, окъсана и боса и напълно лишени от средства след наистина епичен поход през пустошта на албанските планини, водени от своя героичен крал, на 74 години, който настояваше да сподели страданията на своите войници, най-накрая достигнаха бреговете на Адриатическо море, и получиха бърза помощ от Франция и Гърция. Франция, рицарска както винаги, изпрати провизии и оръжия, а Гърция предложи Корфу като убежище за правителството на Сърбия и като център, в който сръбската армия може да бъде реорганизирана.⁵⁵ Падението на Сазонов обаче не беше заради външната му политика. То беше резултат от мемоарите, които той представи на император Николай по полския въпрос!

ГЛАВА IX. ЛИСИЦАТА НА БАЛКАНИТЕ

Цар Фердинанд Български

Царят на България е изиграл толкова зловеща роля в европейската трагедия, че заслужава специален позорен стълб. Княз Фердинанд Кобургски имаше сестра в Мюнхен, принцеса Амели, която беше омъжена за херцог Макс Баварски, и Фердинанд често е бил гост там. През 1892 г. Европа го игнорира напълно. Всъщност тогава той е княз на България, но европейските дворове все още са го смятали за принц на Кобург.

Вероятно е бил информиран от сестра си за моето близко приятелство с моя шеф граф Остен-Закен, и когато го срещнах за първи път в Байройт на Вагнеровия фестивал през 1893 г., той се постара да бъде особено учтив към мен. Надяваше се чрез мен да повлияе на граф Остен-Закен и чрез него да а се обърне към император Александър III, който досега упорито отказваше да го признае.

Отличен събеседник, ценител на музиката, говорещ цветущия френски език от XVIII век и познаващ много добре както обществената, така и по дипломатическа история, той беше човек, който няма да забравиш. Няколко години по-късно го срещнах в

⁵⁴ *Нещастният човек е едни от най-наглите и мръсни сръбски шовинисти!*

⁵⁵ *Съзливата просръбска тирада за тези престъпници и убийци, за съжаление не доубити от българската армия, е смешна и жалка!*

Берлин по случай първото му официално посещение в германската столица (1896 г.), след официалното му признание от Николай II.

Но германският император, който познаваше принца от млад, не го харесваше, не му обърна изобщо внимание и му оказа един много лош прием. Императорът не дойде на гарата, за да го посрещне, а изпрати един малолетен принц. Нямаше почетна гвардия и дори канцлерът принц Хохенлое, също не дойде. На следващия ден императорът откри общогерманското изложение и имаше кралско шествие, в което князът на България беше предшестван от всички принцове на Прусия и беше задължен да подаде ръка на графиня Келер, една придворна дама на императрицата. След откриването на изложбата, принц Фердинанд дойде в руското посолство и казал с разочарование на граф Остен-Сакен: „Виждале, господин посланик, как се отнасят с българския княз в Берлин.“ Посланикът отговорил: „Търпение, монсеньор, вие сте достатъчно умен и дипломатичен, за да можете да уреждате такива неща по ваш вкус.“

Посланикът се оказа прав. На един от големите полкови обяди, българският княз се озова случайно до императора. В края на обяда княз Фердинанд започна да забавлява императора с някои от своите скандални анекдоти. Той постепенно премина от скандални към политически въпроси с такава сръчност, че германският император не разбра накъде го водят, а остана повече от два часа да разговаря с княза, когото дотогава презирише. В резултат на това императорът помоли княза да удължи престоя си в Берлин с още един или два дни и когато Фердинанд най-накрая напусна Берлин, Вилхелм отиде на гарата, за да го изпрати. След заминаването му Вилхелм дойде в руското посолство и каза на граф Остен-Сакен: „Скъпи графе, вашето протеже от България е много умен човек!“ Така Фердинанд постигне целта си. Т

Като трагикомедия, именно чрез руската дипломация Фердинанд за първи път стана приятел на германския император и това в крайна сметка довело до съюза му с Германия в Първата световна война.⁵⁶

През 1908 г., по време на анексирането на Босна и Херцеговина, руско-българските отношения отново се обтегнаха много. В Петербург всички били сигурни, че Фердинанд се е съюзил чрез таен договор с Австро-Унгария. Руският император не призна титлата му цар и дори се обсъждаше прекъсване на дипломатическите отношения със София. При тези критични обстоятелства Фердинанд доказва изключително бърз ум. Великият руски княз Владимир, който бил негов близък, личен приятел, почина внезапно в Петербург от грип. Фердинанд веднага тръгна от София, за погребението му. Той направи това много внезапно и вече беше на път към руската граница, докато руският двор все още не беше решил какъв прием да му окаже. Не можеше да бъде напълно игнориран и император Николай, с неохота му оказва кралски почести. Така признаването му от руския двор за цар на България беше автоматично постигнато. Това беше майсторски ход от страна на Фердинанд.

Ще е глупаво да се отрече, че той е изключително способен и умен човек. Той притежава особен дар и знае как да използва и най-малкото благоприятно за него обстоятелство. За да ласкае онези, които биха могли да осъществят плановете му, той очевидно винаги е бил готов да промени мнението си. Веднъж казал на турския посланик в Берлин, Ахмет Тефик паша, че ако не е католик, би предпочел да бъде мюсюлманин.

Още на следващия ден той беше споделил с главния свещеник на нашата църква, отец А. Малцов, за безграничното си възхищение от православната вяра!

Той целуна ръка на султана на Турция и на император Франц Йосиф и се поклонил пред императорите на Германия и Русия. Когато беше необходимо, той подчертаваше

⁵⁶ Какво изобщо участие в станалото има руското посолство, никакво! Тенденциозното отношение на автора към българския владетел и изобщо към България е очевидно. Такова е и днешното отношение на Русия към нас!

френския си произход и твърдеше, че е потомък на Луи XIV, Кралят Слънце. (Фердинанд е син на принцеса Клементина Френска, дъщеря на Луи Филип, последния крал на Франция.) Но това изобщо не му попречи в други случаи пламенно да заявява, че е германски принц. Международен хамелеон, той ставаше руснак за руснаците, френски за французите и германец за германците! Избягваше да се обявява само за българин!

Той презира народа, който беше приел да управлява. Още по-лошо е, че винаги ги подозираше. Когато се ръкува с някой от поданиците си, той е с ръкавици, защото се страхува да не се зарази с някаква болест. Българите отвържат на отношението му към тях по същия начин, и той далеч не е популярен, но способностите му са такива, че е абсолютен господар над тях, а в трудни моменти всички погледи са насочени към царския дворец, очаквайки решението му.

Политическите интриги винаги са били любимото му занимание. Той подкрепяше Стамболов, много популярен държавник в България, за да консолидира позицията си сред народа, и пасивно подкрепи убийството му, на една от улиците в София, защото смяташе, че този държавник пречи на признанието му от Русия. За да постигне собствените си цели, той използваше дипломатите, акредитирани в двора му от другите държави, с изключително умение, интуитивно откривайки слабите им места още при първата среща с тях. Не желаейки Франция и Русия да се обединят по каквато и да е враждебна за него политика, с невероятна хитрост той успял да отчужди г-н Палеолог, френския посланик, и г-н Сементовски, руския посланик в София. Руският посланик ми каза, че нещата са стигнали дотам, че предпочита да работи с германския си колега, барон Ромберг, отколкото с г-н Палеолог, и то във време, когато Френско-руският съюз ставаше много силен.

Много скоро след признаването му за цар на България от Русия, беше повдигнат въпросът за политически договор и военна конвенция между Русия и България. Фердинанд побърза да се обяви за пламенен привърженик на такава конвенция, но веднага започна тайно да работи срещу нея. Това беше съвсем естествено, като се има предвид, че от 1908 г. насам той свързва интересите на страната си с Хабсбургската монархия. Всяка клауза от проекта за договор беше възразена от българското правителство. Фердинанд внезапно стана ултраконституционен монарх и се оплака на руския посланик в София, че не може да направи нищо. И въпреки че бяха изключително благоприятни за България, политическият договор и военната конвенция се провалиха напълно.

Съдбата е трябвало да направи Фердинанд актьор, и щеше да засенчи таланта на Коклен и Роси.

На трона той не беше нито повече, нито по-малко предател.⁵⁷ Когато целуна ръката на султана, той планираше неговата гибел. Когато протегна ръка в знак на приятелство към Сърбия, умът му кроеше планове за предателството на тази нация. Той поиска подкрепления от сръбския си съюзник за превземането на Адрианопол и едновременно с това обсъждаше най-добрия начин да завземе Македония въпреки Сърбия.⁵⁸ Той намеше всички при всяка възможност, без да пропуска и собствената си страна, която принуди да следва антиславянска⁵⁹ и антинационална политика. Ако в настоящата война се появи някаква възможност, той няма да се поколебае да злепостави съюзника си, германския император, стига да се появят благоприятни условия за това.

⁵⁷ Глупаво твърдение!

⁵⁸ Интересно, дали авторът е знаел, че в Македония живеят българи, а сърбите там са нагли окупатори! Изобщо наивността на разсъжденията му са характерни за почти всички руснаци и особено за панславистите, какъвто е Шелкинг! Ето защо русофилите в България са били винаги предатели!

⁵⁹ Панславистката шизофрения накрая погуби и Руската империя.

В личния си живот Фердинанд е тиранин и измамник. Първата му съпруга, принцеса на Парма, се самоуби, тъй като не можеше да понесе повече отношението му.⁶⁰

Принцесата на Ройс, втората му съпруга, която почина в началото на настоящата война, беше сведена до бавачка на децата си. Синовете ѝ едва смееха да говорят в негово присъствие.

Фердинанд много се страхува от заразни болести и от нападения срещу него. По време на настоящата война, за да си придаде смелост, той злоупотребява с алкохола. Сънят му е кратък и неспокоен. Той сменя местата си за спане всяка нощ.⁶¹

По време на хранене той настоява членове на семейството му или дори някой от гостите му да опитат ястията, преди да ги докосне. Може би ще избегне насилствената смърт, от която се страхува, но няма да избегне безпристрастния съд на историята, след като е превърнал „славянската нация“ в германска провинция, чийто суверен е бил по злощастие. Изключително суетен след войната с Турция, той се е снимал в костюм на византийски император! Ливреята на лакей на германския император би му отивала много повече!⁶²

ГЛАВА X. В НАВЕЧЕРИЕТО НА РЕВОЛЮЦИЯТА

Последните външни министри на Николай II: Щюрмер, Покровски, Заместник-министър Нератов. Посланиците

Сазонов беше заменен от г-н Щюрмер, който по това време беше председател на Съвета на министрите. Той беше просто един придворен. В продължение на много години заемаше длъжността церемониалмайстор на двора. След това беше губернатор на две различни провинции, където се доказва като отявленик реакционер и накрая стана член на Държавния съвет. Той никога не взе дума в Съвета, задоволявайки се с гласуване за Крайната десница, и не знаеше абсолютно нищо за нашата външна политика. Беше изцяло зает с усилията си да запази позицията си. Беше фалшив като фалшива монета. В деня преди назначаването му за председател на Съвета, се срещнах с него в резиденцията на г-н Горемкин, срещу когото той непрекъснато кроеше интриги, и срещу когото трябваше да се подмаже на следващия ден, а Горемкин тогава не знаеше за това. Чух го да уверява стария държавник в абсолютната си преданост и възхищение.

Когато беше назначен за външен министър, той се постави изцяло в ръцете на г-н Нератов, заместник-министър и ученик на Сазонов. Следователно нашата политика остана същата, но ако не друго, тя стана още по-объркана, тъй като новият министър мислеше много повече за себе си и за собствената си позиция, отколкото за държавните дела. Щюрмер е обвиняван, че е водил Русия към сепаративен мир. Знам например, че сър Джордж Бюканън, британският посланик в Петроград, беше на това мнение, но лично аз не съм съгласен. Щюрмер само се подчиняваше на заповедите на своя господар император Николай II, и с всичките си недостатъци, никога не би станал предател, да подпише отделен мир. Убеден съм в това, защото обсъждах въпроса с Горемкин, както и с хора от близкото обкръжение на императора.

Последният министър на външните работи при Николай II беше г-н Покровски, който заемаше поста само два месеца. Назначаването му от императора беше напълно неочаквано; но за първи път Николай имаше късмет в кариерата си. Новият министър беше прекарал професионалния си живот в отдела на финансите. Граф Вите беше пър-

⁶⁰ Това вече е явна нагла лъжа, Мария Луиза умира от пневмония след раждането на последното си дете Надежда, на 31 януари 1899 г.

⁶¹ Отново лъжи!

⁶² Руската наглост в най-ясна и очевидна форма!

вият, който разпозна големите му способности и възможности, и граф Коковцов го назначи за помощник-министър на финансите. След това той стана член на Държавния съвет и преди да стане министър на външните работи, заемаше поста държавен контролър, с ранг, еквивалентен на държавен министър. Той никога не се е месил във външната политика на Русия, но беше много интелигентен, надарен с естествена финес, и скоро се запозна със задълженията и отговорностите на новата си позиция.

Служителите в министерството отначало го посрещнаха с голяма доза скептицизъм, а различните началници на бюрата бяха сигурни, че той ще се окаже послушен инструмент в ръцете им. Но скоро, за своя болезнена изненада, осъзнаха, че в лицето на Покровски имат строг началник, който знае как да налага заповедите си. Покровски беше напълно наясно с опасното положение, в което се намираше Русия. Той многократно повтаряше, че ненормалните условия, съществуващи тогава в Империята, не трябва да продължат, и ясно виждаше как приближава ужасната революция.

Една вечер в личния си кабинет той отиде до прозореца, който гледаше към площада пред императорския дворец, където стои колоната на Александър I, заобиколена от четири големи бронзови стълба с фенери. Попитах го какво гледа толкова внимателно. „Скъпи приятелю“, каза ми той, „възхищавам се на тези красиви стълбове и се питам на кой от четирите скоро ще бъда обесен.“

Но страховете му бяха неоснователни. Когато избухна революцията, той дори не беше арестуван, нито малтретиран.⁶³ Нещо повече, Временното правителство му реши да запази кабинета си в сградата на министерството, докато не намери подходящ другаде. Той знаеше как да спечели уважението на най-крайните партии чрез своята откровеност, честност и прогресивни идеи.

Сред служителите на Министерството на външните работи по времето на Николай II трябва да се споменем г-н Нератов, който, беше само помощник-министър, но имаше злополучна роля в нашата дипломатия. Той не беше празнодумец. Започва дипломатическата си кариера около 35 години преди Революцията, от скромната позиция на второразрядно аташе в министерството, и я завършва като помощник-министър, без никога да е бил прикрепен към никое от нашите посолства или легации в чужбина. Умствените му способности не бяха посредствени. Целият си успех дължеше на усърдието си и на много задълбочените си познания за съдържанието на нашите дипломатически архиви. Той беше подчинен на Сазонов, който по-късно го назначи за помощник-министър, и оттогава винаги имаше благоразумието да се представя като незаменим за всички външни министри, въпреки техните силно различаващи се манталитети и идеи. Щюрмер, Покровски, Милюков и дори Терещенко не можеха без неговото сътрудничество. Тези министри се редуваха един след друг като в кино, но Нератов се задържа здраво на поста си. В Петроград се говореше следния анекдот: „Светът идва и си отива, но Нератов остава винаги.“

Представителите на чуждестранните сили се занимаваха специално с него и го посещаваха ежедневно в официалните си правомощия. Той вече не беше „малкият“ Нератов от едно време. Беше се превърнал в дясната ръка на всички министри. Но и манталитетът му не се промени; той беше винаги същият, както в първия ден, в който постъпи на служба, винаги много нетърпелив да изпълнява заповедите на началниците си, трудолюбив, раболепен но болезнено тесногърд и напълно лишен от всички качества на великия държавник, за какъвто си въобразяваше че е. Влиянието му беше особено

⁶³ През 1919 г. е арестуван от болшевиките, но е освободен. През 1920 г. емигрира в Литва, където има неголямо име. Живее в Каунас (Ковно), занимава се с научна и преподавателска дейност, първоначално е доцент в Каунаския университет, през 1926—1929 г. е професор завеждащ катедра по финанси в Правния факултет. Написва труда „Основи на финансовата наука“ (1925). Бил съветник в Министерството на финансите на Литва. Умира на 12 декември 1930 г.

пагубно в Балканските дела. Той беше напълно хипнотизиран от личния чар на Милюков и подобно на Сазонов, беше сляпо воден от Фердинанд Български.

Накратко, „малкият“ Нератов беше трагична личност в анализите на нашата дипломация. Неговият период в Министерството на външните работи ще бъде отбелязан с черен кръст от всеки безпристрастен критик на руската история.

За да може руската дипломация и политика през управлението на Николай II до избухването на революцията да бъдат разбрани цялостно от света, е необходимо да се дадат някои подробности за по-важните ни посланици и представителите на съюзническите сили, акредитирани в Петроград.

Николай II имаше трима посланици в Берлин по време на управлението си: граф Шувалов, граф Остен-Сакен и г-н Свербев.

Граф Шувалов беше назначен от Александър III. Преди да стане посланик, той нямаше нищо общо с нашата външната политика. Той беше генерал, който се отличи в Руско-турската война 1877-78 г. награден с военен кръст „Свети Георги“ за заслуги. Той командваше Императорския гвардейски корпус по времето, когато Александър III го избра за свой посланик в Берлин.⁶⁴

Той скоро свикна с новата си позиция и с военната си служба. Маниерите му доставяха голямо удовлетворение в германската столица. Не му отне много време да се превърне в дипломат с голяма финес и сръчност. Той се научи как да се държи безопасно между Сцила и Харибда. Принц Бисмарк беше негов близък приятел и същевременно успяваше да се ползва с най-висшата благосклонност и уважение на германския император. Популярността му в Берлин беше огромна, особено във военните среди, и той много обичаше да се обгражда с офицери, и тъй като всички добри руснаци много обичат виното, обичаше да се напива с тях.

Но той имаше една безценна черта: след като консумираше невероятно голямо количество алкохол, той винаги помнеше всичко, което беше казал, и много по-важното, той помнеше и всичко, което му беше казано.

Господин Бахерахт, секретар на посолството, с когото посланикът особено обичаше да работи, ми разказа следната история: Една вечер граф Херберт Бисмарк, син на канцлера и секретар в германското външно министерство, дошъл да види Шувалов. Граф Херберт също не беше човек, който обичаше удоволствието от виното.

Двамата пили много и здраво се напили. Граф Херберт, с език, развързан от виното, започнал да се доверява на нашия посланик и му разказал много недискретни, но изключително интересни неща. Шувалов отговарял само с глупави шеги и смях, но щом германецът излязъл от посолството, нашият посланик, след като потопил главата си в леген със студена вода, извикал Бахерахт и му продиктувал доклад за всичко, което германският дипломат му беше доверил.

Когато Шувалов напусна Берлин, отзован от Николай, и назначен за генерал-губернатор на Полша, императорът лично дойде на гарата, за да го поздрави и да се сбогува с приятеля си (пращайки го във Варшава), когото почете, наричайки го „*mein teure freund*“ (скъпи мой приятелю). Отзоваването на Шувалов предизвика всеобщо съжаление в Берлин, но написа блестяща страница в анализите на нашата дипломация.

Вече няколко пъти споменах моя началник, граф Остен-Сакен, който беше наследник на Шувалов в Берлин и остана там 15 години, през най-опасните и трудни времена на отношенията ни с Германия.

⁶⁴ Има една подробност която автора не споменава, Павел Шувалов е брат на Пьотър Шувалов, посланик в Лондон, личен приятел на Бисмарк, който изнася Берлинския конгрес. Като брат си, Павел също е приятел с Бисмарк, затова е изпратен в Берлин. Брат му Пьотр по това време е вече болен и умира през 1889 г.

Граф Остен-Сакен беше син на известния герой от Севастопол. Семейството му произхожда от германци от балтийските губернии но всичките му предци бяха православни, руснаци по сърце и душа. Дядо му беше убит на бойното поле по време на Наполеоновите войни, а неговият пращичко принц Остен-Сакен беше военен губернатор на Париж през 1815 г.

Той беше женен за принцеса Долгорука, чиито далечни предци бяха царували в Москва. Той беше вторият ѝ съпруг. Първият беше принц Голицин, нашият бивш посланик в Мадрид.

Графиня Остен-Сакен беше жена от изключително рядък тип. Омъжена само на 16 години за принц Голицин, тя започна брачния си живот в Париж и в салона си получи цвета на френския дипломатически и политически свят по онова време. Господата Гизо и Тьер бяха нейни близки, а самият Шопен ѝ даваше уроци по пиано.

Граф Остен-Сакен беше секретар на нашето посолство в Мадрид, когато принц Голицин беше посланик. Именно там той за първи път срещна бъдещата си съпруга, за която се ожени скоро след смъртта на принца.

Графиня Остен-Сакен беше безценна и мощна подкрепа за съпруга си. Тя беше приятелка от детството и партньорка за игри на много от руските велики князе и княгини, а положението ѝ в двора беше изключително престижно. Тя знаеше всички тайни. Император Николай беше особено привързан към нея и винаги ѝ оказваше честта да ѝ целува ръка, където и когато се срещаша. Германският император правеше същото.

В личния си живот графинята беше олицетворение на скромността, мила и приветлива към всички, без изключение, дори към най-скромните своите слуги. Към членовете на официалното си семейство тя беше като нежна стопанка и всички ние пазим благоговейно привързани спомени за тази благородна жена.

Граф Остен-Сакен започва дипломатическата си кариера на 18 год. възраст като аташе в канцеларията на принц Паскевич, командир на руските армии на Дунав в Руско-турската Кримска война (1854 г.). След кратък последващ престой като секретар на канцеларията в Петроград, а също и като секретар на посолството в Мадрид, той напуска дипломатическия живот и не се завръща в него до 1864 г., като е назначен за първи секретар, а след това за шарже д'афер в Торино и във Флоренция. Оттам е бил министър-резидент в Дармщат, а след това като посланик в Мюнхен, откъдето е назначен за посланик в Берлин през 1895 г.

Той е прекарал повече от 40 години от дипломатическия си живот в Германия и естествено, я познаваше най-добре, но странно защо, той и съпругата му говореха един ужасен немски език. Дипломат от старата школа, той винаги говореше френски с предпочитание и въпреки че беше изключителен руснак по природа и чувства, пишеше на руски с най-големи трудности. Когато Александър III замени френския с руски в дипломатическите доклади и съобщения, граф Остен-Сакен първоначално беше много смутен, но въпреки напредналата си възраст, се зае да го научи като всеки ученик и за две години официалните му доклади, написани на руски език, бяха използвани като модели в Петербург.

От предишните глави е видно каква голяма роля е играл граф Остен-Сакен в Берлин през най-трудните времена. Предопределен винаги да страда за невероятните и глупави капризи на Николай II и да подкрепя невъздържаността, гневните изблици и мрачното настроение на германския император, само неговото абсолютно самообладание и достойнство го направиха толкова уважаван както в Берлин, така и в Петербург и му позволиха да предотврати всякакви много сериозни усложнения. За кратко той беше велик посланик и когато изчезна, тогава практически в края на живота си, вече стар и болен, руската дипломация скоро осъзна какъв ум и характер е загубила.

Г-н Свербеев беше негов наследник. Преди това той беше посланик в Гърция около две години. Дължеше внезапното си назначение изключително на приятеля си, Сазонов. Той беше добър човек, нищо повече. Нямахме много индивидуалност. Не можеше да държи под контрол германския император, а последният никога не го приемаше сериозно.

Един ден например, по време на последното посещение на Николай II в Берлин, на обяд в една от казармите на Императорската гвардия, Свербеев, противно на обичайния етикет, се появи в пълна униформа, носейки Голямото огърлие на Прусия, който му беше даден предния ден. Император Вилхелм се подигра с похвалата му и му каза: „Лесно е да се види, че сте не сте военен.“ На което Свербеев отговори: „Толкова съм щастлив, Ваше Величество, че получих вашия орден с голямото огърлие, че дори не го свалям когато си лягам.“ Императорът отвърна: „И сте прав, получихте го много бързо, сега се опитайте да го заслужите.“

Много бих искал да присъствам поне на еднe случай, когато императорът би се позволил да каже нещо подобно на граф Остен-Сакен!

Свербеев отсъстваше от Берлин през лятото на 1914 г. по времето, когато отношенията ни с Германия ставаха все по-обтегнати. Когато се върна, той каза на г-н Броневски, съветник в посолството: „Вярвам, *mon cher* (скъпи), че нещата тук не вървят толкова добре.“ Пет дни по-късно паспортите му бяха връчени. Мисля, че само този детайл е достатъчен, за да се разбере доколко нашият посланик е осъзнавал сериозността на ситуацията.

Николай II беше представляван в Париж от трима посланици по време на управлението си: барон Моренхайм, г-н Нелидов и г-н Изволски. Вече разгледах подробно последния. Що се отнася до барон Моренхайм и г-н Нелидов, и двамата бяха безспорно държавници, с хоризонти и разбирания.

Барон Моренхайм допринесе много за нашия съюз с Франция, а г-н Нелидов беше един от най-блестящите ни посланици в Турция. И двамата мъже се радваха на позиции с огромно влияние в Париж.

Отзоваването на Нелидов се дължи единствено на интригата на Изволски, която в крайна сметка предизвика и неговото падне от поста външен министър. Той обаче си беше подготвил удобното гнездо в Париж.

През същия период имахме в Лондон двама посланици, барон дьо Стаал и граф Бенкендорф. Първият беше дипломат от старата школа, благоразумен и избягващ всякакви сериозни действия. Той си изгради много добра позиция в британската столица и беше много умен в изглаждането на всички трудности, които изкачаха по дипломатическия му път. Услугите, които той оказа на Русия, не са за отричане, особено че по негово време ние бяхме в разгара на руско-британския антагонизъм. Неговият наследник, граф Бенкендорф, беше един от най-великите ни посланици. Въпреки че беше от немски произход и имаше сестра, омъжена за принц Хацфелд, херцог на Трахенберг, и също католик, Бенкендорф беше славянин до мозъка на костите си. Той беше дори по-руснак от руснаците. Очевидец ми разказа, че със сълзи на очи, е прочел съобщението от Сазонов, с което се е съгласил победоносната черногорска армия да изостави Скутари.⁶⁵ Сръбският народ имаше в него могъщ и убедителен защитник. Не мисля, че преувеличавам ни най-малко, когато твърдя, че на граф Бенкендорф славянският свят дължи признанието на своите интереси от Великобритания.

Във Виена, след принц Лобанов, нямахме посланици, достойни за споменаване. Граф Капнист, който го наследи, беше единственият, който си изгради позиция в австро-унгарския политически свят. Що се отнася до г-н Гирс, най-големият син на нашия

⁶⁵ *Ах какво лицемерие, просто ужасно, черногорските окупатори са изгонени от един изцяло албански град, но са руснаците не съществуват други народности на Балканите освен сърбите!*

бивш министър на външните работи, и Шебеко, първият беше абсолютно нищожество, а вторият беше във Виена само за кратко време.

Сред нашите посланици в Рим е необходимо да споменем само г-н Н. Гиерс, вторият син на нашия бивш министър на външните работи. Той имаше дълга дипломатическа кариера зад гърба си и беше последният посланик в Турция, преди разрива ни с тази страна. Физически и морално той приличаше на баща си; той е благоразумен и не е напълно лишен от финес, но не е способен на големи и продължителни действия. Назначаването му за министър на външните работи често се обсъждаше и със сигурност, ако беше получил поста, нямаше да бъде виновен за грешките, допуснати от Сазонов.

В Константинопол имаше трима посланици по времето на Николай II; Зиновиев, Чариков и Гирс (младши). Вече описах последния и преминавам към Зиновиев. Той беше задълбочен изследовател и познавач на ориенталските въпроси и е прекарал част от кариерата си на Балканите, и в Турция. Бил е посланик в Персия и директор на Първи департамент на външните работи, занимаващ се с всички въпроси, свързани с Турция. Веднъж, при преговорите за договор с Персия, външното министерство е било готово да се съгласи с определени изменения, желани от персийското правителство. Зиновиев пренебрегна официалните си инструкции и настоя за първоначалните условия. Той винаги е имал револвер на бюрото си, защото беше напълно решен да се самоубие, ако плановите му се провалят. Когато беше посланик в Константинопол, той постоянно твърдеше, че младотурската партия със сигурност ще попадне под влиянието на Германия и съветваше да не подкрепяме тази партия. Но във Великобритания младотурците имаха голяма популярност, и кабинетът на Петербург, ръководен тогава от Изволски, стремящ се към пълно разбирателство с Великобритания, не беше склонен да следва съветите на Зиновиев или да се вслуша в предупрежденията му. Поради това старият дипломат беше отзован, а мястото му беше заето от Н. В. Чариков, про-младотурски настроен, и така, съвсем несъзнателно, пътят беше открит за турско-германски съюз.

Идеалистичната политика към младотурците, възприета от Лондонския кабинет, и естественото желание на нашия външен министър да подкрепя британското държавно мислене, бяха от полза на германския император.

Всъщност британската Либерална партия се отнасяше към младотурската партия почти като към единовърци, без да взема предвид факта, че техният лидер, Енвер паша, беше откровен германофил.

Що се отнася до нашите министри, акредитирани при по-малките държави, е необходимо да споменем само онези, които бяха наистина способни мъже и онези, които с неуместните си дейности нанесоха най-голяма вреда.

Сред първите са Н. Хартвиг и Д. Сементовски-Кузило; сред вторите – А. В. Неклюдов и А. Н. Савински.

Хартвиг, след като беше директор на първия отдел в Бюрото по външни работи (азиатския отдел), представляваше нашето правителство в Персия, а след това и в Сърбия. Той беше много далновиден и отлично разбираше проблемите, които вълнуваха Персия дори по негово време. Той вярваше, че трябва да подкрепяме шаха. Той знаеше много добре, че Персия все още не е готова за конституция и че шахът е крайъгълният камък на реда в неговата страна. Освен това шах Мохамед Али беше предан на Русия с изцяло и поради това която трябваше да му окажем всеотдайната си подкрепа. Британският либерален кабинет обаче беше нетърпелив да подкрепи конституционно управление в Персия. През 1907 г. Изволски сключва договор с Англия, който разделя Персия на две зони на влияние, а шах Мохамед Али абдикира в полза на малкия си син.

В резултат на нашата политика загубихме влиянието си в Южна Персия, а германското влияние замени това на Англия в Техеран, точно както се случи в Константинопол. Накратко, идеализмът на Великобритания отвори пътя за германските интриги и

реална политика, докато ако Русия и Великобритания бяха следвали пътя на собствените си интереси, те щяха да отслабят германската позиция. Г-н Хартвиг се бори най-упорито и затова беше черна овца за германците. Изволски го пожертва и го изпрати в Сърбия, с надеждата, че в много хлъзгавия и опасен Балкански регион може да си счупи врата. Но скоро след пристигането си в Белград, Хартвиг си създаде изключително положение. Кралят, принц Александър, Н. Пашич, не вземаха решение, без първо да се консултира с него. Той умело беше внушил на всички сръбски партии любов към Русия. Виждал съм го на работа, след като бях негов гост известно време в Белград през 1912 г. Всяка сутрин кабинетът му беше обсаден от сръбски държавници, които идваха да се съветват с него, но както обикновено, поговорката, че пророкът не е без почит, освен в собствената си страна, се оказа вярна, и Изволски и Сазонов, страхувайки се от наследник в лицето на Хартвиг, поеха задължението да парализират действията му и да обезсилят делото му. Когато Хартвиг предупреди нашето министерство, че Първата Балканска война е неизбежна, Сазонов му изпрати бележка със заповед да посъветва сръбското правителство за умерен курс. Хартвиг лично ми разказа за приема, който подобни бележки получиха от сръбското правителство. Един ден, когато нашият министър прочете една от тези безбройни бележки, изпратени от Сазонов до г-н Пашич, старият сръбски държавник му каза: „Свърши ли, добре. Сега можем да обсъдим нещата сериозно.

Докато г-н Хартвиг беше в Белград, Д. К. Сементовски, също много способен човек и познаващ добре балканската ситуация, беше наш министър в София. И двамата мъже бяха дългогодишни приятели и се разбираха перфектно, но общите им усилия бяха безполезни срещу предразсъдъците на нашите външни министри. Хартвиг почина много внезапно, след като изпи чаша кафе в резиденцията на австроунгарския посланик.

Тъй като в Белград беше добре известно, че нашият министър е мразен и се страхуват от австрийците, на които е заклет враг, общественото мнение в Сърбия все още приписва смъртта му на политическо убийство чрез отравяне. Тялото беше погребано за сметка на сръбското правителство; целият двор, воден от краля, всички политически партии без изключение и огромни тълпи последваха катафалката. Смъртта му беше причина за национален траур в Сърбия и сръбският народ издигна великолепен паметник в негова чест чрез подписка; а една алея в Белград беше кръстена на него.

Преди да бъде назначен за министър в София, Д. К. Сементовски-Кусило замени Хартвиг като директор на Първи отдел в Министерството на външните работи. Изволски не се разбираше добре с него и го изпрати в България, за да се отърве от него. Дебютът му в София изобщо не беше обещаващ. Фердинанд, знаейки антипатията на Изволски към Сементовски, се надяваше да намери в последния послушен инструмент. Когато откри, че става въпрос за силна личност, той направи всичко възможно, за да го принуди да бъде отзован, без дори да се поколебае да оплете съпругата на Сементовски в интрига за тази цел. Но за да отдадем дължимото на Николай II, в този случай той не се съгласи Сементовски да бъде отзован, и го подкрепи.

Фин и уклончив както винаги, Фердинанд бързо промени политиката си спрямо руската легация. Той предложи на министъра и съпругата му всякакви учтивости, винаги с надеждата да привлече руския министър на своята страна; но последният продължи по своя линия, мислейки само за доброто на страната си. За съжаление, Изволски рядко се вслушваше в съветите му. Сазонов, го ценеше високо, но подобно уважение при тези обстоятелства не беше от голяма практическа стойност, освен ако не беше подкрепено с дипломатическа подкрепа. Сементовски почина в София от апендицит.

Той беше млад мъж, както повечето дипломати, само на 49 години. Необходимата операция, извършена от много известен виенски хирург, беше успешна, но впослед-

вие той беше прегледан от личния лекар на българския цар и в Белград беше всеобщо прието, че смъртта му, подобна на тази на Хартвиг, се дължи на убийство.⁶⁶

Николай II имаше лош късмет. Почти в същия момент той загуби двама от най-добрите си дипломати и мъжете, които Сазонов избра да ги заменят, не бяха от същия калибър. А. В. Неклюдов, съветникът ни в Парижкото посолство, беше назначен в София. Той беше с посредствен интелект изобщо не можеше да се мери с Фердинанд, майстор във всички политически интриги. Българският цар не се интересувахе от него; всъщност мина цял месец, без той да бъде приет. Следователно Неклюдов нямаше и най-бегла представа за реалната ситуация и не вярваше, че ще има Балканска война, дори когато тя е станала неизбежна. Той се забавляваше, изучавайки българската история, и изпращаше резултатите от проучванията си до нашето Министерство на външните работи. Един ден ми прочете свой доклад за българския владетел Крум, който е живял преди България да бъде завладяна от Турция! (Турците навлизат в Европа през 1453 г.⁶⁷)

Самият Сазонов осъзнаваше пълната невъзможност да задържи Неклюдов повече в София и трябваше да го замени. Тъй като А. Н. Савински беше компрометиран в Швеция, където по това време беше наш посланик, Сазонов им разменят постове.

Вече споменах Савински във връзка с граф Ламсдорф. „Средствата“, които той използва, за да издигне кариерата си, следователно ще бъдат запомнени. В София поведението му предизвика значителен скандал. Руската легация се превърна в център на нощни веселби и хазарт, докато през деня руският министър или се разхождаше по улиците на София, облечен като денди, или правеше пътувания с кола извън на града. Говори се обаче, че той е предвиждал съюза на България с Централните сили. Не мога да гарантирам за истинността на това, но човек с минало като него, човек, когото самият император беше нарекъл „Графиня Ламсдорф“, не трябваше да бъде включен в списъка на нашите дипломати в чужбина.

От дипломатите, акредитирани в руския двор през последните години преди революцията, познавах сър Джордж Бюканън, британския посланик в Петроград, докато бях разположен в нашето посолство в Берлин, и той беше съветник на британското посолство там. Бюканън е англичанин във всеки смисъл на думата, опитен джентълмен, но студен и доста сдържан. Той винаги е мечтал за руско-британско „сближаване“. Става много популярен в Русия и е избран за почетен гражданин на Москва и член на университета в старата столица. Руските либерали виждат в него подкрепа за своите стремежи. Франция е представявана в Петроград от Морис Палеолог, който няма голям опит като дипломат, тъй като е заемал само един посланически пост – този в София. В Петроград Палеолог едва ли е бил успешен. Смятат го за слабо влиятелен и не е много популярен.⁶⁸

Истинското влияние на нашите западни съюзници беше съсредоточено в лицето на сър Джордж Бюканън и следователно Англия е била от първостепенно значение в нашата политика.

Маркиз Карлоти, италианският посланик, беше опитен дипломат от школата на Макиавели. Проницателен, умен, той успяваше да знае всичко и беше готов по всяко време да използва знанията си. Той се справяше добре с италианските националистически претенции, забравяйки, че войната не е въпрос на една, а на няколко нации.

Никой от нашите министри или чуждестранните представители не разбираше основите на германската политика спрямо Балканите. Италия, чрез своите представители в Петроград, направи същата грешка като Австро-Унгария. Нейните политици и следо-

⁶⁶ Плоска руска пропаганда.

⁶⁷ Турците в Европа век по-рано.

⁶⁸ Точно обратното, имал е голямо влияние над на Сазонов и Николай II.

вателно нейните чуждестранни представители игнорираха и не зачитаха интересите на сърбите и югославяните. Както ще стане очевидно преди края на войната, тази политика трябва да се промени. Карлоти не оценяваше критиките в този смисъл и направи всичко възможно да ги предотврати, мислейки, че по така най-добре служи на страната си.

След Революцията маркиз Карлоти е заменен от маркиз дьо ла Торета, много умен човек и голям приятел на Русия и целия славянски свят.

Японският посланик, виконт Мотоно, по-късно японски министър на външните работи, дойде в Петроград в много труден момент, тъй като Руско-японската война едва беше приключила. Но постепенно виконт Мотоно, със своята приветливост и изключителни способности, създаде завидно положение не само за себе си, но и за държавата си в Петроград. Той принадлежеше към висшето общество и беше добре дошъл както във финансовите кръгове, така и сред по-нисшите класи. Той не се задоволяваше да живее само в Петроград, а пътуваше из цялата ни обширна страна, за да може да я изучи задълбочено от първа ръка. Принадлежащ към школата на принц Ито, той беше пламенен защитник на обвързващ съюз между Япония и Русия. И двата ни договора с Япония (1907 и 1916 г.) дължат съществуването си на него като техен автор. Той напусна Петроград само с ползващ се с най-голямо уважение.

Опитах се да опиша личностите на нашите посланици и министри, както и на акредитираните при нас, за да дам точна картина на обстоятелствата и характеристиките, които определяха нашата външна политика през управлението на Николай II. Колебанията и нерешителността на нашата политика се дължаха изцяло на слабия характер на нашия суверен, който превърна нашето външно министерство в кораб без платна и кормило. Този факт, в съчетание с изцяло реакционната и напълно противна на настроенията на мнозинството от руския народ политика, щеше да ни доведе необратимо към революция, която щеше да погълне руската монархия под руините на трона на Николай II.

ГЛАВА XI. БИТИЕ

Произходът на Руската революция – министрите, духовенството, Липса на справедливост, лишенията на руското общество. Общото недоволство

Революционното движение се появи за първи път в Русия през 1825 г., когато умира Александър I. Недоволните се възползват от абдикацията на наследника на Александър, брат му великия княз Константин, в полза на по-малкия брат Николай, за да провокират въстание сред войските. Те разпространяват слуха, че абдикацията е била поради неправомерно влияние, и се надяват да създадат конституционно правителство, което да замени автократията. Заговорът се проваля и Николай I се възкачва на трона. Последва реакционно царуване на терор в Русия и цветът на военната младеж, всички носещи най-високите имена в Русия, плащат за смелостта си в ужасния студ и снегове на Сибир! Това първо революционно избухване няма антицарски характер. То е конституционно движение. Няколко полка от Императорската гвардия, командвани от мъже, принадлежащи към аристокрацията на страната, подкрепиха заговора. Но народът го игнорира. Дори войниците, които участваха в него, почти не разбираха за какво се бият. Те викали „Да живее Константин и Конституцията“, вярвайки, че „Конституцията“ е съпругата на Константин!!

По време на управлението на Николай I духът на революцията и много от мъжете, които я вдъхновяват, емигрират в Европа. Известният Херцен, признатият лидер на движението, се установява в Лондон, основава там вестникарска редакция и бие бойните си барабани срещу руската автократия от британската столица. След смъртта на Ни-

колай I, неговият наследник, Александър II, открива ерата на реформите. През 1861 г. той освобождава крепостните (селяните), които дотогава са били роби. Той премахва употребата на камшика в армията и установява провинциална система на самоуправление, Земствата и системата на съдебните заседатели. В резултат на това младият император става идол на своя народ. Херцен му пише от Лондон: „Ти ме победи, галилеянино!“

За съжаление, това почти идеално състояние на нещата не продължи дълго! Беше очевидно, че реформите, въведени от императора, бяха първите стъпки към премахване на автократията. Русия очакваше Конституция, която да увенчае усилията на монарха, но императорът спря на място. Последва недоволство и императорът, вместо да продължи реформите си, започна да унищожава вече въведените. За много кратко време целият народ се бореше с революционна пропаганда. Фанатиците въведоха система за тероризъм, министри и провинциални губернатори бяха убити посред бял ден и накрая Александър II, един от най-добрите владетели, които Русия някога е имала, и когото народът беше нарекъл „Цар-освободител“, беше взривен от бомба в един от булевардите на Петроград на 1 март 1881 г.

Терорът, вдъхновяващ част от руския народ и довел до убийството на техния суверен, много помогна на неговия наследник Александър III да въведе най-реакционна политика. Имаше и други изблици на протести, но те бяха потушени съвсем лесно и за пореден път центърът на революцията се премести другаде.

Когато Николай II се възкачи на трона през 1894 г., Русия все още чакаше сериозен опит за провеждане на либерални реформи. Силно се надяваше Николай II да продължи делото от първите години на управлението на дядо си, спряно от Александър III. Но Николай II не направи нищо. Очевидно реши да продължи реакционния режим на баща си. Той заяви: „Искам да оставя страната на сина си, така както я получих от баща си.“ Той се обгради с ултрареакционни министри. Граф Вите беше може би единственото изключение, но дори и той, погълнат от финансови реформи, се държеше настрана от всичко, свързано с вътрешната администрация.

Земствата бяха силно затруднени. Правосъдието беше подчинено на общата политика на правителството. Недоволството беше всеобщо и се стимулираше от революционната пропаганда, която се разпалваше както в чуждестранните столици, така и в самата Русия. Революцията дори тогава витаеше във въздуха и липсваше само благоприятен момент за всеобщо избухване. Този момент дойде след злощастната война с Япония. Войната разкри всички наши слабости и гниlostта на правителството, както гражданското, така и на военното командване. Националната гордост на народа беше дълбоко наранена, а армията беше отвратена и измъчена.

Революцията избухна в Петроград. Обявена беше обща стачка, във вторник столицата беше потопена в мрак, лишена от вода, храна и гориво. Железопътният транспорт беше парализиран. Петроград беше напълно изолиран от света. Император Николай, почти обезумял от страх, издаде известния манифест от 17 октомври 1905 г., който даде на народа един вид Конституция. Провъзгласи се национално представителство чрез Думата (парламента), свобода на словото, свобода на личността, на съвестта, на събранията и на печата, а граф Вите стана председател на реформирания Министерски съвет, който зае мястото на стария Министерски кабинет (съвет на министрите) от времето на автократията. Но революционното движение, заля с пълна сила Петроград, достигна Москва. Граф Вите, искаше да опита с убеждаване за да спре потока на бунта. Но министърът на вътрешните работи П. Н. Дурново посъветва императора да действа по-твърдо. Той обеща да задуши революцията в зародиш и с одобрението на императора революцията в Москва беше задушена в кръв!

Граф Вите незабавно подаде оставка и реакцията организира голям карнавал в цяла Русия. Думата се опита да спре отлива, но беше разпусната два пъти и два пъти свикана чрез фалшифицирани избори. Накрая беше принудена да капитулира. От този момент правителството се влоши. Министър следваше министър, както водата тече през водопада.

Императрицата се появи активно на сцената с цялата си коварна свита, а императорът беше само сянка на суверен. В началото на Първата световна война Николай сякаш спечели известна степен на популярност. В този критичен момент руският народ подкрепи своя монарх и вътрешните дискусии бяха забравени. Но много скоро сериозни бедствия за руските армии хвърлиха безмилостна светлина върху нестабилността на императора и глупостта, слабостта и корупцията на бюрокрацията. В Думата бяха произнесени бурни речи и се разиграха още по-насилствени сцени. Думата поиска пряко участие в обществените дела, но царят продължи фаталния си курс. Тогава за първи път посоката на революцията се промени от конституционния път, който беше следвала до този момент, и стана открито антицарска.

Гладът в Петроград, умишлено инсцениран от един некомпетентен министър, най-накрая свали завесата върху драмата на Романови на 25 февруари 1917 г. За да се разбере последният акт на тази драма, е необходимо да се познават личностите и характеристиките на главните актьори, които са играли своята роля в нея, от 1905 г., датата на истинската революция, до 1917 г., годината на абдикацията на императора.

Първият, който излезе на сцената, беше граф Вите, председател на първия Министерски съвет при така нареченото Конституционно правителство. Въпреки че носеше немско име, той беше истински руснак по рождение и чувства. Той беше човек, изградил се сам. На 31 години, той все още беше началник на гара на Западната руска железница. Той направи предложение на директорите, което удвои приходите на компанията, и беше назначен за член на изпълнителния съвет на компанията.

Вишнеградски, бившият министър на финансите, забелязва работата на Вите и го назначава за главен инспектор на Руските железници. Около година по-късно той е назначен за министър на съобщенията, а единадесет месеца по-късно наследява Вишнеградски като министър на финансите. По това време той е едва на четиридесет. Той е човек с доста необичайна нагласа, надарен с практичното въображение на държавник, който превръща мечтите във факти, амбициозен, емоционален и решителен. Никакви пречки не са достатъчно големи, за да го възпрат, щом веднъж си представи целта. В управлението на ведомството си той трупа реформа след реформа. На него Русия дължеше въвеждането на златните монети и монопола върху алкохола.

Докато заемаше поста си, Франция отпускаше огромни заеми на Русия за развитие и чуждестранните капитали започнаха да подпомагат нашите търговски предприятия. Аристокрацията смяташе Вите за парвеню. Бюрокрацията завиждаше на феноменално бързия му възход. Те се обединяваха, в заговор, целящ падането му. Но Вите не беше лесно хванат. Той разпръскваше враговете си па пътя си, побеждавайки едни и купувайки други. Той купи за държавата, на двойна цена, имение на граф Воронцов-Дачков, министър на двора по време на управлението на Александър III, и назначи Ковков за свой помощник-министър, като си осигури жизненоважната подкрепа на тези двама държавници. След като изучи злата страна на човешката природа, Вите дълбоко я подозираше и се страхуваше от нея. Един ден ми каза: „Упрекват ме, че съм покварил обществото и съм купил народа си. Аз, купувачът, не съм виновен. Вината е на едно толкова гнило общество, че позволява да бъде купено! За доброто на страната не се колебае пред нищо.“

Когато Николай II се възкачва на трона, Вите е на върха на властта си. Като министър на финансите, има влияние във всеки друг отдел на правителството. Той прави

същата грешка с императора, която Бисмарк прави с император Вилхелм. Отнася се с младия монарх като с ученик. Говори се, че понякога е бил вулгарен и груб в негово присъствие. Винаги, когато императорът се опитвал да му противоречи, той незабавно подава оставка, която знае много добре, че Николай не смее да приеме. Но когато се проваля, дава още един пример за това колко много прилича на Бисмарк. Подобно на известния германец, той губи личното се достойнство след своето падане.

Той критикува императора, правителството и особено своите наследници и започва усърдно да използва печата, държейки се като лъв в клетка. Има само една фикс идея – да си върне властта! Възможността му идва при сключването на мир между Русия и Япония. В слабите и политически обеднели редици на нашата дипломатическа служба нямаше забележителна личност, която само с името си да може да повлияе на нашия противник. Общественото мнение единодушно посочваше Вите като единствения човек, на когото нацията можеше да повери интересите си в такъв сериозен момент.

Въпреки личната си антипатия към него, Николай назначава Вите за първи министър-пълномощен представител на конференцията в Портсмут. Там, попадайки в областта на външните работи, едно съвсем ново за него начинание, той даде доказателство за своите забележителни способности. Общественото мнение в САЩ далеч не беше благосклонно към Русия поради отношението ѝ към евреите. Япония беше спечелила американските симпатии и финансова подкрепа. Следователно промяната на американската гледна точка беше проблем от изключителна важност и Вите му обърна първо внимание. Японските пълномощници искаха да обсъдят онези клаузи от договора, за които бяха решени да настояват и с които Русия можеше да се съобрази само ако бъде абсолютно принудена да го направи. Вите обаче първо се зае с по-маловажните клаузи, които бяха приемливи за Русия. Така американската общественост започна да мисли, че Русия е готова да направи всякакви жертви, за да осигури мира, който американците горещо желаеха да видят подписан. Така Русия бързо си възвръщаше симпатиите на Америка, когато дойде време да се обсъдят онези клаузи, с които Русия отказа да се съгласи, например като голямото обезщетение. Почвата на Вите вече беше подготвена. Общественото мнение започна да обвинява Япония в инат и желание да осуети мира. Смяташе се, че ако Русия е готова да отстъпи по първите точки, Япония може да направи същото и за останалите. С оглед на това и нежелаяйки да антагонизира американското обществено мнение, японските пълномощници отстъпиха. Договорът от Портсмут не беше лош за Русия! Вите се завърна с триумфално в Русия. Император Вилхелм нарочно се среща с него, докато преминаваше през Берлин на път за Петербург. Германският император знаеше, че звездата на Вите отново ще изгрее, и искаше да спечели такъв доказан държавник и дипломат за своите интереси. Той често е обвиняван в германофилство. Но не е бил германofil, франкофил или англофил, той беше русофил!

Германският император, въпреки оказаното внимание, не изпитваше лични симпатии към Вите. Всъщност, през последните години на Александър III и първите години на Николай II, когато Вите беше всемогъщ, император Вилхелм се страхуваше от него. Той разбра, че Вите е руски държавник, когото Германия не може да използва. Например, германското правителство, опитвайки се да окаже икономически натиск върху Русия, забранява вноса на руски гъски в Германия. Вите веднага контраатакува с икономическа война и започва със забрана на вноса на серия артикули германско производство, което ошетява германския бюджет с над 18 000 000 рубли. При първото падане на Вите от власт, германският император е много доволен. След договора от Портсмут Вилхелм вярваше, че ще има подкрепата на Вите, но когато осъзнава, че това не е така, го намрази още повече и неуспехът му е посрещнат в Берлин с голяма радост.

Цялата политика на Вите, както той ми я подробно описа неведнъж след падането си, беше: „Русия трябва да води мирна политика, за да увеличи икономическото си бла-

госъстояние. Можем да се разбираме отлично с Германия, като признаем законните ѝ интереси и я принудим да уважава нашите. Ако Вилхелм стане арогантен, можем да го накараме да свали знамето си чрез нашето разбирателство с Франция. Трябва да следваме същата политика и по отношение на Англия. Срещу нея винаги можем да разчитаме, че Германия е на наше разположение. Антагонизмът, който съществува между Германия и Англия, е нашият коз. Изволски допусна голяма грешка, като доведе до потясно разбирателство с британците, а Сазонов сгреши още повече, като позволи да бъде ръководена от този съюз. Нищо добро не може да произлезе от това за Русия. Не сме в подходящо състояние за война с Германия. За да успее такава война, тя трябва да има изцяло национален характер. За да бъде една война национална, трябва да имаме народен суверен. Николай II не е народен и в това се крие най-голямата опасност. Втора злостастна война за нас лесно може да бъде прелюдия към революция“.

Такова политическо „кредо“ трудно може да се нарече германофилско. То е на държавник с големи идеи и много широк мироглед. Бях много близък с Вите и го виждах поне два пъти седмично и рядко имаше ден, в който да не разговаряме по телефона. Затова го познавах по-добре от повечето хора и можех да оценя неговите фини качества и да осъзная големите му недостатъци. Нищо друго освен желанието му да си върне властта на всяка цена не отчуждаваше общественото мнение. Той ласкаеше императорския двор и усърдно се грижеше за великите князе и държавниците, които намираха благосклонност в очите на суверена. Той беше гост на аристократичните салони и дори не презираше Распутин. Но така отчужди либералите. От друга страна, той внимателно се грижеше за печата и търсеше приятелството и уважението на Думата, като се отчужди двора и висшата бюрокрация.

Когато почина (1915 г.), той дълго време беше без никаква политическа подкрепа и контактуваше само с малко близки приятели. И въпреки това, през последните години от живота си, когато се качи на трибуната на Държавния съвет, всички присъстващи го слушаха със сериозно внимание. Само няколко години преди смъртта си Вите по чудо избегна опит за покушение срещу живота си. В комина на кабинета му беше поставена адска машина, която за щастие беше забелязана от слугата му, който се канеше да запали огън. Последва съдебно разследване. Установено е, че заговорът е бил организиран от партията на Крайната реакция (Черносотнинците). Въпреки настояването на Вите, въпросът е потулен. Нещо повече, когато по настояване на съпругата си, графът, поискал детектив, който да го защитава в бъдеще, полицията избрала за поста човек от черносотнинците, който скоро след това бил намерен убит по заповед на революционния им комитет като шпионин. Вите ми каза, че така нареченият пазител на неговата личност всъщност е бил поредния убиец, изпратен от враговете му! Такива средствата, използвана черносотнинците, когато се опитваха да се отърват от противниците си.

Многобройните врагове на Вите лъжеха Николай II, че пенсионираният държавник се стреми да стане президент на Руската република, след свалянето на монархията. Това беше нагла лъжа. Вите беше монархист, но желаел царизмът да бъде модернизирал с либерална конституция. Той беше много горд с императорския манифест от 17 октомври. Каза ми: „Николай може да ме мрази колкото си иска, но никога няма да може да унищожи писмото, което ми връчи, когато беше издаден манифестът! Настоявах това писмо да бъде публикувано едновременно с манифеста и наредих да бъде гравирено на надгробния ми камък! Руският народ най-накрая ще разбере ролята, която изиграх по това време!“

Такъв беше човекът, който Николай II отхвърли два пъти, както би направил с камериер! Не вярвам, че през последния половин век Русия е имала държавник, равен на нея.

Иван Логинович Горемкин, който наследи Вите като председател на Министерския съвет, беше пълна антитеза на своя предшественик. Той беше аристократ, чието семейство винаги е играло някаква роля в историята на Русия още от времето на Иван Грозни. Той имаше дълга бюрократична кариера и беше заемал, различни длъжности, и сега пое Министерството на вътрешните работи. Несправедливо е ако го наречем реакционер. Той се доближаваше повече до типа английските тори. Инстинктивно смяташе администрацията за управление чрез закон. Ако законът беше лош, той можеше да бъде променен, но докато законът беше в сборника с уставите, той трябваше да се спазва абсолютно. Един ден той ми каза: „Когато бях министър на вътрешните работи, общото мнение беше, че съм либерал. Дадох ми прозвището министър на червеното знаме. И все пак през 1906 г., когато за първи път бях председател на Съвета, всички ме смятаха за реакционер. Не съм нито реакционер, нито радикал. Аз съм човек, който стои зад закона.“

Подобни чувства бяха сериозен недостатък за всеки министър, който желаше да успее в такива времена. Законът, който беше в сила в Русия през 1900 г., не можеше да отговори на нуждите на 1906 г. Русия страдеше от родилните мъки на новата епоха.

Горемкин беше много зле приет от Думата, която преди всичко желаше да подчертае своята независимост. Веднага щом се опита да говори, навсякъде се разнесоха освирквания. Императорът имаше два пътя. Можеше да разпусне Думата или да сформира конституционно министерство с нейна помощ. Демократическата конституционна партия (кадети) беше толкова сигурна, че ще получи властта, че състави списък с министри, в който фигурира името на Милюков за министър-председател и министър на външните работи. Императорът, чувайки това, свика Държавния съвет, за да обсъди ситуацията. Мнозинството в Съвета се изказа в полза на конституционно управление. Горемкин и Столипин, министърът на вътрешните работи в неговия кабинет, настояха за разпускане. Когато Съветът беше разпуснат, императорът помоли Горемкин да изчака и след това изразил огорчението си от настроенятия на мнозинството. Той попитал Горемкин какво може да се направи. Последният отговорил: „Не променям мнението си. Настоящата Конституция ви дава правото да решите дали ще разпуснете Думата или ще се съгласите с мнението на мнозинството. Вие сте господарят и трябва да направите своя избор. Думата е превишила напълно правата си и трябва да бъде поставена на мястото си.“ Императорът сведе глава в ръцете си и стоя така няколко минути в дълбок размисъл. След това бавно се приближи до Горемкин. Прекръствайки се, той възкликна: „В името на Бога, разпуснете Думата, напълно съм съгласен с вашата гледна точка.“

След разговора си с императора, Горемкин изготвил прокламацията за разпускане на Думата и отиде директно в държавната печатница, където нареди тя да бъде отпечатана и незабавно издадена. Там намери прокламация на Кадетската партия към народа, очакваща сформирането на наистина конституционен кабинет от императора. Той лично конфискува коректурите и ги занесъл в дома си с каретата си. Едно от най-поразителните му качества било спокойствието му в критични моменти. Той изобщо не се смущаваше, въпреки че осъзнаваше напълно сериозността на ситуацията. Вечеря тихо със семейството си, а след това пуши и нарежда пасианс както обикновено, без да показва никакви признаци на безпокойство. След това се оттегли за почивка. В 23,30 ч. пристигна специален куриер от императора със съобщение, че Николай е променил решението си. Той поиска министърът да отмени прокламацията за разпускане и го моли да дойде в Царско село на следващия ден в 11 ч. преди обед. Горемкин изпрати камериера си при куриера със съобщение, че министърът не е добре и спи, и съобщението ще бъде предадено, когато се събуди. Но Горемкин внимателно не направи нищо и на следващия ден императорът е изумен, когато се появява указът за разпускане. Ми-

нистърът отиде в Царско село, както било поискано, и каза на императора, че съжалява за грешката и обвинява камериера си, който не е пожелал да го събуди. След това подава оставка, която императорът отказа да приеме. Подготвени са демонстрации срещу правителството. Но обществеността е уморена от революционни безредици и почти приветства разпускането на Думата. Членовете на Кадетската партия избягаха във Виборг във Финландия и оттам издадоха своята прокламация към народа. Тя се оказала абсолютно безизразна. Горемикин обаче беше упорит. Той отново подаде оставката си, казвайки на императора, че всяко порицание за разпускането, което може да последва, трябва да понесе той, защото е истинският виновен, и настоя оставката му да бъде приета. Императорът най-накрая отстъпи и по молба на Горемикин, назначи Столипин за свой наследник. Познавайки характера на Столипин, винаги ми се струваше, докато размишлявах върху този въпрос, че Горемикин имаше мрачно чувство за хумор.

Новият председател на Съвета, преди да стане министър на вътрешните работи, е бил губернатор на Саратов на Волга. Той е сравнително млад мъж на около 45 години, много амбициозен, проникателен, решителен, но склонен към тесногърдост и провинциализъм. Критиците му го наричат „Губернаторът на цяла Русия“. Той управлява Русия, сякаш е Саратовска губерния. Като председател на Съвета той провежда ултранационалистическа политика и това естествено води до по-нататъшно отчуждение на поляците и финландците. В тази си политика той е подкрепян от в-к „Новое время“, където брат му е директор. Когато вида че не ползва със симпатиите на Думата, той беше нетърпелив да си присвои цялата заслуга за разпускането и открито се хвалеше с успеха си в предотвратяването на „глупави конституционни реформи“. Но щеше да получи урок за глупавата си суетата. Междувременно Горемикин, истинският автор на разпускането на Думата, беше при мен във вилата ми в Тергензее и заедно посетихме Париж, като Горемикин се наслаждаваше на свободата си от длъжности и държавни дела. И беше силно развеселен, когато чу, че Столипин си присвоява отговорност, която самият той се престорено представи за много сериозна и поради която подаде оставка. Забавлението му обаче се промени в съжаление, когато чухме, че дома на Столипин в Петербург е хвърлена бомба и че самият Столипин е избегнал смъртта само по чудо, тъй като е паднал от втория етаж на партера, и е получил само няколко синини и драскотини. Двадесет души бяха убити и ранени, и сред министрите имало тежко ранени.

Първото действие на Столипин беше да организира избори за Дума. Той беше решен новата Дума да не бъде пропита с радикализма на кадетите и разчиташе на селяните, духовенството и консерваторите да окажат тази подкрепа на правителството, която толкова очевидно липсваше в първата Дума. Успя да постигне целта си по отношение разположението на партиите, но скоро откри, че е прекалил. Селяните и духовенството се оказаха безкрайно по-революционни от кадетите и социалистическият заговор срещу царя в самата Дума беше потушен в зародиш. Столипин след това разпусна Втората Дума, а социалистическите членове, замесени в заговора, бяха изправени пред съда и заточени в Сибир. Сред тях беше Церетели, който след революцията стана министър в правителството на Керенски. Чрез използването на още по-безскрупулни методи на изборите, Третата Дума се оказа послушен инструмент в ръцете на министъра. Мнозинството беше в ръцете на нова партия, Октябристката, която беше конституционна, но не толкова радвикана, колкото кадетската. Но Столипин дори сега не беше доволен. Той искаше все повече и повече власт и дори леката критика на октябристите го подтикна към реакция. Той сформира партия, която се нарече Националистическа, и чрез нея започна нова реакционна кампания срещу евреите, финландците и поляците.

В тази политика той беше яростно подкрепян от вестник „Новое время“, който през целия този период си спечели лоша репутация. Той винаги подкрепяше властта „в нейното битие“, добра или лоша, и нямаше принципи извън тази политика. Един от

най-големите руски сатирици, Солтиков-Шчедрин, даде на вестника името „Каквото щете“. Вследствие на това в цяла Русия се надигна крайно недоволство.

Евреи, финландци и поляци се обединиха с интелектуалците срещу Столипин. Опозицията сякаш само го направи по-решителен. Той ставаше все по-реакционен и безскрупулен в използването на властта си за потискане на всяка опозиция, въпреки че в Думата все още запазваше властта си благодарение на великолепната си ораторска дейност и външен вид. Но колкото повече тъпчеше жарава на революцията на едно място, колкото повече използваше оръжията на реакцията и насърчаваше черносотниците, толкова по-силно нарастваше настроението срещу него и неговото правителство. Накрая той беше убит от евреи на име Багров, в присъствието на императора и императрицата на гала представление в театъра в Киев.

Ако беше избегнал куршума на убиеца, политическото му убийство беше сигурно. Императорът беше убеден от враговете на Столипин, че министърът води Русия по пътя към гибелта и оставката му беше само въпрос на дни. Убиецът му по-късно заяви, че истинското му намерение е било да убие императора и че едва в последния момент е решил да убие премиера! Така Столипин всъщност умря за своя господар! Но въпреки това императорът не присъства на погребението на своя министър, като се оправда, че на този ден е трябвало да направи преглед на основните войски извън града.

Тази претенция отново показва характера на императора! Неблагодарността на Николай се равняваше на неговото колебание. В Киев е издигнат паметник на Столипин, но той е разрушен по време на последната революция.

Докато беше на власт, Столипин е принуден да приеме за министър на финансите граф Коковцов, силен политически противник. Императорът настоява за това назначение, верен на принципа си „разделяй и владей“. Коковцов сега наследява председателството на Съвета. Този държавник има дълга бюрократична кариера. Роден в бедно семейство от дребното благородничество, той дължал успеха си на собствения си ентузиазъм и интелигентност, и на задълбочените си познания по финанси. Както вече беше посочено, известно време той е бил антагонист на граф Вите, но последният е отхвърлил помощта му, като го е назначил за заместник-министър на финансите, а Коковцов става един от основните му сътрудници и помощници във всичките му проекти. По-късно Коковцов става министър на финансите и заема поста десет години. Беше изключително интелигентен, но в същото време и много ограничен. Широките хоризонти, които характеризират великия държавник, му липсваха напълно. Забележителен „бюджетист“, всичките му усилия бяха насочени към увеличаване на богатството на държавата. Той се бореше за всяка копейка кредити, поискани от други министри, и естествено държавата страдеше. Един остроумец веднъж го сравни с някакъв просяк в Монмартър, един от най-бедните квартали на Париж, който умрял от глад на тавана си но в чийто дюшек открили 15 000 франка след смъртта му.

Коковцов беше велик оратор. Можеше да говори с часове по всяка тема и винаги беше ентузиасиран почитател на собствената си многословност. Вите, с когото се беше скарал за втори път, го нарече „чучулига“. „Той е птица, която пее много добре, но иначе не струва много...“, каза той.

На Коковцов не му липсваше характер. Например, когато Вите го изпрати в Париж след Руско-японската война, за да уреди заем, той успя въпреки опозицията на Клемансо, тогавашния влиятелен външен министър във френското правителство. Срецайки се с такава опозиция, Коковцов не се поколебал да заплаши Клемансо, че ако планираният заем бъде отказан от Франция, ще обяви Русия в банкрут! Клемансо ми каза: „Вашият Коковцов не е министър! Той е изнудвач от първа класа!“ Но се съгласил на заема!

В отношенията си с Думата Коковцов се опитваше да бъде възможно най-помирителен, но усилията му не често се увенчаваха с успех. Нямаше партия, на която да може ефективно да разчита. Към края на мандата си той инсценира отлична бурлеска. Напълно спря да се появява в Думата и нареди на всички останали министри да направят същото! Това било един вид бойкот на министрите срещу Думата.

Най-голямото качество на Коковцов беше неговата безупречна честност, която той поддържаше както в личните, така и в държавните дела. В това отношение той се отличаваше много от руските държавници в последните години на монархията. Той категорично отказа да се срещне с придворния фаворит Распутин, а последният си отмъсти, като стана един от основните двигатели на неговото падение.

От баща си той наследи малък имот недалеч от Петроград. Когато подаде оставка, този малък имот беше всичко, което притежаваше. Уволнявайки го, императорът му предложи подарък от 300 000 рубли, но Коковцов го отказа, казвайки на императора, че назначението му за член на Държавния съвет е напълно достатъчно за скромните му вкусове и нужди. Вместо да оцени това рядко качество у руски държавник, Николай сякаш беше много раздразнен. След пенсионирането си, суверенът винаги избягваше да се вижда с Коковцов и единственият път, когато го прие, беше защото не можеше да се избегне. Докато беше на власт, Коковцов не беше предвидил революцията. Той продължаваше да се надява, че чрез отстъпки на Думата съществуващото положение може да се запази поне до края на Първата световна война.

След оставката си обаче той промени решението си. След като се върна към личния си живот, той естествено влезе в контакт с всякакви хора и от всякакви социални среди. С него разговаряха откровено от всички страни и по този начин той получи много по-добра представа за руските настроения като цяло. Познавах Коковцов, когато бях млад, и винаги бях много близък с него. За известно време, докато беше на власт, отношенията ни бяха обтегнати, защото вестникът ми му се противопоставяше. След оставката му обаче се върнахме към старата приятелска основа и го виждах много често. Той винаги беше много тъжен и ми сподели, че по негов съвет дворът следва фатална политика. След това ясно предвиди революцията и каза също, че най-вероятно ще избухне преди края на войната.

За Николай той отбеляза: „Императорът упорито отказва да види действителността и я пренебрегнат. Изглежда сякаш все още е пиян от овациите, които получи по време на честванията на 300-годишнината от династията Романови. Той не чува ропота на предстоящата революция заради овациите на тълпата. Ако продължава да се обгражда с такива мързеливи министри като Горемкин и с такива негодници като Щюрмер и Распутин, краят е близо.“

За съжаление Коковцов не споделяше мнението си с никого освен с най-близките си приятели. Той не се опита да повлияе на двора. Когато императорът случайно научи за неговата гледна точка и прояви интерес към нея, той беше хитро заблуден, че Коковцов все още е раздразнен от уволнението му и това е причината за неговите идеи и действия. Добре известната му честност го спаси по време на революцията. Той дори не беше арестуван, както повечето министри на стария режим.⁶⁹

За смайване на всички политически кръгове, Горемкин беше назначен за наследник на Коковцов. Тогава беше на 77 години и имаше обща репутация на реакционер. С назначението му изглеждаше ясно, че императорът възнамерява, да следва още по-авторитарна политика. И даде незабавно доказателство за това, когато свика съвета на министрите, който самият той председателстваше. На тази конференция той каза на Съвета, че трябва да разчита на Горемкин за всичко, тъй като му има най-голямо до-

⁶⁹ Но болшевиките го арестуват. Успява да избяга във Франция, умира през 1943 г.

верие и е решен да го подкрепя по всякакъв възможен начин. Веднага след съвета Горемикин поиска направи изявление за вестниците и каза, че е решен да следва политика, която ще има одобрението на Думата, ако тя му окаже необходимата подкрепа. За да направи това обаче, той трябваше да има време, но обстоятелствата бяха такива, че затрудняваха изключително много осъществяването на реформи, каквито Думата изискваше, без да се рискува разрушаването на структурата на руското правителство. Думата прие тази декларация без ентузиазъм, но не и в неприятелски дух. Горемикин беше донякъде окуражен от това, че сега беше приет значително по-благоклонно от първите години, в които беше председател на кабинета.

Горемикин искаше да уволни военния министър Сухомлинов, министъра на вътрешните работи Маклаков, и Чегловитов, министъра на правосъдието, от които бяха много недоволни в Думата и либералните руски кръгове. Но за съжаление беше изключителен бавен. Той винаги отлагаше за утре нещата, които е трябвало да направи днес. Характерната му леност се увеличи с годините му и тримата министри останаха на поста си въпреки привидното му обещание да прочисти Русия от тяхното пагубно влияние.

Една вечер вечерях семейно с Горемикин и остро критикувах политиката на тримата министри, особено тази на Сухомлинов. „Нищо“ каза той, но след това, точно когато щях да тръгвам, ми каза: „Прав си, скъпи приятелю, но имай търпение. Не бива да забравяш, че е необходимо да се справя с императора.“

Отговорих: „Пази се, Иван Логанович, щом мислиш, че е дошло времето да се справяш с императора, да не откриеш, че той вече не е император.“

Горемикин отговори тъжно: „Знам, знам какво имаш предвид, но знаеш чувствата ми към него. Твърде много го обичам. Познавам го твърде дълго.“

С тези думи Горемикин обобщи ситуация, която познавах твърде добре. Вите ми беше казал веднъж, че Горемикин е само „метр д'отел“ на императора. Но това не беше вярно. Старият държавник се отнасяше към господаря си с обичта, която човек може да изпитва към младеж, който е бил негов ученик.

Той знаеше и осъждаше слабостите на императора, но не можеше да намери в душата си сили да се справи драстично с него. Той го разглези, надявайки се, че с времето добрите качества, които виждаше в ученика си, ще надделеят над лошия му характер.

Един ден той остро критикува императора пред сестра ми, особено по отношение на глупостта му по отношение на Распутин; каза: „Императорът знае моята обич към него и въпреки това се отнася с мен сякаш съм негов камериер.“ Сестра ми отговори: „Да, но ако императорът те отзове, ще отидеш при него като куче по команда на собственика си.“ Горемикин отговори: „Прав си, но какво мога да направя? Обичам го и не мога да му откажа нищо.“

Беше ясно, че това чувство на Горемикин, съчетано с неговата леност и възраст, ще създаде невъзможна ситуация. Вече не ставаше въпрос за реформа, а за целесъобразност, тази фатална слабост във всяка политика и дипломация. Министрите правеха каквото си поискат в своите ведомства, а кабинетът не беше единен по никаква определена политика и когато в крайна сметка на Горемикин му казаха, че министрите грешат, той се оправдаваше с неосведоменост, казвайки „Не знам какво правят“. Забравяше, че му е поверена пълната власт. Беше като режисьор, който отказва да бъде отговорен за ролите на актьорите. Беше все едно е поставил драма, а след това седнал в ложа за да я критикува. Горемикин се настани удобно на стола си и възкликна: „Ех! Но това е ужасна пиеса. Отегчава ме. Защо изобщо идвам да я гледам?“

Обикновено на заседанията на кабинета той дремеше. Вечер, когато е трябвало да работи усилено, той реди пасианс. Най-могъщият министър в Русия реди пасианс, докато Русия се плъзгаше в бездната!

Веднъж обаче Горемикин показа проблясък на старото си аз. След като Австрия изпрати ултиматума на Сърбия и се мобилизира, Горемикин свика заседание на кабинета. Той каза на министрите, че трябва да решат какъв курс трябва да следва Русия, ако Германия и Австрия са решени да воюват. Последва разгорещена дискусия и Горемикин сякаш заспа. Един след друг министри говориха и мнозинството беше в полза на постигането на някакво разбирателство с Австрия и Германия, ако е възможно. Изведнъж Горемикин отвори очи и каза: „Е, господа, чух всичко, което имате да кажете, и ще съобща на императора, че единодушно решихте, че трябва да стоим до Сърбия докрай.“

И добави яростно, но с голямо достойнство, сякаш за да напомни на Съвета, че е забравил нещо: „Нашата чест е заложена.“⁷⁰

След това отиде при императора и предложил да се направи всичко възможно, за да се запази мирът, и Сазонов, министърът на външните работи, изпрати кръгова телеграма (циркуляр) до нашите посланици в Париж, Лондон и Берлин, с молба за приятелска намеса на тези сили са решаване на спора между Русия и Австрия. Император Николай изпрати лична телеграма до император Вилхелм, в която предложи същото.

Но какво се случило, е добре известно. Сър Едуард Грей предложил конференция, която била приета от Франция и Русия, но отказана от Германия. Император Вилхелм, след като се подготвял за война в продължение на 44 години⁷¹, насърчи Австрия да остане твърда. Когато Австрия най-накрая осъзна, че Русия няма да изостави Сърбия, граф Сапари, нейният посланик в Петербург, е инструктиран да се види със Сазонов и да се опита да спечели време.

Междувременно обаче Русия наредила мобилизация на южните и западните окръзи в Киев, Варшава и Одеса срещу Австрия, в отговор на мобилизацията на последната. Въпреки мирните усилия на френския, руския и английския кабинети, император Вилхелм, страхувайки се, че може да се постигне някакво споразумение, нареди тайна мобилизация на Германия. По погрешка това било разкрито от „*Lokal Anzeiger*“ в Берлин. Документът беше незабавно потулен, но в Русия тайната вече беше известна и бяха издадени заповеди за обща мобилизация.⁷² Веднага от Берлин пристигна германският ултиматум, изискващ демобилизация на всички руски сили в рамките на 12 часа, последвано от обявяване на война срещу Русия и Франция.

В началото на войната император Николай пожела да поеме главното командване на руските войски, но Горемикин настоя великият княз Николай Николаевич младши (неговият чичо) да бъде назначен за върховен главнокомандващ. Той отиде в Думата и разказал на депутатите какво е направено, и беше посрещнат с ентузиазъм за пръв път в официалната си кариера. Оттогава нататък цялата политика на Горемикин беше насочена към правене на всички необходими жертви за спечелване на войната. Той беше решил, че в никакъв случай не трябва да има сепаративен мир. Той ми каза: „Ако загубим Варшава, Петроград и дори Москва и се оттеглим във Волга, никога не трябва да сключваме мир, докато милитаризмът не бъде унищожен.“

Но за съжаление Горемикин забрави, че за да спечели войната, правителството трябва да бъде народно, а за да бъде народно, то трябва да е в съгласие с народа, особено във вътрешната си политика. Това беше невъзможно, докато императорът беше обкръжен от хора като Распутин, Маклаков и Чегловитов и под пълното влияние на императрицата, всички които народът познаваше отлично. Либералните и прогресивни вли-

⁷⁰ Направил е най-глупавия избор!

⁷¹ Груба и нагла пропагандна лъжа.

⁷² Несъстоятелността на тази версия е отдавна доказана. Първа се мобилизира Русия, дори преди мобилизацията на Австро-Унгария, при това само срещу Сърбия, а Германия се мобилизира последна от всички! Именно Русия направи войната от локален конфликт в общеевропейска! Публикацията в този вестник е невярна и провокативна.

яния, които бяха напълно готови да помогнат на правителството по всякакъв възможен начин, бяха смятани от тази клика за революционни. Недоволството на народа ставаше все по-голямо и по-голямо и въпреки това, когато казах на Горемикин, че се насочваме директно към революция, той само отговори: „Всичко това са глупости. Реформата е необходима, но тя трябва да дойде след войната. Що се отнася до революцията, тя не е нищо друго освен прах върху здравето тяло на Русия. Тя сама ще издуха този прах.“

Какво ли е мислил стария държавник, когато след революцията, седнал в автомобил, придружен от войници и работници и оплюван от народа, беше ескортиран без шапка по улиците на Петроград, при температура -30^0 , до Петропавловската крепост.

Падането на Горемикин беше напълно неочаквано за него. Когато бившият помощник-министър на вътрешните работи Белецки, който беше в близки отношения с двора и с Распутин, го информира, че императорът е решил да го замени със Щюрмер, Горемикин отговори: „Това е невъзможно. Той може да поиска оставката ми, но никога не би могъл да ме замени с такова нищожество като Щюрмер.“

В деня преди уволнението си императрицата всъщност писа на мадам Горемикина, която ми показва писмото, в което се казваше: „Докато вашият скъп съпруг е начело на делата, ние спим спокойно. Той се грижи добре за Русия и за нас.“

Такова беше презряното предателство на императора и неговия двор към онези, които му служеха и го обичаха. Краят на Горемикин беше трагичен. Осемдесетгодишен, той беше убит от болшевиките в Сочи в Кавказ, заедно със съпругата си, която беше над 70, дъщеря му и зет му, генерал Овчинников. От всички министри по време на управлението на Николай, той и Вите притежаваха най-голяма индивидуалност и независимост. Той трябваше да заеме поста министър на външните работи. Той притежаваше голямата упоритост, която никой от другите министри не притежаваше. Граф Вите, който беше лично враждебно настроен към него, ми каза един ден, когато се обсъждаше въпросът за назначението на Горемикин за министър на външните работи: „Горемикин е идеален министър на външните работи и ако дойде на власт, ще се опитам да получа от него посланическо място в Константинопол. Искam да работя с него.“ Една от най-големите трагедии на Русия беше фактът, че Горемикин и Вите никога не се обединиха, за да сформират партия. Те се критикуваха взаимно, вместо да се обединят, за да критикуват правителството. Когато беше уволнен, Горемикин можеше спокойно да извика като Луи XIV: „След мен и потоп!“

ГЛАВА XII. ПОТОПЪТЪТ

След като Щюрмер беше назначен за негов наследник, дворът и неговите приближени не се интересуваха от новия председател на Съвета. През по-голямата част от времето императорът отсъстваше от Петроград и беше в щаба на армията на фронта. На практика императрицата царуваше и Распутин стана разпоредител на съдбата на Русия. Щюрмер разчиташе на себе си. Но Распутин се отнасяше с него като началник и му изпращаше заповедите си, написани на парчета хартия.

Администраторът на Руско-френската банка ме помоли един ден, знаейки за приятелските ми отношения с княз Оболенски, командващият Петроград, да се застъпя пред него в полза на една еврейка, роднина на един от служителите на банката, която Оболенски щеше да изгони от града; но той категорично отказа молбата ми. „По-скоро ще ми порасне коса, отколкото да ѝ позволя да остане в Петроград!“, възкликна той. (князът беше напълно плешив.) Казах на нещастната еврейка за неуспеха си и я посъветвах да се срещне с Распутин. Тя го направи. Распутин се интересува от нейния случай и ѝ даде едно от известните си листчета хартия, за да го предаде на Щюрмер. Взех листчето и го преписах. Распутин изпращаше заповедта си до председателя на

Съвета! „Скъпи Борисе Владимирович“ (името и презичето на Щюрмер), „изпращам ви тази жена. Направете каквото тя желае. „Ваш доброжелател, „ГРЕГОРИЙ РАСПУТИН.“

Щюрмер побърза да изпрати необходимите заповеди на княз Оболенски и на еврейката беше позволено да продължи пребиваването си в столицата.

В нощта на тържествената вечеря, дадена за господата Вивиани и Томас, които бяха дошли в Петроград по случай 25-годишнината на Френско-руския съюз, случайно седнах до княз Оболенски. Казах му: „Е, господин князе, не виждам да ви е пораснала косата!“ Князът сякаш не се зарадва на малката ми шега! Щюрмер не мислеше за нищо друго, освен да запази позицията си. За личен секретар имаше човек на име Мануилов, с много съмнителна репутация, който скоро след това беше осъден на една година затвор за изнудване.

Задълженията на секретаря се състоеха да държи министъра в течение на настроенията и мненията, актуални в политическите кръгове. За тази работа Мануилов получаваше 12 000 рубли годишно, да не говорим за допълнителните кредити и сумите пари, които му се дават. В същото време, отлична илюстрация на нашия режим по онова време, той получаваше 6000 рубли годишно от помощник-министъра на вътрешните работи, за да шпионира Щюрмер! Условията бяха толкова лоши, като в Константинопол преди войната, където подобни агенти служеха едновременно на интересите на великия везир Кямил паша и на Енвер паша, неговият най-смъртен враг!

Щюрмер все още беше министър на вътрешните работи и в този отдел всеки правеше точно каквото си поиска. Провинциалните управители се бяха превърнали в обикновени сатрапи, правосъдието съществуваше само на хартия. Зает единствено със собствените си дела, Щюрмер дори не отдели време или труд да прочете официалните доклади! Когато най-накрая освободи министерството, за да стане министър на външните работи, все още запазвайки председателството на Съвета, той беше заменен от А. Д. Протопопов, чиито дейности надминаваха тези на Щюрмер по произвол и крещяща злоупотреба с поста му. Щюрмер се опита да се сдобри с Думата която беше разпусната от Горемикин, и той веднага я свика отново. След това повлиял на императора да посети Думата. Николай отиде и произнесе реч. Той увери депутатите в своите добри пожелания и ги помолил да работят за доброто на страната в съгласие със своя суверен в трудните времена, през които преминавахме тогава. Тази реч беше приета с ентузиазъм, но депутатите бяха разочаровани в надеждите си. Императорът им говори, вярно е, по много бащински и мил начин, но не им обеща нищо! Страната искаше отговорно правителство, което да отговаря пред Думата за действията си или поне за практическото изпълнение на обещанията, дадени в Императорския манифест от 17 октомври 1905 г., който оттогава беше напълно забравени. Николай дори не пожертва нечестивия Протопопов, министър на вътрешните работи, за тях, въпреки че беше всеобщо мразен в Русия. Тогава беше съвсем естествено, след като императорът напусна Думата, отвсякъде се чува бурни речи срещу правителството и критики към вътрешното министерство. Два или три дни по-късно Милюков каза от трибуната истината за злините, от които стенеше и страдаше нещастна Русия. Кабинетът на Щюрмер беше толкова зле съставен, че сред всичките му членове нямаше нито един човек, който да може да отговори на ужасното доносничество и обвиненията на Милюков.

Щюрмер прибягна до стария метод и незабавно пристъпи към разпускане на Думата, но депутатите, когато се върнаха в изборителните си райони, разкриха гнилостта на правителството в много подробности и недоволството се разпространи бързо и надалеч. В отношенията си с двора Щюрмер беше сервилен подлизурско. Тъй като беше церемониалмайстор в продължение на много години, той го познаваше във всичките му коварни начини. Германец по рождение, баща му протестант по религия, Щюрмер се

представяше за убеден православен. Той посещаваше редовно всички църкви и усърдно търсеше приятели сред най-висшите църковни сановници, за да спечели благоволение-то на императрицата, на която влияеше с най-коварни ласкателства. Нелепо е да се говори за „политиката“ на Щюрмер, защото тя не съществуваше. Той живееше от ден за ден, изпълнявайки вечно колебливите желания на царя. Той подписваше всеки договор, който му беше представен, независимо дали е добър или не, и същият небрежен начин на действие, цареше във вътрешното и външното министерства. Винаги беше готов или да се пазари с депутатите, или да ги атакува яростно. Милюков го обвини пред цялата Дума, че е бил крадец, докато е на власт. Милюков заяви, че дори самият той да не е крал, което не може да се докаже, е сигурно, че жена му и синовете му са най-сериозно компрометирани. Атаката на Милюков обаче не беше истинската причина за падането на Щюрмер, а единствено на каприза на царя, или по-скоро на императрицата. С идването си на власт, той се отдръпваше от нея. Нещата в двора бяха толкова лоши, че откритата атака срещу министър от Думата само засилваше позицията му пред господаря! Обикновено императорските благоволения бяха сигурна награда за омразата на депутатите! Просто съвпадение от което Щюрмер правеше изключение.

Последният председател на Министерския съвет при Николай II беше княз Голицин. Избирането му беше неочаквано не само от широката общественост, но и от самия него. Той беше губернатор на две губернии и сенатор, а последната му позиция беше член на Държавния съвет. Винаги гласуваше с крайната десница. Беше на 72 години, когато достигна най-високия пост. Беше джентълмен във всеки смисъл на думата, лоялен и честен, но напълно невеж по държавните дела. Беше председател на две общества за насърчаване на общественото благосъстояние, едното от които имаше за свой покровител императрица Александра, а другото – вдовстващата императрица Мария. Въпреки че двете императрици изобщо не се разбираха добре и бяха напълно различни по характер, княз Голицин успя да запази благоволението и на двете. Един ден той дойде в двореца, за да докладва на императрицата, когато неочаквано се озова лице в лице с императора, който незабавно му предложи мястото на Щюрмер за ръководител на Съвета! Князът сподели със сестра ми Сементовска, че е направил всичко възможно, за да не изпие горчивата чаша и да се измъкне! Не се чувствал достатъчно силен, за да поеме такава тежка отговорност и не скрил това от императора, като му дал дълъг списък с кандидати за поста, които смятал за много по-подходящи. Но всичко беше напразно.

Императорът настоя и князът стана председател на Съвета. В политическите кръгове всички бяха много развеселени от назначението му защото князът изобщо не е приеман на сериозно. Думата очакваше шум при първата поява на княз Голицин, особено след като разчиташе на печално известния Протопопов за помощ. Но князът не посмя да опита! Той стоеше далеч от Думата и депутатите нямаха представа за политиката, която възнамеряваше да следва. Управлението на Голицин продължи само един месец. По заповед на императора, който беше на фронта, министър-председателят подписа указ за разпускане на Думата. Депутатите отказаха да бъдат разпуснати и избухна революцията!

Нешастиият княз напусна кабинета си и се укри в къщата на сестра ми, където живя, преди да стане министър-председател. Но тъй като другите наематели много се страхуваха от тълпите, умоляваха сестра ми да го накара да си тръгне.

Княз Голицин, винаги е бил джентълмен, незабавно се обади по телефона на председателя на Думата, за да дойде и да го арестува. Той веднага беше затворен в Петропавловската крепост, но скоро е освободен. От всички царски министри, той доста пострада от капризите на своя господар.

Междувременно Протопопов, министърът на вътрешните работи, който изигра катастрофална роля в последните дни на монархията в Русия, се появяваше и слизаше

от сцената. Точно преди завесата да се спусне, той се превърна в едно от главните действащи лица в драмата.

Във всички страни министърът на вътрешните работи заема много важна позиция. В Русия титулярът на този пост винаги е бил почти всемогъщ! Цялото управление на вътрешните работи на огромната империя е изцяло в негови ръце. Той назначава губернаторите на губерниите и контролира дейността на земствата. Той регулира всички въпроси, с изключение на религиозните. По обичай министърът на вътрешните работи е висш сановник, ползващ се с пълното доверие на суверена и „негов човек“ във всяко отношение.

По време на Николай II, Министерството на вътрешните работи особено отразяваше колебливия характер на владетеля. И именно в този важен ресор на правителството министрите се сменяха най-често, дотолкова, че през последните месеци на монархията вътрешното министерство стана като въртележка! Императорът вика всеки който случайно се озове при него, без значение кой, и му предлага поста вътрешен министър. Господинът, чувстваш се толкова „заслужил“, приема и се прибра у дома, много радостен, за да разкаже на семейството си за късмета си! Това се случва сутринта; а вечерта на същия ден царят променя решението си, и назначава друг човек, така че назначеният сутринта дори няма време да се запознае с колегите си.

Безбройните министри на вътрешните работи заемат поста, не заради личните си качества или политиката която смятат да водят, а единствено поради императорската благосклонност! Всички те се опитват да си осигурят такава благосклонност с всякакви средства, стига да са били успешни.

Някои, например Щюрмър, като обикалят всички църкви; други, като Маклаков, имитирайки „скока на влюбената пантера“, който разсмива императрицата и императорските деца, и трети, като Протопопов, ласкаейки императрицата и правейки неща, за които твърди, че са спиритуалистични. И всичко това, като първо получават благосклонността на Распутин.

От всички министри на вътрешните работи, които Николай II е имал, Протопопов е допринесъл най-много за падането на монархията. Той беше дворянин от Симбирска губерния на Волга. Преди това е бил офицер, но напуска армията, още като млад. Той е много богат земевладелец и е ръководил няколко промишлени предприятия. Работил е в няколко земски служби и бил предводител на дворянството в губернията си.

Той представляваше губернията си в Третата и Четвъртата Дума, като член на Октябристката партия. Накрая беше вицепрезидент на Думата. Речите му обикновено бяха с подчертано либерален характер. Отличен оратор и изключително натрапчив в маниерите си, той се превърна в много популярен сред депутатите, особено чрез яростните си атаки срещу правителството.

Когато делегация от Думата посети столиците на нашите съюзници, Протопопов беше част от групата. Тъй като говореше свободно английски, френски и италиански, той говори от името на цялата делегация. Той направи изключително добро впечатление в Европа и беше много популярен навсякъде. При завръщането си в Русия минаха през Стокхолм с граф Олсуев, член на Държавния съвет, също беше член на депутацията. В шведската столица последният се срещна с руския журналист Количко, който живееше там, защото не искаше да напусне любовницата си германка, изгонена от руското правителство. Естествено, Германия и събития около войната са бяха сред темите на разговора и граф Олсуев изрази желание да се види с истински германец, за да научи нещо за германските настроения. Количко предложи помощта си и на обяд в дома си представи на графа човек на име Варбург. Варбург беше германски финансист, приятел на Балин и близък до император Вилхелм. В последния момент Протопопов изразил желание да присъства на този обяд и беше поканен. Въпреки че разговорът нямаше го-

лямо политическо значение, Протопопов е достатъчно глупав да го спомене после на репортер, добавяйки, че той, а не Олсуев, е уредил срещата с Варбург.

Случаят се разчу и когато Протопопов се върна в Петроград, и сериозно се компрометира в Думата, дори в редиците на собствената му партия.

Председателят на Думата, М. В. Родзянко, му написа писмо, в което поиска от името на Думата да представи официални обяснения за инцидента в Стокхолм.

За да се оправдае, Протопопов хвърлил цялата вина върху Олсуев; но последният успя да се оправдае и доказа убедително, че Протопопов е лъжец.

Преди това той беше кандидат на либералите за поста министър на търговията, но след този инцидент нямаше съмнение, че не само ще загуби поста си на вицепрезидент на Думата, но дори и мястото си на депутат!

Протопопов имаше по-голям късмет в двора. Желаяйки да узнае подробностите за посещението на делегацията в съюзническите столици, императорът го покани в присъствието на императрицата. Протопопов направил много добро впечатление. Императрицата го попитала дали крал Джордж прилича толкова много на императора, колкото се твърди. Протопопов отговори: „Само както по-лошото копие прилича на превъзходния оригинал.“ Този отговор изключително много поласка императора и императрицата. Виждайки, че е свършил що се отнася до Думата, Протопопов реши да се спечели популярност в двора. Той изслуша любезно Распутин и приложи същата тактика и с архиепископа на Петроград. След като внимателно си подготви почвата в двореца, беше назначен за министър на вътрешните работи.

Отначало се подиграваше на либералите. Твърдеше, че титлата „министър на вътрешните работи и заместник на Думата“ ще го направи популярен сред масите и че може да му спечели отново подкрепата на Думата. Но сметките му бяха грешни! Собствената му партия гласува за неговото изключване!

Докато Протопопов все още беше вицепрезидент на Думата, той основа вестник. Когато беше назначен за министър на вътрешните работи, той заяви, че повече няма да има нищо общо с това издание, но въпреки това разчиташе на него за подкрепа и всъщност редакторът идваше тайно в кабинета му всяка сутрин, за да приема неговите запоеди. Но истината излезе наяве и вестникът напълно загуби влиянието си и не успя да популяризира министъра.

Цяла Русия беше враждебно настроена към него и печата единодушно настояваше за оставката му. Той не смееше да отиде в Думата, сигурен, че ще предизвика скандал, ако го направи. Потърси убежище в двора и го намери. Императрицата, повлияна от Распутин, беше сигурна в неговата лоялност и преданост и той стана един от най-близките ѝ приятели, прекарвайки цели вечери с нея, известната мадам Вирубова и Распутин. През тези вечери религията често беше тема на разговор, както и необходимостта от спасяване на масите от пагубното влияние на либералите!

Протопопов беше ентусиазиран по последния въпрос, дори и да се отегчаваше от първия. Когато Распутин беше убит, общественото мнение като цяло прие за даденост, че популярността на Протопопов в Царское село ще приключи, но нищо не се случи. Протопопов беше по-силен от всякога. Той убеди императрица, която обръщайки се към спиритизма, усетила, че Духът на Распутин е влязъл в него и той ѝ говорил на езика на мъжиците (селяните), отрязвайки думи и изречения, имитирайки специфичния начин на говорене на Распутин. Когато императорът изразил, че е раздразнен от отношението на Думата, Протопопов го успокоил, казвайки, да не се страхува от Думата. Накрая той посъветвал императора да постанови нейното разпускане и по така Думата беше затворена.

Протопопов искаше да смаже революционното движение, за което е напълно наясно, и посъветва императора да използва метода на Дурново. Дурново беше смазал предишната революция в Москва с простия метод на куршумите!

Затова Протопопов увеличил броя на полицията в Петроград, като добавил големи сили, съставени от подофицери от армията, на които можел да разчита. По този начин полицейските сили в столицата достигнали общо 18 000 души. Той наредил всички кръстовища да бъдат охранявани с картечници, а покривите на всички по-високи сгради да бъдат екипирани по подобен начин и обяснил заповедите си, като обърнал внимание на възможността от германско въздушно нападение над столицата. Идеята му беше да изведе революцията наяве, да провокира работническата класа и след това да я унищожи. За да постигне тази цел, на 23 февруари 1917 г. той нареди да не се продава хляб в бедните е работническите квартали на града. На 24 февруари се проведе масови митинги на гладуващите тълпи, които искаха за хляб. Те бяха лесно разпръснати от полицията; но на 25-ти движението внезапно стана революционно. Гарнизоните на Петроград бяха в заговор с народа и последва схватка с полицията. Около 5000 души бяха убити, а „армията“ на Протопопов избяга или беше арестувана от въстаналите войски. Революцията спечели в Петроград! Протопопов избяга и се укри в село близо до столицата, но страхувайки се да не бъде разпознат и убит, четири дни по-късно се яви в Думата. Срещайки Керенски там, той му каза: „Ваше Превъзходителство, смили се над мен!“ На което Керенски отговори: „Първо, аз не съм „Ваше Превъзходителство“! Що се отнася до вашите престъпления срещу нацията, народът ще ги съди.“ Той беше арестуван и затворен в Петропавловската крепост. За малко да избегне линчуването от тълпите, докато го отвеждаха там.

Горемикин и Щюрмер, единият с бездействието си, другият с действията си, изиграха своите роли в последната сцена на драмата, но именно Протопопов спусна завесата. Правосъдието в страната се раздаваше по абсолютно същия начин, както правителството. Не беше останало нищо от либералните институции и реформи на Александър II. Трибуналите бяха загубили своята независимост станали послушни инструменти в ръцете на правителството. Всички дела, в които бяха замесени членове на правителството или на съда, бяха незабавно отменени. Правосъдието си служеше с фалшификации. Политиката контролираше всички съдилища и техните решения.

Господин Чегловитов, министърът на правосъдието, беше без вяра и убеждения. Познавах го лично още от училище и там го наричаха „Джон Кейн“.

След дипломирането си се представяше за либерал, а Милюков през 1905 г. пожела да го назначи за министър на правосъдието в конституционен кабинет. По това време, виждайки, че либералната кауза е загубена, Чегловитов стана стълб на реакционното движение. Няколко месеца преди окончателното избухване, когато се озова атакуван от всички страни, той подаде оставка като министър на правосъдието, но императорът го назначи за председател на Държавния съвет – най-високата официална позиция в Русия. Като такъв той съсредоточи цялото си внимание да попречи на всички либерални членове на Съвета да говорят. Името му беше също толкова прокълнато от масите, колкото и това на Протопопов, и когато беше арестуван след революцията от Временното правителство, тълпите, дори децата, го плюеха, докато го водеха по улиците. Той беше отведен в Петропавловската крепост и обвинен в държавна измяна срещу народа на Русия.

Руското духовенство винаги е играло изключително важна роля в историята на нацията. Масите са изключително религиозни и свещениците имат много голямо влияние върху тях. Църквата винаги е почитана с благоговение и е беше сила, на която всеки монарх е разчитал за подкрепа. Поради това помощта на духовенството беше задължителна. В последните години на монархията висшия клир беше назначаван измежду

онези, на които дворът можеше да разчита, но всички назначения бяха извършвани чрез влиянието на Распутин, съответно назначения бяха с лоша репутация и без никакъв морал. Моралът беше заменен от подлизурска сервилност. Монах, който е бил приятел на Распутин в Тоболск, напълно невеж и едва можещ да напише собственото си име, е назначен за архиепископ, а монаха Питирим, добре известен с покварените си навици, е поставен начело на петроградското духовенство като „митрополит“. Помощта на такива личности всъщност не е била от полза за двора, тъй като хората, знаейки репутацията и навиците им, ги презираха. В резултат на това църквата загуби влиянието си.

В крайна сметка Питирим загуби поста си, отново стана монах изпратен в манастир, разположен в далечния север на Русия.

В армията недоволството от режима на Николай II станало всеобщо. В началото на войната ентузиазмът на войските беше безспорен. Първите военни неуспехи в Източна Пруссия не обезкуражили армията. Те бяха напълно компенсирани от победите на генерал Брусилов в Галиция, увенчани с превземането на Лемберг (Лвов) и Пшемишъл, голямата австрийска крепост.

Дори когато армията страдаше тежко от липса на боеприпаси, нейният дух се поддържаше на високо ниво. Нямайки повече патрони, мъжете се биели с камъни и приклади на пушките си. Но с течение на времето и без боеприпаси армията беше принудена да се оттегли окончателно. Дори докато руските крепости падаха една по една, а германците завладяваха все повече и повече територии, армията все още се чувстваше уверена в бъдещето.

Едва когато се научи за предателството на военния министър генерал Сухомлинов и за неговото арестуване, недоволството бързо нарасна във всички чинове. Особено офицерите не криха отвращението си.

В казината и ресторантите имаше остри критики от всички страни срещу правителството. Самият император не беше пощаден и никаква вина не беше твърде голяма за императрицата, защото военните виждаха в нея главната причина за своите бедствия.⁷³

Императорската гвардия не беше изключение от това разочарование. Разговарях много често с офицери от елитните гвардейски полкове и те откровено ми казаха, че ако императорът не промени скоро политиката си, ако не замени неефективните и предателски министри с кабинет, който да бъде отговорен пред Думата, той ще трябва да бъде детрониран и да бъде въведено регентство. Тези предложения и много подобни бяха известни на обикновените хора и императорът постепенно загуби не само уважението им, но и малката популярност, която имаше преди.

Но в редиците неуспехът на нашите армии се приписваше не само на императора, но и на висшето руско командване. Генералите бяха обвинявани в леност и неефективност или сервилност към императора, а офицерите бяха обвинявани в съучастие на генералите. Това чувство обяснява яростта на войниците срещу генералите и офицерите по време на революцията и защо толкова много от тях бяха избити.

В последните месеци преди революцията липсата на хранителни запаси и топли дрехи разпалваше пламъците на недоволството. Това се приписваше, и не без основание, на корупцията в ведомствата които трябваше да снабдяват армията. Дезертьорството стана широко разпространено, въпреки желязната дисциплина, която все още съществуваше в редиците. Така от политическа, съдебна, чиновническа и военна гледна точка нещата вървяха от зле към по-зле. Междувременно обществото беше разделено на два лагера. В единия лагер никой не се интересуваше нито от армията, нито от войната. Те мислеха само за себе си и за тях небрежността на администрацията беше от

⁷³ Разбира се това е глупост, просто руската армия не е на нивото на германската и затова е закономерна бита, дори и от българите в Добруджа.

голяма полза. Армейските закупчици пълниха джобовете им. Сделките на фондовия пазар достигнаха огромни и безпрецедентни цифри, но нацията гладуваше до смърт, а армията нямаше нищо. 1/3 от европейска Русия беше в ръцете на врага, а въпреки това всички стойности на фондовата борса непрекъснато се покачваха благодарение на спекулациите, които се случваха във висшите финансови кръгове. Хора, които един ден бяха без пукната пара, на следващия ставаха милионери!

Пекарните бяха многократно атакувани от гладните маси, чиито дълги опашки за хляб се простираха на стотици метри в много части на града. И докато това положение съществуваше, бижутерските заведения работеха по-усилено от всякога.

Един от тях, известният Фаберже, ми каза, че печалбите му са се утроили. Той добави, че купувачите са му непознати и не се интересуват от качеството на нещата, които купуват, настоявайки само за високи цени.

Театрите и кафе-шантаните винаги бяха претъпкани. 400-500 Ч рубли се плащаха за ложа на представленията на Червения кръст. Виното беше официално забранено, но това не попречи на шампанското да се лее на потоци в частните домове и на частните трапезарии, въпреки че цената му беше 90 рубли за бутилка.

В този свят от хора, напълно полудели от удоволствия и буквално опиянени от пари, Распутин беше навсякъде, в образа на Главния Дявол, защото именно той направи възможно тези потоци от пари да попаднат в джобовете на тълпи лешояди и търсещите удоволствия пиявици. Опасностите от ситуацията бяха добре известни. Мнозинството добре знаеше, че танцува по рушащите се ръбове на вулкан; но толкова повече се бързаше да се обезкърви страдащата, гладуваша, агонизираща Русия в още по-голяма степен и желание да се наслаждава на живота още повече!

И именно на тази група хора разчитаха министрите и сред тях правителството търсеше спасение!

В другия лагер на обществото, който беше по-многобройният, сигурността в приближаването на голямата катастрофа беше добре известна, както и че кризата не може да се отлага дълго. Императорът вече беше открито критикуван по уличните ъгли, а императрицата беше шумно проклинана.

Един ден бях в кабинета на помощник-министъра на правосъдието, който дотогава беше смятан за реакционер. Присъстваха двама сенатори, единият от които беше началник на полицията. Разговорът им беше такъв, че ако бях със затворени очите, щях да повярвам, че съм в присъствието на убедени, отявлени революционери!

Сред юридическата професия настроенията бяха още по-мрачни. Керенски, който беше адвокат, един ден се втурна към председателя на клуба на адвокатите, много блед, и го попита дали не е по-добре да се предприемат някакви насилствени действия, за да се спасят хората и армията! Членовете на Думата се срещаха всеки ден на партийни събрания. Те бяха напълно убедени, че това положение не може да продължи повече. Но докато по-добре мислещите елементи на обществото се ограничаваха до критика и се опитваха да обмислят кое е най-добре да се направи, работниците се организираха.

Интелектуалците губеха позиции в безкрайните си размишления и работниците станаха пълни господари на положението.

Печата изигра много малка роля в кризата. Либералните вестници бяха заглушени. Тези, които подкрепяха десницата, субсидирана от правителството, нямаша читатели и в затова нямаша продажби. Освен това Русия нямаше големи журналисти по това време. Катковци, Аксаковци и Сувориновци бяха изчезнали и не можеше да се намери никой, който да заеме прочутите им места.

„Новое время“ се управляваше от синовете на великия Суворин. Единият от тях, напълно безполезен, прекарваше времето си с жени. Другият талантлив човек, започна да се напива.

Лишени от средства, семейство Суворини продадоха голяма част от своите вестници, на банкера Дмитрий Леонтиевич Рубинщейн, руски еврей. Той натрупа много голямо състояние, бил е близък на Распутин и стана главен редактор на „Новое время“!

Другите вестници били безцветни и слаби, с изключение на „Реч“, органът на Милюков. Но военната цензура, която се превърнала в чисто политическа афера, зависима от желанията на министъра на вътрешните работи, силно подчертаваше със син молив всички статии, предназначени за публикуване от вестниците.

Обикновено, когато читателите търсеха редакционна статия, виждаха празно място. В отмъщение вестниците обръщаха голямо внимание на протестите на различните партии, въпреки усилията на полицията, и този метод на вътрешна война се разпространи сред народа, а оттам и в окопите, увеличавайки общото недоверие и недоволство.

Председателят на Думата, Родзянко, на два пъти се опитва да покаже на императора опасностите, които заплашват нацията, но всичките му усилия бяха напразни.

Николай II, воден от Протопопов, се е впусна в трагичната си съдба. Селяните, които съставляват 85% процента от населението на Русия, не споделяха интересите на работниците в градовете. Животът им никога не е бил толкова добър, колкото по време на войната! Три фактора обогатяваха селските хора:

(1) Всяко семейство, имащо войник в редиците, получаваши определена сума пари всеки месец.

(2) Продуктите се продавали на много високи цени и

(3) Тъй като алкохолът беше забранен, доходите на мъжете в семейството са оставаха в семейството.

Вярно е, че от тези неща благоприятстваха селяните, но бързо увеличиха и безправствеността. Много жени мислейки само за пари и почти винаги, когато съпругът отсъстваше, неговото място е заемано от военнопленник. Това често се е случвало дори в обществото! Селянинът обаче най-накрая се присъедини към революцията, защото стремежите на селските хора винаги бяха за увеличаване на поземлените им владения. Революционерите бяха внушили на селянина, че тези стремежи могат да бъдат задоволени само чрез революция и постепенно кредитът на селяните се превърна в: Земя и свобода.

Когато избухна Революцията, селяните си помислиха, че е дошло времето им. Те заграбиха имотите на земевладелците, без да чакат революционното правителство да направи каквото и да е правно уреждане! Необразовани и диви, селяните опожариха и унищожиха светска собственост, изгориха библиотеки и съсипаха съкровища, събрани малко по малко от техните собственици.

Това движение и действия нямаха нищо общо със социалистическите теории. Селянинът, който е станал земевладелец още от времето на Столипин, не се обединява около доктрина, която отрича правото на собственост! След като получиха това, което искат, увеличение на земята си, руските селяни непременно отново ще се превърнат в консервативен елемент.

Още в първите месеци на революцията селянинът беше много далеч от напредналите идеи на работниците в градовете. Условиата и факторите, преобладаващи в Русия през третата година на Първата световна война, бяха пряката причина за падането на Монархията, могат да бъдат обобщени по следния начин:

Непопулярен император, лишен от воля.

Императрица, която беше искрено ненавиждана.

Великите князе и дворът вече загубиха доверието си.

Недоволна и измамена армия и флот, загубили всякаква вяра в своите генерали, адмирали и офицери.

Продажни и неспособни министри.

Превърнали се в сатрапи провинциални губернатори.
Административни злоупотреби, които се увеличаваха ежедневно.
Правосъдието в цялата страна, сведено до фарс.
Разпуснато и презряно духовенство.
Общество, корумпирано и гнило до мозъка на костите си.
Думата и нейните лидери, лишени от смелост и инициатива.
Работниците, вече бяха спечелени от социалистите.
Селяните, загубили всякаква представа за морал, плячкосваха и унищожаваха имуществото.

Добавете към това постоянните военни бедствия и голяма част от Русия в ръцете на врага и ще получите точна картина на нещастната Русия преди Революцията от 25 февруари 1917 г.

Такава беше драмата и такива бяха главните актьори в нея. Завесата се спусната! Сцената е тиха и пуста!⁷⁴

ПРИЛОЖЕНИЕ I. КРАЛИЦАТА НА РУМЪНИЯ, МАРИЯ

„По-скоро ще абдикирам, отколкото да призная мир, срамен за страната ми“, извика кралицата на Румъния, след като научи за ужасните мирни условия, продиктувани от император Вилхелм и неговия партньор Австрия, и наложени на бедното малко Дунавско кралство, смазано от превъзхождаща сила след героична съпротива.⁷⁵

Господарката му е възмутена от дъното на душата си. В тези моменти на мъка тя се показва като благородна и горда, достойна за своя народ и достойна племенница на двама велики господари, Едуард VII на Англия и Александър III на Русия.

Ще припомня, че кралица Мария е дъщеря на херцога на Единбург, брат на Едуард VII, и на великата княгиня Мария, единствена сестра на император Александър III. „Аз принадлежа към наистина интернационално семейство“, каза ми един ден кралицата, визирайки факта, че баща ѝ е англичанин, майка ѝ руския, а от сестрите ѝ едната е омъжена за руснак, великият херцог Кирил, втората за германец, принц Хохенлое Лауенбург, а третата за испански принц.

Първата ми възможност да се запозная с кралицата на Румъния беше, когато тя беше още английска принцеса, към края на 1892 г. в Мюнхен. Бях втори секретар на руската легация в този град. Графиня Остен-Сакен, съпругата на моя началник, беше близка приятелка на великата княгиня Мария, майка на бъдещата кралица на Румъния. Тази дама ѝ сподели всички трудности, които имаше по отношение на предстоящия брак на дъщеря ѝ. „Представете си“, каза тя, „Мария има двама ухажори едновременно, и двамата отчаяно влюбени в нея, великият княз Георги от Русия и принц Фердинанд Румънски, първият е тук, а Фердинанд се очаква след няколко дни. Не знам какво да правя. Струва ми се, че дъщеря ми предпочита румънеца, но много я боли да разочарова великия княз. Тя е толкова добросърдечна!“

Принцесата обаче пренебрегнала трудностите на майка си и сама решила нещата. През януари 1893 г. тя се омъжила за наследника на румънския трон. Надарена с изключителна красота⁷⁶, равна само на добротата на сърцето ѝ, тя веднага се превърна в идол на своя народ. Нейната личност пленила всички. Най-висшите и най-нисшите били еднакво податливи на големия ѝ чар.

⁷⁴ Зловещо затихне пред кървавата болшевишка буря която предстои и която ще унищожи Русия.

⁷⁵ Бедно кралство ли, мръсни влашки разбойници!

⁷⁶ Твърде пресилено казано, не блести с особена красота.

Чичо ѝ, крал Карл Румънски, я сравнява със слънчев лъч, въпреки изразените си симпатии към Германия, които били толкова противоположни на тези на племенницата му. През юни 1914 г. отново срещнах принцеса Мария. Тя все още беше принцеса и присъстваше на срещата между крал Карл Румънски и царя в Констанца.

Където и да се появяваше, шофирайки, яздейки или разхождайки се, красива като ден, весела, усмихната и размахваща кърпичката си в отговор на оvationите на народа, ентузиазмът на тълпата за тяхната принцеса беше огромен. Принцесата дори не е сънувала за ужасните изпитания, които я очакваха през следващите три години.

Бях отново в Румъния, в Букурещ, през лятото на 1916 г., около два месеца преди влизането на Румъния във войната. Тогава страната беше разделена на три политически партии. Първата, водена от Карп, бивш министър на крал Карл, подкрепяше съюз с Централните сили. Тази партия беше подкрепяна от консерваторите. Въпреки че някои от тях подкрепяха г-н Маргиломан, който беше за неутралитет. Втората партия имаше за свои лидери Филипеску, Таке Йонеску и Мишел Кантакузин, които настояваха за незабавно влизане във войната на страната на Съюзниците. Третата партия, най-могъщата, имаше за свой водач М. Братиану, който тогава беше председател на Съвета. Той водеше двойна игра, подчертавайки симпатиите си към съюзниците и едновременно с това сключвайки търговски договор с Германия и Австро-Унгария. Що се отнася до краля, той се колебаеше. Първоначалните му, всичките му младежки симпатии го насочваха към Германия, но той реши да остане истински конституционен монарх докрай.

Той реши само да следва мъдростта на мнозинството от народа си. Оглеждайки се назад към всичко, което видях, ми се стори, че Фердинанд ясно виждаше как един ден ще трябва да изпие горчивата чаша, но всичко, което желаше, беше да отложи злия час колкото е възможно повече. Това ще обясни пълната и непоколебима подкрепа, която той оказа на политиката на Братиану. Но от самото начало на кризата кралица Мария не криеше симпатиите си. В един момент по време на последния ми престой в Букурещ, когато сключването на търговския договор с Централните сили изглеждаше почти сигурно, старият Филипеску ми каза: „За щастие, нашата скъпа кралица е с нас и с такъв верен съюзник не се страхувам за бъдещето.“

Един ден принцеса Кантакузина, съпруга на един от най-горещите привърженици на Съюзниците и близка приятелка на кралица Мария, покани мен и жена ми да прекараме вечерта с нея и кралицата. За нещастие аз отсъствах, повикан в Рени на Дунав от адмирал Веселкин, командир на нашата флотилия, и само съпругата ми успя да се възползва от любезната покана на принцесата. Кралицата беше придружена от дъщеря си, принцеса Елизабет. През голяма част от вечерта кралицата четеше на глас малката си книга, озаглавена „Сърцето на румънския селянин“. Това малко произведение написано на английски. Самата ѝ душа е разкрита от това малко есе. То илюстрира страстната ѝ любов към народа и гордостта, че е тяхна кралица.

Щастлива от голямата си и заслужена популярност, тя се хвали как често е трябвало да поеме отговорността да бъде кръстница на толкова много деца на скромни селяни. Тя описва техните къщи и се възхищава на безупречните качества на родителите на новородените. В краткия предговор кралицата казва: „Целта на това малко произведение е да направя Румъния толкова възхитена от моите читатели, колкото е обичана от мен.“

Винаги и навсякъде най-силното ѝ чувство е истинската преданост към страната, която е осиновила. Естествено, веднага след завръщането ми в Букурещ, сметнах за моя привилегия да поискам аудиенция, която няколко дни по-късно ми беше предоставена. Румъния тогава беше обявила война. Когато кралицата прие мен и съпругата ми в двореца си в Букурещ, той вече беше напълно превърнат в болница. Нейно Величество,

красива и очарователна както винаги, носеше дрехите на болничната медицинска сестра. След обичайния обмен на поздрави и любезности, суверенът премина към актуалните въпроси, говорейки директно за войната и Министерския съвет, който под председателството на краля беше решил да я обяви. „Знам какви тревожни моменти е преживял кралят“, каза ми тя. „И имам право да се гордея с решението му.“ Нейно Величество добави: „Уверявам ви, че не изпитвам омраза към германците, майка ми и сестра ми са в Германия, но чувствам, че съдбата на страната ми зависи от съюз с враговете на Германия и Австрия. Германците очевидно знаят каква роля съм изиграла, защото правят всичко възможно, за да ме елиминират. Самолетите им ме преследват нощ след нощ и съм принудена непрекъснато да сменям местожителството си. Но всичко това ме оставя напълно спокойна и всеки ден си казвам: „Каква благословия е да бъда кралица в такъв момент!“ Тя сякаш нямаше никакви съмнения относно крайния успех, въпреки че напълно осъзнаваше трудностите, които румънците ще трябва да преодолеят.

„Те са много силни“ – повтаряше тя отново и отново, говорейки за Централните сили. Сбогувайки се с нея, поисках екземпляр от малката книжка, която беше прочела на вечерта на графиня Кантакузина. Кралицата любезно се съгласи с молбата ми и на следващия ден получих малката книжка, придружена от нейния портрет и подписан от нея. Останах още една седмица в Букурещ, който дотогава се беше превърнал в истински ад. Германците и българите започнаха бомбардировки на бедния „балкански Париж“ на следващия ден след обявяването на войната.⁷⁷ Беше неделя. Улиците бяха пълни с хора, наслаждаващи се на прекрасното време, когато се появи първият вражески самолет. Обществото си помисли, че това са маневри на румънските авиатори.

Половин час по-късно линейките на Червения кръст разрушиха тези илюзии. Хуните и техните съюзници избраха за своя цел най-посещаваните площи и места. Букурещ беше по-изпитан и по-наказан от почти всеки друг град, пострадал от въздушна бомбардировка. В този първи час имаше 373 мъртви и ранени, като по-голямата част от тях бяха жени и деца. Цели квартали на града, само преди няколко седмици посветени на удоволствието, бяха напълно разрушени. Видях със собствените си очи една бедна майка, напълно луда. Четирите ѝ деца бяха убити! Но германците и българите не се ограничиха с този начин на унищожение. Освен това хвърлиха бомби, съдържащи пакети с отровни бонбони. Химикът (професор Кантакузин), който направи анализ, ми каза, че тези бонбони са били пълни с дифтерийни и тифозни микроби.⁷⁸ По улиците веднага бяха поставени плакати, предупреждаващи хората за тази неподозирана опасност. За съжаление, беше твърде късно. Много деца вече бяха жертви на враг, лишен от човешко чувство. Представете си какви ужасни моменти е преживяла горката кралица. Колко е страдала тя, толкова изпълнена с майчина нежност. Но тя продължи смело да изпълнява дълга си на суверен. По-късно в Яш тя споделя всички лишения, понесени от остатъците от армията и тълпите от бегълци. Тя отказва предложението на царя, който ѝ предоставя дворец в Одеса или в Киев. „Няма да изоставя народа си в беда“ – неизменно е отговорът ѝ. Тя се бори докрай, насърчавайки краля да се съпротивлява и продължавайки благотворителното си дело. Когато най-накрая кралят, отстъпвайки на съветите на своите министри, обявява, че е готов да подпише мирен договор, кралицата се разбунтува срещу решението му. „По-скоро абдикирайте!“ – извиква тя с британска гордост. Този вик на възмущение я увековечава. Името на кралица Мария Румънска ще фигурира в цялата история като име на истинска кралица и патриот.

⁷⁷ Съзливо-сентименталните глупости на автора, без коментар! Румъния, наглата шовинистична и подла държава, трябва да си плати за вероломството през 1913 г.

⁷⁸ Нагла пропаганда на Антантата, граничеща с глупостта. Та нали ще предизвикат епидемия, и когато техните войски влязат в Букурещ ще се заразят. Освен това, химик няма как да направи микробиологично изследване, но на автора това не е ясно и пише глупости!

ПРИЛОЖЕНИЕ II. РЕЗУЛТАТЪТ ОТ УЧАСТИЕТО НА РУМЪНИЯ В ПЪРВАТА ВОЙНА

Букурещ, 15 септември 1916 г. Поверителен доклад на Е. де Шелкинг, кореспондент на *Journal de La Bourse* от Петроград и бивш секретар на руското посолство в Берлин. Предаден на ген. Алексеев и Брусилов и предаден на цар Николай II.

След заминаването ми от Румъния след тримесечен престой, считам за необходимо да обобщя впечатленията си. Има две основни съображения, които бих искал да Ви запозная:

(1) Каква беше практическата стойност за Русия и съюзниците на Румъния от участието ѝ във войната?

(2) Отговаряше ли тази стойност на очакванията на Русия, като се има предвид цената, платена за нея?

За съжаление, след подробно разглеждане на ситуацията, съм принуден да стигна до заключението, че помощта на Румъния не е от реална полза за Русия и че цената, платена за нея, е твърде висока. Нашето политическо разбирателство с Румъния уреди промяна на границите, която би удвоила територията ѝ. Освен че ѝ обещахме придобиването на Трансилвания, която е населена с много голям брой румънци, ние обещахме на Румъния, Буковина, включително столицата Черновиц, която два пъти беше обляна с руска кръв по време на войната, както и Банат, включително Торонтал⁷⁹, чието население е изключително сръбско.

В желанието си да осигурим сътрудничеството на Румъния, ние пожертвахме нашите кръвни братя, героичните сърби. В същото време ние породихме нови усложнения между две балкански държави, Румъния и Сърбия, защото сърбите никога не можеха да бъдат доволни от ситуация, която поставя Сърбия под заплахата на румънските оръдия в Торонтал, вместо на тези на Австрия в Землин.

Според мен подобно разбирателство противоречи на интересите на самата Румъния, защото жизненоважните ѝ интереси при всички обстоятелства бяха свързани с тези на Сърбия, дори само да ѝ даде излаз на Адриатическо море чрез пълно разбирателство със Сърбия. Знам със сигурност, че уговорките за отстъпването на Торонтал създадоха изключително болезнено впечатление в политическите кръгове на Сърбия. В силното си желание да помогне на съюзниците, Сърбия не само показва готовност да пожертва част от Далмация на Италия, но и се съгласи да отстъпи част от Македония на България.⁸⁰

Последното споразумение, както знаем, беше част от таен договор, сключен с Великобритания, Франция, Русия и Италия, на който сръбският премиер Н. Пашич даде съкрушено съгласие под руски натиск. Сръбското правителство осъзна напълно огромната стойност на участието на Италия във войната и продължаващия неутралитет на България, ако те могат да бъдат осигурени чрез такива жертви.

Що се отнася до Румъния, сръбските държавници познаваха отлично военната позиция на Румъния и осъзнаваха, че отстъпването на Банат и всички румънски искания не са в съответствие с практическите интереси на съюзниците. Според мен голямата ни симпатия към Румъния се дължеше защото всички дипломатически представители на съюзниците в Румъния, с изключение на Италия, не бяха запознати с истинската ситуация. Те се интересуваха само от напредъка в личната си кариера и сляпо следваха примера на г-н Братиану, премиера на Румъния. Единствената им цел беше участието на

⁷⁹ Комитат в Банат, днес разделен от Унгария, Сърбия и Румъния.

⁸⁰ Нагла лъжа! Точно пълната сръбска неотстъпчивост и българомразие, накланя везните към Централните сили! Само може да се чудим на руската неадекватност на Балканите!

Румъния във войната, независимо от последствията. Бившият френски министър, г-н Блондел, знаеше много добре, че дипломатическите му дни са преброени, но се надяваше, че ще запази поста си, ако успее да осигури участието на Румъния във войната.

Руският представител, Поклевски-Козиел, се озова в същото положение. Повече от година беше решено да бъде отзован и той беше запазил поста си само благодарение на пряката подкрепа на г-н С. Д. Сазонов, руския външен министър. Той осъзнаваше, че е стъпил на хлъзгава почва и че ако иска да запази позицията си, трябва да постигне нещо грандиозно. Британският министър, сър Ф. Бъркли, не беше приет много сериозно в Букурещ. Той беше много близък с Поклевски-Козиел в Персия, а в Румъния винаги беше склонен да следва руснаците.

Тези трима дипломати естествено бяха използвани от Братиану. Всичко, което се отнасяше до официалната позиция на министър-председателя, както и до тази на Министерството на войната, което той заемаше, не се смяташе за въпрос, който да засяга другите. Братиану не търпеше никаква критика, противоречие или дори предложения от външни източници. Той беше назначил за заместник-министър на войната своя племенник, генерал Илиеску, чиято неспособност във всичко, свързано с военните дела, беше известна. Илиеску, за да поласкае суетата на Братиану, увери министър-председателя, че силите, с които разполага Румъния, са много по-големи, отколкото бяха в действителност. В желанието си да бъде господар на положението в Румъния, Братиану работеше за смазването на цялата опозиция и за тази цел успя да убеди дипломатите на съюзниците да го подкрепят. Нашите истински приятели, например, господата Филипеску, Таке Йонеску и Мишел Кантакузшн, се оказаха парализирани от руското споразумение с Румъния през 1914 г.

Защото чрез това споразумение ние направихме много сериозни отстъпки на Румъния, не заради участието ѝ във войната, а само заради нейния неутралитет.

Собственото благо на румънските депутати беше поласкано от това споразумение и опозицията загуби позиции, а Братиану следователно беше пълен господар на ситуацията. Но ако политическото разбирателство между Румъния и съюзниците беше лошо, военните договорености бяха още по-лоши. Със сигурност е ясно, че основният фронт не само за Румъния, но особено за Русия беше Южният или българският фронт. През двете години на нейния неутралитет румънският народ беше зает главно с печелене на пари. Те бяха успели да продадат цялата си продукция на Германия, България, Австрия и Турция.

Резултатът беше, че в Румъния нямаше говеждо месо, дори преди началото на войната. През юли 1916 г. вече имаше три дни без говеждо месо в седмицата, а през септември бяха четири и е сигурно, че скоро в страната няма да има повече говеждо месо. Нямаше и въглища. Хотелите и другите обществени места във всички по-големи градове не можеха да получават въглища през септември. Трябва да се предположи, че Братиану е разрешил износа на всички тези продукти в замяна на военни материали от Германия и Австрия. Поне при сключването на нов търговски договор с Германия и Австрия и при запитването на съюзниците за причината за такъв договор, той направи това свое извинение и обяснение. Маргилومان и Филипеску бяха двама румънски държавници, силно противопоставящи се един на друг. Първият беше за неутралност, а вторият за съюзничество. Маргилومان, по това време председател на Министерския съвет в Румъния, много категорично настояваше, че Румъния трябва да остане строго неутрална; не неутралитета, замислен от Братиану, а неутралитет, който може да бъде уважаван от всички. Той каза, че Румъния не би могла да поеме Трансилвания и че съществува опасност Румъния да стане част от Трансилвания. Според него, от Трансилвания ще възникнат два проблема – аграрният и еврейският, чието решаване ще се ока-

же най-трудно в бъдеще. Той добави, че Румъния не е подготвена за голяма война и няма доверие в помощта, която ще получи от Русия.

Ако Румъния не получи такава помощ от Русия, тя ще бъде обречена да загуби война, водена при обстоятелства, които ще бъдат катастрофални.

Филипеску не беше съгласен с политиката на Братиану по две причини. Първата, че не харесваше двойната игра на Братиану. Тъй като беше много откровен човек, той искаше да общува открито със съюзниците, а не да играе за двете страни; игра, която смяташе за опасна. Втората причина беше, че Братиану е твърде обсебен от териториалните промени след една успешна война и не е достатъчно осъзнат за необходимостта от руска помощ, за да постигне такива успехи.

В очите на Филипеску помощта, която Румъния трябваше да получи от Русия, беше най-важният въпрос. Той ми каза: „Бил съм военен министър и знам истинското състояние на румънската армия. Не можем да спечелим такава война без помощта на Русия от поне 250 000 души, както настоявах, когато бях в Петроград. Илиеску е глупав човек и ласкае Братиану. Удивен съм, че той е началник на Генералния щаб в такъв момент.“

Вследствие на това, моето мнение беше, че румънците трябва да защитават северния фронт, дефилетата на Карпатите, предлагащи отлични позиции, с възможно най-малки сили, а главната кампания трябва да се проведе срещу България откъд Дунав в сътрудничество със съюзническите сили в Солун и руските сили в Добруджа. Ако румънците настояваха за кампания в Трансилвания, те веднага щяха да се срещнат с пълната сила на Централните империи, директно насочена срещу тях точно в момент, когато знаех добре, че армиите на генерал Брусилов в Буковина и Галиция не могат да помогнат с голяма офанзива. Чух от безспорен източник, че Братиан, вярваше, че България няма да атакува Румъния, а ще остане в отбрана. Братиан смяташе, че българите няма да се изправят срещу руснаците, но познавам манталитета на българите и бях сигурен, че те ще предприемат офанзива срещу румънците и ще се бият срещу руснаците. Вследствие на това бях сигурен, че кампанията, планирана от генерал Илиеску, ще доведе до катастрофа.

За съжаление, това убеждение вече се оказва вярно. За защитата на Южния фронт бяха оставени само четири дивизии, като от тези четири една линейна дивизия, 9-та, беше в Туртакай (Тутракан), а останалите три бяха мобилизирани непосредствено преди обявяването на войната. Русия изпрати в Добруджа 2,5 дивизии, съставени главно от сръбски сили, намерили убежище в Румъния, след като настъплението на Макензен на север и България на изток ги откъсна от собствените им основни армии. От Румъния те бяха изпратени в Одеса и впоследствие бяха екипирани от руснаците. Тези сили бяха под командването на генерал-лейтенант Зайончковски и не бяха достатъчно силни. Но Братиану с изключителна лекомислие заяви, че Румъния е достатъчно силна за всички цели. В същото време той поиска от Русия да му достави само 0,5 млн души.

Руското правителство посочи, че ако бъдат предоставени толкова големи сили, е невъзможно Румъния да придобие толкова голяма територия и че вследствие на това договорът ще трябва да бъде преразгледан и поне Банат да бъде върнат на Сърбия. Братиану тогава отвърна, че Румъния е достатъчно силна. Единствената му идея беше да осигури териториите, към които се беше насочил. Освен това Братиану многократно заявяваше, че е абсолютно сигурен, че България ще остане в отбрана и няма да атакува. Той беше силно подкрепен от руския военен аташе в Букурещ, генералщабния полковник Татарinov, който преди да бъде назначен в Букурещ е бил военен аташе в София и следователно е трябвало да е бил напълно информиран за силите и военните намерения на България. Резултатът от тези грешки стана много скоро очевиден. Два дни след обявяването на войната, българските, турските и германските сили под командването на

Макензен атакуваха 9-та дивизия при Туртукай и я унищожиха. Така за два дни Румъния загуби 20 000 души от най-добрите войски на Добруджанския фронт. След тази победа Макензен бързо се нахвърли срещу Зайончковски, който беше поставен в много трудно положение. Румънската дивизия, която беше прикрепена към неговата армия, не беше от най-добрия материал, въпреки уверенията на полковник Татаринов за противното. Не само полкове, но и цели бригади се разпръснаха и се втурнаха директно под турските шрапнели, като разкриха дясното крило на Зайончковски и го принудиха да смени фронта си и да се оттегли. За потвърждение на това е необходимо само да се обърнем към доклада на Зайончковски до руския генерален щаб. Не мога да предсказвам бъдещето, но в този момент е ясно, че цялата отговорност сега е върху Русия, а в Букурещ хората вече се оплакват, че са предадени от Русия, без разбира се, да знаят нищо за нашата военна конвенция, сключена с Братиану.

Вчера имах разговор с полковник Татаринов и не мога да скрия учудването си от начина, по който говореше. Той заяви, че е необходимо Румъния да започне войната и „слава Богу, че го е направила“. Досега беше заявявал, че 2,5 дивизии от Русия са достатъчни, а сега ми заяви, че България разполага с 1-ва армия от 550 000 души и Румъния не може да направи нищо срещу такава армия. Той каза, че за да се гарантира поражението на България, ще е необходимо да се получи от Русия армия от поне 500 000 души и че при сегашните условия такава армия не е налична. Следователно ще е необходимо да се направи малка локална атака и при първия успех да се предложат мирни условия на България. Но той добави, че едновременно с това трябва да се детронира цар Фердинанд. Когато му отговорих, че подобни неща са напълно невъзможни поради нашите споразумения както със Сърбия, така и с Румъния, той отговори, че много съжaliaва, но не вижда друг изход от бъркотията.

Междувременно нашият министър Поклевски изглеждаше много доволен от начина, по който вървят нещата, въпреки че цялата му представа за ситуацията беше продиктувана от... Братиану. Например, когато посочих на Поклевски, че румънското правителство не спазва нашето споразумение (което включваше снабдяването на войските ни, необходимите доставки за Червения кръст и адекватен транспорт – бяха ни обещани дванадесет влака на ден, а бяха осъществени само два) и предложих, че ако румънското правителство не може да спази споразумението си, военните и политическите споразумения могат да бъдат променени в наша взаимна полза, той отговори: „Много съжaliaвам.

Конвенцията е подписана не само от Русия, но и от Великобритания, Франция и Италия и е задължителна за съюзниците и ние не можем да поставим Братиану в трудно положение, като предлагаме такива промени сега, които биха могли да повлияят на политическата му позиция сред румънския народ и по този начин да разрушат доверието.“

Съюзниците стигнаха до заключението, че е абсолютно необходимо да подкрепят Братиану на всяка цена. По това време Братиану напълно е загубил самочувствието си. Бившият френски министър, господин Блондел, чиято дъщеря е омъжена за румънския губернатор на Силистрия и който живее в Букурещ, ми каза, че Братиану е загубил напълно самочувствието си. В разговор с него Братиану заяви, че съюзниците са го убедили против здравия му разум да встъпи във войната и че те са виновни за ситуацията. Господин Блондел отговори, че това не е така. Съюзниците никога не са настоявали, а са позволили на Румъния сама да избере времето и са сключили със самия Братиану всички желани от него договорености, като са били уверени от него, че румънската армия е напълно готова да изпълни съюзните си задължения и е в много силна позиция. Страхувайки се от критиките на опозицията, Братиану се опита да сформира коалиционно правителство и предложи да приеме в кабинета си Таке Йонеску, Мишел Кантакузен и Стелиан, но отказа да им даде отговорни портфейли и в резултат на това тези

държавници отказаха да влязат в правителството. Въпросът за смяната на правителството беше поставен пред Камарата на депутатите през следващите две седмици.

В обобщение: 1. Нашето политическо разбирателство с Румъния даде твърде много на Дунавското кралство, а от Братиану получихме твърде малко подкрепа и това политическо разбирателство не беше в интерес на самите румънци... (както например въпросът за Торонтал).

2. Военната конвенция се основаваше на погрешен принцип да не се насочи главният фронт на юг, а на север към Трансилвания. Но тя трябваше да се промени. Румъните да изпратят войски от северния фронт към Добруджа и ние трябва да подсилим и този фронт.

3. Съюзниците не бяха взели предвид правилно военната сила на България, нито нейните стратегически планове. България беше игнорирана и вината за това беше на руския аташе в Букурещ, полковник Татаринов.

Правилното решение беше съюзниците да изпратят големи руски сили през Добруджа към София и да се съединят с генерал Сарай в Солун. Така съюзниците можеха да се справят с гръцката ситуация, да детронират крал Константин и, обединявайки сили с руснаците и гърците, да разгромят България и да я елиминират от войната. Ако това не може да се направи, е възможно да се подкрепя Румъния за значителен период от време, но в крайна сметка бедствието е гарантирано и Румъния ще бъде напълно победена.⁸¹

⁸¹ По времето, когато беше представен този доклад, румъните изглеждаха победоносни в Трансилвания и все още не бяха победени отвъд прохода Ротен Турм (Червената кула) и изтласкани обратно в Румъния от фон Фалкенхайн.